ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA | BEHAR | GODINA XX/XXI • 2011./2012. • BROJ 104 • CIJENA 20 KN

BEHAR

KNJIŽEVNI PORTRETI
Zilhad Ključanin

LIKOVNO OKNO
Mehmed Zaimović
(1938. – 2011.)

Aleksandar Antonov: Stanovništvo islamske vjeroispovesti u Bugarskoj

Faris Nanić: Lijevo desničarenje ili alijenacija od stvarnosti

Sead Alić: Teorija medijskog kaosa

Enes Ratkušić: Nijaz Duraković - čovjek iznenađenja

R O M A N | **Sadik Ibrahimović:** Mučilište

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ilica 35, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
seadbegovic@yahoo.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn, godišnja pretplata 100 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM, godišnja pretplata 20 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Grafički dizajn i prijelom: **Selma Kukavica**

Tisak: **"STAJER GRAF", Zagreb**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

SADRŽAJ

Na naslovnici: Mehmed Zaimović, *Nebeska lađa*, 1990.

RIJEČ UREDNIKA
3 Sead Begović: **Dugi nosovi manjinskih ulizica**

POVIJESNA ČITANKA
4 Safvet-beg Bašagić: **Kratka uputa u prošlost Bosne (2)** (priredio Edin Urjan Kukavica)

KNJIŽEVNI PORTRETI: Zilhad Ključanin
10 Intervju – Zilhad Ključanin (razgovarao Sead Begović) **Svi smo mi Šeherezadina djeca**

19 Zilhad Ključanin**: U historiji sreće nema mi imena** (poezija)

22 **Hiljadarka** (pripovijetka)

27 **Čarobnjak vode** (odlomak iz romana u rukopisu)

ISLAM NA BALKANU
30 Aleksandar Antonov: **Stanovništvo islamske vjeroispovesti u Bugarskoj**

CENTAR ZA URGENTNU MEDICINU
42 Filip Mursel Begović**: Kako liječiti 'islamofoba' Predraga Matvejevića**

SLOVO O ČOVJEKU
45 Marina Rojc Čolaković: **Bošnjačka epika i post-tradicionalni Homer** (o Zlatanu Čolakoviću)

48 Enes Ratkušić: **Nijaz Duraković: čovjek iznenađenja**

ZOON POLITIKON
52 Faris Nanić: **Lijevo desničarenje ili alijenacija od stvarnosti**

DEFTER
55 **Sedamdeset godina Rezolucije zeničkih intelektualaca za zaštitu Roma** (Priredio: Salih Jalimam)

58 Adnan Kadrić: **Muslimani nahije Cernik prema katastarskom popisu Pakračkog sandžaka iz 1565. godine**

LIKOVNO OKNO
60 Intervju - Mehmed Zaimović (razgovarala Aida Abadžić-Hodžić) **Likovno osjećanje „protiv siromašnih apstrakcija"**

65 Mehmed Zaimović**: Retrospektiva**

69 Edin Urjan Kukavica: **Čovjek bez zemlje ili zemlja bez Čovjeka** (osvrt na monografiju 'Srebrenica' Mersada Berbera)

MEDIOSFERA
72 Sead Alić: **Teorija medijskog kaosa**

DRAMA
74 Enes Halilović: **Komad o novorođenčadima koja govore**

KOMŠILUK
76 Blanka Atijas Levi: **Komšije Turalići**

PRIKAZI I KRITIKE
78 Sead Begović: **Izuzetan pogled na prisutnost osnovnih istina**

80 Ervin Jahić: **Drama identiteta europskog muslimana**

ROMAN
81 Sadik Ibrahimović: **Mučilište**

Dugi nosovi manjinskih ulizica

Sead Begović

Postoje manjinske i većinske ulizice, no, nas zanimaju one ponizne manjinske ulizivačke manjine koje će ispred vas podastrijeti ćilim i brisati vam prašinu s cipela. Ulagivanjem i dodvoravanjem nastoji se steći neka pozicija, ponajčešće politička, a da pritom ulizica nema svoje stajalište, ni gledište, ni polazište, a ubrzo će izgubiti i svako uporište manjinske dokolice koja će osjetiti prijezir spram njega. U njega nikada neće nedostajati isprazne retorike prepune epiteta: "Vaš neupitni autoritet", "Vi ste bošnjački mudrac kojeg treba samo pustiti da priča", "Dok govorite pogledavate me u oči, znam, to Vi provjeravate stanje moje duše", "Što napišete izravno šaljete u mozak i dušu", "cvjetni trg Vašeg pogovora" i tako dalje. Ulagivanje ulizice zapravo je pozornica na kojoj se izvodi prava mučna predstava po logici "bolje pošten glas, nego zlatan pas". Ali ulizica ne mijenja ćud budući ne bi mogao funkcionirati, jer, teško je u starom selu novi adet uvesti.

Ulizica svoje misli izražava umilnim mijaukanjem, a to je već gestualni jezik, blizak oniričkom, ili čak blizak egipatskim hijeroglifima koje "znalac" umah odgoneta. Eto koliko je stara bošnjačka ulizivačka tradicija.

Govor (la parole) ulizice nije razmjena razuma i ludila i ne možete prognati njegov logos izvan njega samog. Taj je govor već dobro poznati preludij od postanka čovjeka. I Bošnjaci se mogu pohvaliti da su među svojim zbitim redovima zadržali tu psihosocijalnu dramu, svoj vlastiti "jogunluk", u smislu upornosti. Ipak, u kulturnoj politici nema trgovine, jer, "što dobiješ na ćupriji, izgubiš na mostu". Stoga, ulizivanje nije prezentna snaga, ona je tajna, podrivačka i urotnička. Ulizica svoje misli izražava umilnim mijaukanjem, a to je već gestualni jezik, blizak oniričkom, ili čak blizak egipatskim hijeroglifima koje "znalac" umah odgoneta. Eto koliko je stara bošnjačka ulizivačka tradicija. Na svu sreću malo je Bošnjaka u Hrvatskoj, pa je manje i ulizica svake vrste koji u razvodnjenom pejzažu naše mlake kulture mogu podmetnuti imperative svoje prirode.

Ulizica nikad ne izgubi strpljenje i strpljivo bi se mogao uvući i u rektum papagaju te do besvijesti dosadno laskati. To je njegova uvježbana *gumilastika* koja očekuje čak i nagradu, no, ponajčešće biva pomokren tuđim utrobnim otpadom na sramotu manjine, ne na svoju, jer je naučen da se po njemu urinira. Među Bošnjacima uvijek je na raspolaganju čitava galerija takvih likova. I što je važno, nisu bezopasni, iako ni mi nismo naivni pastiri kojima takvi edepsuzi pod razgranatom nacionalnom krošnjom objašnjavaju "istočni grijeh", misleći valjda da još uvijek živimo u idiličnoj mahali. Međutim, nisu ulizice krive jer ne bi postojale da nema onih kojima se ulizuje. Dakle, dvorske lude ne bi postojale da na dvorovima nije bilo kraljeve potrebe da ga se razonodi i zabavlja. Ali luda je dobra naspram ulizice – njoj se omakne da kaže i nešto nevaljalo, nešto kritično. Ludi se opraštalo, naprosto zato što je luda, a poznato je da je svaki pametan vladar uza se imao takovoga koji je poslužio kao ispušni ventil – što nije bilo dopušteno reći narodu govorila je luda. Ulizica nije luda, ali zabavlja vladara golicajući mu ego. Vladar može biti političar, direktor, reis, kardinal, general, bogataš, muftija, biskup, doktor znanosti, urednik novina ili televizije, nacionalni književnik, predsjednik manjinske (ili većinske) udruge... Uostalom, zašto da se ja mučim nabrajajući, osvrnite se oko sebe. Samo pazite kuda gledate - da se plaho ne uznemirite. Naime, ulizica se nema gdje sakriti, zato bježi, kao kakav krpelj, tražeći mjesta gdje je na domaćinu najtoplije.

Čini se, dakle, da nema razlike između "manjinske" i "većinske" ulizice – podjednako posredno kao mišad grizu ali po tlu gmižu. I na kraju, susret dviju ulizica je katastrofalan. Naime, odmah jedan drugome izliže stražnjice do te mjere da im doživotno više nije potreban pregled kod proktologa, ali, na kraju ni jedan ni drugi od toga nemaju koristi te ih upravo to najviše boli.

SAFVET BEG BAŠAGIĆ

Kratka uputa u prošlost Bosne i Hecegovine (2)

Pripremio: **Edin Urjan Kukavica**

Općeprihvaćenom stavu i mišljenju o Husein-kapetanu i pokretu za autonomiju Bosne Bašagić suprostavlja svoje, znakovito različito, viđenje.

Husein-kapetan Gradaščević (1802. - 17. august, 1834.) i njegov pokret, kasnije nazvan pokretom za autonomiju Bosne, zasigurno predstavljaju jednu od ključnih historijskih ličnosti i događaja koji su ostavili teško izbrisiv trag u osmanskoj historiji Bosne i Hercegovine. Percepcija, ličnosti i događanja u vezi s njom, kako kod historičara tako i u puku, gotovo nepodijeljeno je pozitivna: Husein-kapetan je narodni junak i jedna od najuglednijih ličnosti ne samo svoga doba nego bosanske historije općenito, a pokret za autonomiju Bosne još jedna u nizu tragičnih epizoda buđenja svijesti o bosanstvu Bosanaca.

U najkraćim crtama: Husein-kapetan Gradaščević poznat kao *Zmaj od Bosne*, rođen je u Gradačcu, u sjevero-istočnoj Bosni i odrastao je okružen političkom klimom nemira u zapadnim krajevima Osmanskog sultanata. Nakon što je osmanski namjesnik u Bosni i Hercegovini Dželaludin-paša otrovao njegovog brata Murata (1821.), Gradaščević se sa nepunih osamnaest godina našao na čelu Gradačačke vojne kapetanije. Tokom svog kapetanstva stekao je reputaciju mudrog i tolerantnog vladara, te je postao jedan od najpopularnijih osoba u Bosni.

Reforme - koje su za cilj imale modernizaciju i širenje osmanske vojske (*nizam*), nove poreze i brojniju birokratiju - koje je u drugoj polovini 1820-ih proveo sultan Mahmud, a kojima se Gradaščević, protivno narodnom vjerovanju, nije posebno protivio, znakovito je oslabio specijalni status i privilegije koje je Bosna historijski uživala u Osmanskom sultanatu, uz jednako znakovit porast moći i pozicije drugih evropskih naroda pod osmanskom vlašću. Međutim, kada su godine 1826. godine u Bosni ukinuti janičari kao vojna jedinica, Gradaščevićeva reakcija nije se značajno razlikovala od reakcije ostatka bosanske aristokratije: Gradaščević je zaprijetio da će koristiti vojnu silu kako bi potčinio svakoga ko se bude protivio sarajevskim janičarima. Ali, kada su janičari ubili *nakibul-ešrafa* Nurudin efendiju Šerifovića njegov se stav prema njima promijenio i vrlo brzo se distancirao od njihovog cilja.

Ostatak 1820-ih je Gradaščević uglavnom proveo mirno njegujući dobre odnose sa predstavnicima i namjesnicima Porte u Bosni. Kada je Abdurahim-paša postao vezir 1827. godine, Gradaščević je postao jedan od njegovih najpovjerljivijih savjetnika, te njegovu aktivnu ulogu pri mobilizaciji bosanske vojske za Rusko-turski rat. Nakon pobune u sarajevskoj kasarni Gradaščević je čak obezbijedio skloništе za izbačenog Abdurahim-pašu u Gradačcu prije nego što mu je pomogao da napusti zemlju. Gradaščević je također bio relativno lojalan Abdurahimovom nasljedniku, Namik-paši, pojačavajući osmanske garnizone u Šapcu po njegovoj naredbi.

Definitivna promjena Gradaščevićevog stava prema Porti nastupa po okončanju Rusko-turskog rata i potpisivanjem Mirovnog ugovora u Edirni (14. septembra 1829.), kojim se, među ostalim, daje autonomiju Srbiji. Taj čin - kojim je

Srbiji uz autonomiju pridodato i šest tradicionalno bosanskih oblasti (*nahija*) - izrodit će pokret za autonomiju Bosna i Hercegovine.

Godine 1831. Gradaščević je izabran za vođu pokreta. Ubrzo potom protjerao je vezira i sve koji su se protivili pokretu, te se time i *de facto* ustoličio za vladara Bosanskog pašaluka. 18. jula iste godine Gradaščević savladava vojsku pod zapovjedništom velikog vezira u blizini Štimlja na Kosovu. Odlučuje da ne nastavi pohod i vraća se u Bosnu gdje su ga njegovi vojnici (12. septembra) proglašavaju vezirom. Već 1832. godine pokret za autonomiju gubi prednost; nakon niza manjih okršaja ključna bitka se dogodila 17. i 18. maja na Stupu kod Sarajeva. Bosanska vojska je poražena nakon što Osmanskoj vojsci stiže pojačanje iz Hercegovine.

Gradaščević je prinuđen utočište potražiti u Habsburškoj monarhiji, odakle pregovara sa sultanom da se vrati u sultanat. Ova želja nikada mu nije u potpunosti ispunjena. Najprije seli u Beograd a potom u Istanbul, gdje je - prema jednima - umro od kolere, a prema drugima otrovan 17. augusta, 1834. godine u 32. godini života.

Općeprihvaćenom stavu i mišljenju o Husein-kapetanu i pokretu za autonomiju Bosne Bašagić suprostavlja svoje, znakovito različito, viđenje.

(Safvet-beg Bašagić o Husein-kapetan Gradaščevićevoj pobuni, 1831-1832.) O dokinuću jeničarskih odžaka i ustrojenju nove vojske kolale su svakakove vijesti po Bosni i Hercegovini. Javno mnijenje vladalo je megju ajanom i čaršijom, da će sultan hvatati po vilajetu mladiće ne uzimajući ni našto obzir i goniti ih na silu u nove odžake, gdje će bez zamjene uvijek služiti. Da kako to nije prijalo ponosnim bezima, koji su od vajkada smatrali svoju domovinu državom u državi, vladali na svoju ruku i davali turskoj pomoći, koliko su odredili u vijeću. Kad se raznio glas, da je sultan već počeo ovdje-ondje provagjati svoje osnove, odmah su se bosanski ajani zabrinuli, ako danas-sutra dogje red i na njihovu grudu, kakovo stanovište, da zauzmu prama tome nasilju. Zadnji sastanak zemaljskoga vijeća u Travniku urodi slogom izvan očekivanja. Tu bude odregjeno: ako Turska na lijep način pokuša u Bosni uvesti nove odžake, da joj se pokusi jednoglasno osujete, ako bi pako pokušala silu upotrijebiti, da joj se silom stane na put. U tu svrhu, da mora svaki dušu i tijelo, čast i imanje staviti na kocku. Da mognu lakše stvar kraju privesti pozovu u svoje kolo i Mustaj pašu Škodru, koji, nakon duga premetanja pismima, opremi u Travnik nekakova Derviš bega, koji sklopi ugovor s bosanskim ajanom, da i skadarski vilajet ustane proti reformama gjaur-sultana, kako su onda javno nazivali sultan Mahmuta II. Na to Husejin kapetan Gradaščević po želji većine postane predsjednikom cijeloga ajana, što odmah urodi neslogom. Smajil aga Čengić, ajan gatački i Ali aga Rizvanbegović, ajan stolački radi starih zagjevica i osobne mržnje prama Husejin kapetanu istupe iz kola ajana s izjavom, da ne pristaju ni na jedan zaključak vijeća. Malo za tijem ova dvojica dobiju na svoju stranu Lutfi bega Redžepašića, ajana pivsko nevesinjskoga, Hasan bega Resulbegovića, ajana trebinjskoga i Osman kapetana Mušovića, ajana nikšićkoga. Tako veći dio Hercegovine odmetne se od Husejin kapetana i njegovih pristaša.

Namik paša ponugjen, da stupi u savez s većinom, ne samo da je odbio odlučno, već još pozva u pomoć Sulejmanpašiće Mustaj pašu i Osman bega, da sa Skopljacima osujeti odluke bosanskoga vijeća.

Megju tijem Sarajlije pokupe na brzu ruku vojsku, koja bješe odregjena, da ide s vezirom u novi Pazar i svedu je u Travnik. Valjda u zdogovoru sa Husejin kapetanom. Kod Pirota tuče se Skopljaci sa Sarajlijama. Skopljaci budu poraženi. Sulejmanpašići pobjegnu u Duvno. Sarajlije sagju u Skoplje i popale im odžak, pa pogju za njima u potjeru. Kad u Duvnu saznadu, da su pobjegli u Ostrovicu i našli sigurno utočište, vrate se natrag u Travnik.

Sada Namik paša u stisci pristane hoće-neće uz vijeće i njegfove osnove. Megju tijem puče vijest: Rešid paša se sprema na Bosnu, da je oružanom rukom dovede u red. Bosanski ajani odmah po ugovoru počnu se spremati za otpor. Namik paša bude izabran za vogju cijele vojske a Sjenica za sastanak. Koncem aprila rečene godine krene valija s nekoliko druga u Sarajevo, bajagi da uregjuje i sprema vojsku.

Po nagovoru Mehmed alajbega Malkoča i Mustajbega Duvnjaka u Busovači omrkne, a u Hercegovini osvane, gdje nagje zaklona kod Ali age Rizvanbegovića u Stocu. Erćan, koji bješe pošao s valijom, dogje u Sarajevo, da se sprema na vojsku. Nekoliko stotina Sarajlija na brzu ruku pokupe i opreme na Kosovo kao predstražu. U to se zbuba sva vojska i pod vodstvom Husejin kapetana krene na Kosovo. Najprije udari Husejin na Ipek, koji bješe izjavio, da ne će dignuti oružje na cara, pa ga osvoji i poruši. Za tijem krenu preko Prištine na Kosovo i kod Sazlije se srazi s vojskom velikog vezira polovicom jula rečene godine, gdje Husejin kapetan s

Bošnjacima izvojšti sjajnu pobjedu. Veliki vezir i ostale vogje ostave svu municiju i ratne sprave, pa pobjegnu glavom bez obzira u Skoplje (Ušćup). Megju ostalim stvarima nagje Husejin kapetan kajimu velikog vezira, kojom Namik pašu diže s Bosne, i opremi je valinu zastupniku, Ahmed begu Vilicu u Travnik po zasužnjenome ćehajabegu i haznadaru Ahmed paše, namjesnika solunskoga. S tijem još opremio je i bujruntiju novoga vezira Ibrahim paše Vidinlije, koju posla iz Skoplja u Prištinu na bosanski erćan. U toj bujruntiji poziva vas bosanski erćan i ajan, da se pokore sultanu, a progju se Mustaj paše Škodre, koji ih je bajagi zaveo laskavim riječima, da ih izrabi u svoju korist.

Bosanski ajani iz Prištine opreme izaslanstvo od deset ljudi s Hadži Kadi begom Petrovačkim, da se izvijesti o nakanama i mnijenju velikog vezira. Rešid paša im razjasni cijelu stvar i odmah ponudi izaslanicima, da obuku nizamsko odijelo. Kad dobi odgovor: bolje je, da ih on posiječe, već da ih narod na sabljama raznese, dozvoli im, da idu natrag u Prištinu u starom odijelu.

Husejin kapetan od naravi ponosit i zadrt s pobjedom na Kosovu uzdiže se dotle, da je postao bivati i nepristojan prama svojim drugovima. Njegovo ponašanje na vezirsku prekorači svaku granicu. To uvrijedi ponos ostalih ajana i kapetana. Razočarani Husejin kapetanovim postupkom počnu se malo po malo razasipati iz Prištine. Videći Husejin kapetan, da će se sve razići, digne se i on, pa preko Prijepolja i Taslidže, gdje se pokaza u pravoj slici, kad posiječe nekolika člana iz moćne porodice Selmanovića, da pokaže ostalim bezima svoju moć i silu. Nu s tijem se jako poreza. I najžešće njegove pristaše sada uvidješe, kuda Husejin smjera, ali sve to bijaše prekasno, jer s pobjedom na Kosovu Husejin steče u narodu ugled i ime Zmaja od Bosne.

Još iz Prištine on opremi zapovijed Ahmed begu, valinu namjesniku u Travnik, da sakupi vojsku i Namik pašu na svaki način protjera iz Bosne, što ovaj odmah i poduze, da to izvede oružanom rukom i ujedno pokori protivnike općega pokreta. Jednu vojsku odredi, da se sakupi u Ledićima i krene na Nevesinje pod njegovim zapovjedniš-

tvom, druga pod zapovjedništvom kliškoga muselima Ahmed bega, da preko Duvna sagje do Stoca, a treću posavsku vojsku opremi preko Podrinja, da uzme Fočane i sjavi na Gacko.

Ovaj se put Sarajlije vrate kratkih rukava s Nevesinja. Posavljake i Fočane dočeka Smajil aga u boračkoj nahiji na Birču i potuče ih do nogu. Množina ih pade u agino sužanjstvo megju ostalima i stari Fejzalaj beg Čengić, ajan fočanski, koga aga dade u razjarerosti pogubiti, a to mu nanese veliku ljagu na značaj, koju mu nigda nijesu oprostili pametni ljudi. Vojska, koja je došla pod Stolac ne nagje Namik paše, jer ga Ali aga već prije bješe proturio po Majkovu - preko Drobnjaka, dok neki hoće - preko Dubrovnika u Tursku, a sam se utvrdio i spremio na obranu. Ahmed beg sa serhatlijama provrti se neko vrijeme oko Stoca i napokon povrati u Hlivno ne opraviv ništa.

Vratimo se sada na Husejin kapetana. Kako je on na jednom došao do tolikoga ugleda kao mlad čovjek megju bosanskim ajanima? To je pitanje, na koje se lahko i sigurno ne može odgovoriti, jer nam svi savremeni pisci o tome ne daju nikakvih podataka. Da nije bio osobito pametan, to je nepobitna istina, jer je onda megju bosanskim ajanom i erćanom bilo dosta mnogo pametnijih, iskusnijih i uglednijih begova. Dakle u čemu imamo tražiti uzroke, da je na jednom ko iz rukavice izbio na površinu i postao predsjednik zemaljskoga vijeća? Ni u čemu drugome, nego u bogastvu. Pitanje je: okle to bogastvo i u čemu se sastojalo? Hiljadu kmeta, koje je iza oca naslijedio, imali su, mnogi u Bosni i više kao Ali paša Fidahić, Tuzla kapetan, Gradaščevići i dr. a svi skupa bosanski ajani i bezi, da su sastavili zlato na jedno mjesto, opet je u Husejina bilo tri puta više u neizcrpivoj hazni. Da ga je iza oca naslijedio nevjerujemo, pošto znamo, da su Murat kapetanovi nasljednici morali prodavati zemlju, da namire Dželalu 20.000 groša, kojom su svotom iskupili ostavštinu.

Po pouzdanoj predaji postanak neizcrpive hazne Husejinove osniva se na patvorenju austrijskih banknota.[1] Drukčije se ne da rastumači-

[1] Stari ljudi, koji su čuli od vjerodostojnih osoba iz Husejin kapetanova vremena tvrde, da je nekakav Švabo preko Save umako s aparatima za vjerno patvorenje banknota austrijskih i sklo-

ti okle onaj ogromni novac, što ga je prosuo, dok je cijelu vojsku podigo i, kako će mo odmah čuti, uredio vezirski dvor u potpunom sjaju i raskoši.

Novog vezira Ibrahim pašu zabace bosanski velikaši i većinom glasova izaberu Husejin kapetana bosanskim vezirom u Sarajevu džemazul evela 1247. (u oktobru 1831.) i podijele mu naslov paša. On s mjesta uredi dvor na vezirsku. Ćehaja begom imenuje Hasan alajbega Sijerčića, a ostale dvorske časti podijeli bezima i agama. Pošto je sebi prisvajao vlast i nad Hercegovinom, odmah imenuje nove ajane za Nevesinje i Gacko i to Hasan bega Manova u Nevesinje a Mehmed bega Turhaniju u Gacko. Bašaga Redžepašić u to vrijeme nalazio se u Stocu kod Ali age, za to se Manov bez otpora ogradio u Nevesinju, dok je Smajil aga Čengić iz Gacka protjerao Turhaniju i Husejinove čete.

Iza kratkoga boravka u Sarajevu Husejin paša imenuje muselimom Mujagu Zlatarevića-Neretljaka, a sam se preseli sa cijelom svitom u Travnik, staro pristanište vezira.

Husejin paša dobro je znao, da narodno naimenovanje puno ne vrijedi, ako sultanu pane u nemilost, pa ga ne potvrdi, za to se više puta obraćao na velikog vezira i molio za potvrgjenje. Teda-negda 7. ramazana rečene godine odgovori mu Rešid paša kajimom, u kojoj mu daje vezirski naslov. Tu se na prvome mjestu ističe staro junaštvo Bošnjaka, njihova vjernost i odanost prama dinastiji Alosmanovića, za tijem prelazi na mahzare i predloge u kojim Bošnjaci izrazuju svoju vjernost prama dinastiji i mole za oprost i potvrgjenje izabranoga vezira. Rešid paša nejma ništa proti tome, jer je već prestao zakon i običaj, da se veziri rekrutiraju iz dvorskih kandidata. Nu pošto pregji Husejinovi imadu zasluga za državu i dinastiju, može biti pod uvjetom, da se pokori sultanovoj naredbi i odmah ne pazeći na prigovore nekih prostaka pokupi bosanske mladiće, obuče im nizamsko odijelo i počne ih vježbati po propisima, inače da mu se vezaret ne priznaje

Husejin kapetan Gradaščević po želji većine postane predsjednikom cijeloga ajana, što odmah urodi neslogom. Smajil aga Čengić, ajan gatački i Ali aga Rizvanbegović, ajan stolački radi starih zadjevica i osobne mržnje prama Husejin kapetanu istupe iz kola ajana s izjavom, da ne pristaju ni na jedan zaključak vijeća. Malo za tijem ova dvojica dobiju na svoju stranu Lutfi bega Redžepašića, ajana pivsko nevesinjskoga, Hasan bega Resulbegovića, ajana trebinjskoga i Osman kapetana Mušovića, ajana nikšićkoga. Tako veći dio Hercegovine odmetne se od Husejin kapetana i njegovih pristaša.

i da pada u nemilost sultanovu. Ta kajima izazove veliko nezadovoljstvo megju bosanskim velikašima, a u Husejinu uništi i zadnji tračak nade, da će se moći izmiriti s Carigradom, jer njegov prirodjeni ponos i prkos rečene uvjete smatrao je poniženjem.

Po običaju na ramazanski bajram sakupljeni ajani većinom glasova odrede, da se spremaju za otpor, ako bi sultan pokušao oružanom rukom provesti svoje reforme u Bosni. U to ime 13. ševala rečene godine Husejin paša razašalje bujruntije na sve strane, da se sakuplja vojska, i to od svakoga kajda (zapiska) po jedan vojnik. Kad se čulo u Carigradu za to odregjenje ajana, na Bosnu bude imenovan vezirom Trhala Mahmudi Hamdi paša, (poznat u narodu pod imenom Kara Mahmud paša) koji krenu na Bosnu sa brojnom vojskom.[2] Zmaj od Bosne i ajan dobro je znao, da će Kara Mahmudu i Hercegovci priteći u pomoć, pošto su već neki kao Ali aga, Bašaga i Hasanbeg obukli za inad Zmaju i fesove na glavu. Za to je trebalo na brzu ruku urediti dvije vojske. Sada Zmaj i njegove pristaše upnu sve sile, da čim više dignu na oružje.

Alajbeg Todorović, Krupa kapetan Mehmedbeg i Novin kapetan Husejin beg s jednim odjelom vojske odu put Novog Pazara, da se utabore na Banjskoj, dok su se Zmajev haznadar Hadži Mujaga i Osman beg Dženetić s drugim odjelom utvrdili u Hisardžiku (kod Prijepolja). Zmajev ćehaja Hasan alajbeg Sijerčić s dovoljno vojske utabori se na Drini, da prepriječi prelaz Kara Mahmud paši, a Mujaga Zlatarević diže vojsku na Hercegovinu, da pokori Zmajeve protivnike.

U to Kara Mahmud paša provali s vojskom niz novopazarski sandžak. Na Banjskome dočeka ga Alajbeg Todorović, ali sili ne može odoljeti, sam pane u sužanjstvo, a od cijele družine samo 17 druga spasi se bijegom, ostalo ili izginu ili

nio se kod Husejin kapetana. Patvorene banke Husejin je preko svojih ljudi na veoma oprezan način prijeko pretvarao u zlato. Kad je vidio, da mu je dosta, pogubio je Švaba i tako zabašurio izvor svoga bogatstva, kojim je malo po malo dobio na svoju ruku vezire i sve ajane i popeo se na vrhunac slave u narodu.

[2] Po tradiciji doveo je na Bosnu 60.000 što redovite što neredovite vojske.

se predade. Odavde diže se, pa mjesto preko klanca Hisardžik, gdje se bjehu Bošnjaci utvrdili, udari na domak Prijepolja putem prama ćupriji na Limu, da uzapti ćupriju, kojom otvara slobodan put u Bosnu i presijeca a legja bosansku vojsku u Hisardžiku. Bošnjaci dosjetivši se jadu polete iz Hisardžika, da mu poremete osnove. Na ćupriji zametne se očajna bitka, koja ljudskom krvi oboji Lim, ali i ovdje Bošnjaci ostadoše kratkih rukava. Neki se spasiše bijegom preko ćuprije, neki se podušiše u Limu, a neki se s vogjama predadoše Kara Mahmud paši. Tako se otvori put turskoj vojsci ravno do Sarajeva. Hasan alajbeg Sijerčić, koji je imao čuvati prelaz preko Drine videći, da ne može sili na put stati, pusti pašu bez zapreke preko Drine. To sve Zmaja i njegove pristaše ne razočara, već odluče ponovno ogledati se s Mahmud pašom, pa kud puklo da puklo.

Dok su se ti prizori odigravali u Bosni, Mujaga Zlatarević sa svojom vojskom sagje na polje Nevesinjsko i na Gjurgjev dan pobi se s Bašagom i Nevesinjcima u Kifinu selu, gdje iza krvave bitke napokon razbije Nevesinjce. Ti su se okršaji još dva puta ponovili na Žalom - Palanci i kod Ljubovića odžaka, ali sve u zalud. Pretežnoj sili nije se dalo na put stati. Tom prigodom Bošnjaci popale i porobe sve, što se Redžepašića zvalo, da pače i džamiju u Zalom-Palanci nijesu poštedili, već je spržili u neobuzdanom bijesu fanatizma, dok su u Bratačima zaždili Bašaginu kulu više glave žena i djece, koje su gologlave i bosonoge iz vatre skakale. S polja Nevesinjskoga Zlatarević opremi jedan dio vojske u Gacko na Smajilagu Čengića, a sam krenu put Stoca, gdje se bješe sklonio i Bašaga sa svojom družinom uz Ali agu Rizvanbegovića. Kod Dabra dočeka ga Ali aga sa Stoćanima, ali videći, da ne može sili odoljeti, potеže se natrag u stolačku tvrgjavu, koju uprav na kurban bajram obsjednu Bošnjaci sa svih strana.

Tome zadnjemu zakloništu Zmajevih protivnika Bošnjaci uza vas napor nijesu mogli ni pera odbiti. Tu stignu Zlatareviću vijesti od Zmaja i poruka, da odmah leti u pomoć, što ovaj bez oklijevanja i učini. Sada Zmajevi protivnici na brzu ruku sakupe vojsku i krenu put Sarajeva, da priteku Kara Mahmud paši u pomoć. Megju tijem Mahmud paša u Palima bio se sa Zmajevom vojskom. Čuvši, da su Hercegovci u Crnoj Rijeci porazili Bošnjake i da idu ravno u Sarajevo, upne sve sile, pa razbije Bošnjake na Palima i krenu put Sarajeva.

Zmaj i Zlatarević odluče još jednom pokušati sile, pa se utabore na Zlom Stupu. Kara Mahmud od jednom prospe veliku vatru na Bošnjake i rastjera ih na četiri strane. Pošto je bilo kasno zanoći tude, dok su Hercegovci isti dan s Ali agom, Smail agom i ostalima sjavili u Sarajevo. Po noći preko Baklja pobjegne Zmaj sa nekim pristašama put Hrvatske.

Zvornički kapetan Mahmud beg i Tuzla kapetan Mahmud beg bojeći se Zmajeve osvete bjehu poveli bajagi pomoćne čete, ali od jednoga konaka gradeći tri stignu na Glasinac, gdje doznaju za Zmajev poraz i odmah se povrate svome zavičaju.

Sutri dan 6. muharema 1248. (26. maja 1832.) po nagovoru Smajil Age Čengića iza Baklija provede Kara Mahmud vojsku u Sarajevsko polje, da sačuva grad od Arnauta, koji su ga namjeravali oplijeniti. On odmah imenuje sarajevskim muselinom iz svoje svite Musa agu, a na mjesto mule postavi privremeno zastupnika "nekibul-ešrafa" Fadil efendiju, dok naimenovanje stigne iz Carigrada.

Fadil efendija misleći, da je Kara Mahmud, kao Dželal i Rahman, odmah se požuri s velikim tefterom koga treba sjeći i progoniti, ali se ljuto prevari, jer plemeniti vezir s mjesta podera popis i baci ga pod noge nekibu s riječima: "Ja nijesam ljudski kasap (mesar)." Ta rečenica dosta nam je, da znamo: s kijem je Bosna imala posla. Jedino Zmaja Husejin kapetana, Mujage Zlatarevića i Emin bega Dženetića zaplijeni ostavštinu u ime države i prodade na javnoj dražbi, a ostalim ustašama nije se ni razumio.

Pošto je Sarajevo od Travnika mnogo prikladnije i naručnije za stolicu vezira predloži u Carigrad, da se načine vezirski dvori i jedna kasarna u gradu, gdje će uvijek biti 1000 vojnika. Rešid paša to odobri i opremi graditelja Halil agu, koji odmah započe gradnju i dovrši Paša-saraje na Gorici s velikim kame-

Kako je on na jednom došao do tolikoga ugleda kao mlad čovjek megju bosanskim ajanima? To je pitanje, na koje se lahko i sigurno ne može odgovoriti, jer nam svi savremeni pisci o tome ne daju nikakvih podataka. Da nije bio osobito pametan, to je nepobitna istina, jer je onda megju bosanskim ajanom i erćanom bilo dosta mnogo pametnijih, iskusnijih i uglednijih begova. Dakle u čemu imamo tražiti uzroke, da je na jednom ko iz rukavice izbio na površinu i postao predsjednik zemaljskoga vijeća? Ni u čemu drugome, nego u bogastvu. Pitanje je: okle to bogastvo i u čemu se sastojalo?

nitim zidom za tri mjeseca.

Posredovanjem Kara Mahmud paše u ime sultanovo opremi veliki vezir 3. rebiul evela opće pomilovanje u Bosnu, u kome se opraštaju ustašama svi prošli grijesi s prijetnjom, da će se u buduće svaki prestupak najstrožije kazniti.

Malo za tijem stigne naredba, da se svi bosanski i hercegovački zajimi i spahije sa alajbezima moraju naći na polju Uščupskome, s prijetnjom: ko god se usprotivi, ne samo, da mu se uzme timar, nego, da se protjera iz zemlje sa cijelom porodicom. Koncem rečenoga mjeseca sva četiri alajbega sa svima timarlijama krenula su na odregjeno mjesto. Za njima opremi Kara Mahmud 3189.

muhafiza iz pograničnih palanaka i više hiljada bašibozuka na državne troškove. Ta sva vojska sastala se u Filipopolju, odakle je preko Galipolja krenula put Konje. Nu prije nego su stigli Bošnjaci na lice mjesta, veliki vezir zametnu bitku s Ibrahim pašom Misirlijom 21. decembra 1832. i izgubi je, panuvši sam u sužanjstvo sa više paša.

Kasno u jesen porta raspusti svu vojsku; tako se i Bošnjaci vrate svome zavičaju. Na putu kroz Carigrad za zasluge izkazane Morali Namik paši, Kara Mahmud paši i napokon osobito požrtvovanje u bitci na Konji, sultan i porta odrede nagraditi hercegovačke velikaše. Ali aga Rizvanbegović, kao najsposobniji izmegju njih, bude imenovan vezirom[3] na Hercegovini s potpunom nezavisnosti od bosanskih vezira; Smajil aga dobi počasni naslov carskog kapidži-baše (nadkomomik). Isto tako ostali su nagragjeni po zaslugama, neko počasnim naslovom, a neko hilatom (odorom).

Megju tijem Husejin kapetan bivši Zmaj od Bosne s Ali pašom Fidahićem i još nekim pristašama boravio je u Osijeku, gdje ih je gostoljubivo primila hrvatska vlada. Tude okružen stražom od sto vojnika sa cijelom svitom, kako veli Asboth pašovao je još neko vrijeme, dok mu napokon ne dosadi. Da bude čim bliže turskoj granici, preseli u Zemun, gdje je u prisustvu cijeloga kora austrijskih časnika, u krugu sjajne pratnje, naslonjen na rame Ali paše Fidahića saslušao carski ferman, u kome se lišava svih časti i imanja i prognava iz domovine u Malu Aziju. U nadi, da će se sultan smilovati na njega, ostavi austrijsko tlo i krenu preko Biograda u društvu s Ali pašom Fidahićem, Mehmed kapetanom od Krupe i Mujagom Zlatarevićem put Carigrada.

Kad više puta ponugjeni, da obuku nizamsko odijelo, odbiju odlučno, sultan opremi Ali pašu, Krupa kapetana i Zlatarevića u progonstvo u Malu Aziju, gdje za kratko vrijeme zateče smrt od jada, ili, kako neki hoće, od otrova Zlatarevića i Krupu kapetana. Ali paša je poslije pomilovan i dozvoljen mu je povratak u Bosnu.

Ne pojmimo: kako Husejin kapetan ostane u Carigradu, gdje i njega brzo zateče smrt[4] (valjda ista sudbina kao i spomenutu dvojicu[5]. Eto tako završi Husejin kapetan Gradaščević, koga narod prozva Zmajem od Bosne[6]. Mi se ovdje ne ćemo upuštati u potanje prosugjivanje njegove dvogodišnje vlade u Bosni, nego ćemo samo uzgred napomenuti, da je sam sebe upropastio, i to s razloga: I. što se ovjenčan slavom na Kosovu dotle ponio, kao da ju je sam zaslužio ignorirajući sve ostale velikaše, koji su mu dali moć u šake, II. što se kao pobjednik ponio prama pobijegjenim ajanima Taslidže i Prijepolja upravo okrutno, da su ostali protivnici izgubili svaku nadu na pomirenje i III. što je u pretjeranom fanatizmu prekoračivao granice pristojnosti prama sultanu i visokoj porti i tako otugjio od sebe sve pametne prvake, a okupio jeničarske zanesenjake.

---

[3] Kao vezir uzeo je još ime Galib (pobjeditelj), dakle zvao se potpuno Ali Galib paša Rizvanbegović, kasnije u narodu prozvan Stočević. Pod njegovu upravu spadala je u cijelosti Hercegovina i to slijedeći gradovi: Mostar, Trebinje, Nevesinje, Taslidža, Prijepolje, Čajnič, Foča, Konjic, Stolac, Nikšić, Ljubuški, Gabela, Počitelj, Blagaj, Ljubinje, Gacko, Đuvno i Glamoč; za tijem nahije Grahovo, Piva, Drobnjak i Imocko. Ali paša je odabrao za sjedište Mostar. U početku njegova vezirovanja stajali su uza nj kao najvjerniji savjetnici i prijatelji Smajil aga Čengić, Bašaga Redžepašić i Hasan beg Resulbegović. Erćani su mu bili s početka: Murad beg Čengić muhurdar (pečatnik), Haki beg Resulbegović haznadar (blagajnik), Morali Ahmed efendija ćehaja i Mehmed efendija Pivodić ćatib (pisar), dok su ostale dvorske časti zauzimali izključivo Hercegovci.

[4] Zakopan je na Ejjubu u Carigradu.

[5] Husejin kapetanovi potomci izumrli su u muškoj lozi u drugom koljenu.

[6] Po Muvekitu njegovo rodoslovje glasi:

Ćose kapetan od Gradačca
↓
Osman kapetan od Gradačca. Pogubio ga Dželal 1819. (1235.).
↓ ↓
Husejin kapetan (Zmaj od Bosne) Osman paša umro 1833
↓ ↓
Hadži Bećir beg Murat beg, umro 1820. (1236.)

Intervju: **Zilhad Ključanin**

Razgovarao: **Sead Begović**

SVI SMO MI Šeherezadina djeca

Zilhad Ključanin rođen je 1960. godine u Trnovi kod Sanskog Mosta. Završio je Filozofski fakultet u Sarajevu. Magistrirao je književno-historijske znanosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Piše poeziju, prozu, drame, scenarije, književnu kritiku, esejistiku i novinske tekstove. Objavio je tridesetak knjiga.

Kao i svim sugovornicima "Behara" odmah ćemo osluhnuti tvoje bilo pri spomenu Bosne (i Hercegovine, naravno) i priupitati te, s obzirom na tvoj književni opus: Koliko je "Bosna još uvijek tvoja aorta", a koliko "Ušur"? Kao što vidiš to su ujedno dvije tvoje istoimene pjesme nakon kojih se čitač zbog izokrenute perspektive i dojmljivosti - *sledi*. Pa, koliko još i dokle to Bosna može biti književna parabola?

Bosna je vječni underground. Ne znam odgovoriti zašto, možda se odgovor krije u tim patarenskim začecima. Ja, uglavnom, ne znam manju zemlju koja, bez ikakvog mara, iz tog svog *podruma* konstantno izbacuje inovativnost. Zbilja, čudo. Da nije takva, Bosnu ne bih volio. S druge strane, to podrazumijeva uvijek pacifističku poziciju (neki to miješaju sa pozicijom žrtve). Ne mogu zamisliti Bosnu da nekoga napadne. Davno sam rekao: kada bi moja zemlja učinila agresiju, odrekao bih je se... Nemojte pomisliti da sam ja neki veliki patriota, neki domoljub spreman da veliča i ono dobro i loše bosansko. Naprotiv, klonim se takvih patriota, takvi patrioti koji to rade iz svoje dobrote kod mene izazivaju nelagodu, a kad to rade radi utilitarnog patriotizma – gađenje. Pogotovo u sferi kulture. Na primjer, tražio bih krivičnu odgovornost onih poslijeratnih sastavljača školskog programa koji su Edhema Mulabdića, Safvet-bega Bašagića pa i Envera Čolakovića proglasili velikim piscima, pa mi šalju djecu na fakultet gdje ih četiri godine moram ubjeđivati da postoji i Pound i Eliot, i Saroyan, i Hrabal, i Erlend Loe... Možda je to moje mišljenje o Bosni samo jedna mitologema, ali za mene lijepa i spisateljski plodonosna, kao što je, primjerice, Irska bila Yeatsu...

Bi li još uvijek mogao pisati "pjesme nevinosti", bez nekih zdvajanja, posebice nakon svih "iskustava" i romana "Šehid"?

Mogu pisati "pjesme nevinosti". To sam i učinio u zadnjih nekoliko svojih knjiga pjesama, prije svih mislim na "Godinu dana poezije" i "Vikendicu". Naime, u mom poetskom iskustvu desilo se jedno, za mene, malo čudo. Nakon zbirke "Nikad nisam bio u Bosni", iz 2000. godine, dugo nisam pisao poeziju. Jednostavno, nisam želio da pišem pjesme koje bi, kako rekoste, imale ikakvih "zdvajanja". A mogao sam, imao sam već pjesničkog iskustva i znanja da napišem deset knjiga s kojima bi svi bili zadovoljni ali ja ne bih. Onda se 2008. godine desilo, ne znam drukčije kako bih ga nazvao, otkrovenje. Te godine sam napustio grad, posao profesora na univerzitetu, i zatvorio se u svoju vikendicu pored Sarajeva. U prvi mah nisam bio planirao ništa da pišem, nego da upoznam neposredni svijet koji me okružuje. Ali, svijet se nije dao. Nisam npr. mogao da spavam, pa sam utvrdio da ne mogu spavati od tišine. Vježbao sam da slušam cvrkut ptica, da izoliram sve drugo što je moguće i samo slušam cvrkut ptica, ali nisam uspijevao ni nekoliko minuta. I danas mislim da 99% ljudi na svijetu ne može slušati 15 minuta cvrkut ptica. Učio sam kako se zovu ptice. Ja sam do tada znao samo kako izgleda golub, vrabac, vrana, i možda sjenica, a kada su se jednoga dana u vrtu pojavile neke prekrasne oveće ptice, zvao sam prijatelja, pokojnog Rajka Đuricu koji se razumio u te stvari, i pitao ga koja je to ptica. Sojka, rekao je. Zamislite, jedna od mojih najdražih sevdalinki je *Zapjevala tica sojka*, a ja ne znam ni kako ona izgleda! To sve govorim zbog sljedećeg: počeo sam pisati, i to – poeziju. Poezija je bila taj oblik koji je tražio da se ti elementarni sadržaji komponiraju. Imao sam osjećaj da se tada pri pisanju konstruira nanovo svijet, ali sada *na istinskim osnovama i odnosima*. Ne umišljam, neka me Allah dž.š. uščuva toga poriva, da *ja* sve to stvaram, ali imalo je u svemu tome nečega *profetskog*. I tako je nastalo oko 1000 "nevinih" pjesama.

> Mislim da se s Dizdarom, koji je nesumnjivo dobar pjesnik, odavno nacionalno i politički manipulira. Kad čujem da neki glumac, onako dubokim glasom i pun lažnog patosa, deklamira Ko je ta, šta je ta, Bosna da prostiš, mene obuzme neki stid, i dođe mi, da prostiš, da sve to postmodernistički ismijem: i Dizdara, i Bosnu, i dobre Bošnjane , i sebe...

U zemlji koja ti je sve više ličila na flašu u kojoj je zatvoren škorpion, kako si pomirio strogi znanstveni diskurs (ipak si ti *poeta docti*), obveze spram obitelji (očinstvo, supružništvo) i neminovno meandriranje u poetskim strategijama teksta?

Ja sam, prije svega, pisac. Nikad ne bih doktorirao i bavio se književnom znanošću da to nije dio moga spisateljskog rada. Kada bi mi imalo smetalo, ja bih odustao od toga. Ja moram imati nekoliko sati *kristalne vedrine* svakoga dana, i sve sam spreman žrtvovati za to. Što se tiče familije, tu sam, naprosto, imao sreću. Mojoj supruzi nikad nije smetalo moje pisanje,

dapače, ona je davno uvidjela da sam sretan kada pišem, a takav i bolji muž. Zato je to podsticala. Nikad od mene nije tražila da idem na posao od 8-16, nikad da zarađujem više nego što mogu. Ja svaki dan pišem nekoliko sati, od prve svoje knjige do danas, sa prekidom u ratu (u ratu nisam pisao), sa obaveznim spavanjem poslijepodne, i noćnim radom do kasnih ili jutarnjih sati. Djeca su se, jednostavno, u to uklopila. Otkad su protepala znala su da me ne treba buditi kada spavam ni ometati kada pišem. Sjećam se anegdote kada je rahmetli Alija Izetbegović jednom nazvao i javila se moja kćerka Bisera, koja je tada već znala ko je Alija, i rekla mu: "Babo, spava". A kada joj je Alija rekao da me probudi, ona mu je začuđeno rekla: "Pa, predsjedniče, babo SPAVA". Uz sve to, mislim da sam dobar muž i babo.

Zašto nisi pisao za vrijeme rata?

Da bih pisao, ja moram biti smiren i radostan. U ratu sam bio potpuno, ako ne uništen, onda doveden blizu granice uništenja. S druge strane, mislio sam da pisanje nema nikakvog smisla ako Bosna bude okupirana. Da se je to desilo, mislim da bih se ubio. Ne mislim, pritom, da su svi trebali odustati od pisanja, dapače, desilo se, a i to je jedan od onih bosanskih undergrounda, da se je u Bosni u ratu pisala sjajna književnost, od tada već prepoznata kao "ratno pismo"...

Možeš li nam reći nešto o toj književnosti?

To je sjajna pojava u bh. književnosti. Desila se "pod pritiskom", neočekivano reklo bi se, ali moćno i suvereno. U svim žanrovima. Kod svih generacija bh. pisaca. Pisci starije generacije koji su i prije rata dobro pisali, napisali su sjajna djela. Pisci iste generacije koji prije rata i nisu baš imali poetskih rezultata, napisali su dobre knjige. A, što je možda i najvažnije, pojavila se potpuno nova generacija: Asmir Kujović, Faruk Šehić, Mustafa Zvizdić, Adin Ljuca, Damir Ovčina, Fahrudin Zilkić, Mirsad Sijarić... S takvim, "ratnim", rezultatima bh. književnost je u poetičkom smislu ušla, prvi put u povijesti, adekvatno u "areu suvremene svjetske književnosti", sa velikim "prtljagom" iskustva, na primjer, stvarnosne literature, nadrealizma, bitnika, strukturalizma, magijskog realizma, postmodernizma, ženskog pisma, postkolonijalne književnosti...

Zanimljivo je možda, evo sjetih se, da je mene pisanje doslovno spasilo od bilo kakvog političkog angažmana (osim ratnog, ali to je bila doslovna borba da ne umrem), iz prostog razloga što nisam imao vremena za takvo što od pisanja. S tim u vezi je, možda, i moja šutnja u mnogim izazovima koje su mi upućivali moji klevetnici . Kada bih sjeo da im odgovorim, uvijek bih malaksao pred besmislom faktičkog moga sjedenja za laptopom zbog te rabote, i to bi trajalo najviše desetak minuta, a onda bih otvarao fajl sa poezijom i prozom i osjećao kako me sve više i više obuzima radost. Za svoje neprijatelje ja naprosto nemam vremena.

"Do podne Ilija, od podne Alija"

Osobno mislim da su aluzivno metaforičke refleksije na zbilju u svakom romanu *o povijesti* dojmljivije od neorealističke faktografije jer se podastire dramatični redosljed ratnih stradanja, a istom se poštuje i poetika suvremenog romana Marquezovskog ili Pavićevskog tipa. Zašto si, odlučivši napisati roman "Šehid", zagospodario labirintom snova, maštarija i legendi iz bošnjačkog - muslimanskog života, a što upućuje na fantastični realizam, a nije te zanijela neorealistička, dokumentarna statistika odigranih zbivanja, naravno, koja nije ništa manje važna?

"Šehid" je strukturalno morao imati tu "mrežu magijskog realizma". Ne zbog toga što je latinoamerički realizam bio jedna od mojih lektira, nego zbog povijesnog i zbiljskog poimanja života u Bosni. Naime, bosanska životna paradigma zasnovana je na sinkretizmu, s jedne strane, civilizijasko-kulturalnih segmenata islama, kršćanstva, praslavenstva, paganstva, pa i animizma. Uzmimo, na primjer, samo praznovanje Jurjevdana (Jurjeva, Erdeleza, Đurđevdana), koji svoje početke korijeni u općečovječanskom osjećanju slavljenja rađanja prirode, novog života. Ja iz djetinjstva imam iskustvo slavljenja jurjeva, sa svim tim paganskim elementima skupljenih u islamsku molitvu, a, ne samo u socijalnom smislu, i iskustvo slavljenja toga dana u hrišćanstvu i kršćanstvu. Ili, praznovanje Aliđuna (Ilindana), o kome jedna izreka kaže: "Do podne Ilija, od podne Alija". Meni je drag taj bosanski sikretizam, i mislim da je literarno itekako upotrebljiv. Zapad je davno izgubio čudo, Bosna još nije. Pogledajte samo koliko se na zapadu (u literaturi, pogotovo u filmu) trude da ponovo začude receptora. Teško u tome uspijevaju, jer, naprosto, medij dosezanja čudnovatog

im je posve mehanički, ili je odavno demistificiran (vampir, npr.). Naši mediji su, tako da kažem, produktivni, poetički učinkoviti. Uzmimo, na primjer, džine. Prastari je poetički problem "jedinstva vremena" u književnom djelu, koji to pripovjedač može povezati priče iz davne prošlosti i sadašnjosti? Andrić je, znamo, koristio civilizacijske objekte (ćuprija, most). Džini, međutim, u svojoj biti imaju značajke temporalne pojavnosti i prostorno-zbiljske pokretljivosti: Džin se u jednom trenutku može naći u osmanskom Istanbulu, u drugom u sadašnjoj Švedskoj; u jednom vidu može biti vidljiv, u drugom nevidljiv... A, ne zaboravimo, džini su bića, kako kaže jedan moj prozni junak, "od Boga priznata".

Može li samotnjaštvo (osama), na koje si se ti u jednom trenutku odlučio, biti najbolja piščeva pozicija i izbor, ili on mora biti *bačen u vatru*, biti aktualan i angažirani prezent?

Nekad sam se puno zanimao za taj pojam "angažmana u literaturi". Sada više ne. Mislim da tu "najboljih pozicija" nema. U književnosti ništa nije formulaično. Niti je angažirani pisac bolji pisac zato što je angažiran, niti je neangažirani pisac bolji zato što nije angažiran. Dobru književnost pisali su i angažirani i neangažirani pisci. Na primjer, jedan od meni najdražih pisaca je Marquez, veoma angažiran, ali i Bukowski, operiran od angažmana. Zanimljivo je možda, evo sjetih se, da je mene pisanje doslovno spasilo od bilo kakvog političkog angažmana (osim ratnog, ali to je bila doslovna borba da ne umrem), iz prostog razloga što nisam imao vremena za takvo što od pisanja. S tim u vezi je, možda, i moja šutnja u mnogim izazovima koje su mi upućivali "moji klevetnici". Kada bih sjeo da im odgovorim, uvijek bih malaksao pred besmislom faktičkog moga sjedenja za laptopom zbog te rabote, i to bi trajalo najviše desetak minuta, a onda bih otvarao fajl sa poezijom i prozom i osjećao kako me sve više i više obuzima radost. Za svoje neprijatelje ja naprosto nemam vremena.

"Sva Božija čuda", primjerice običan "crv", mogu u tvojoj pjesmi transcendirati. Proizlaze li te meditativne interakcije iz osobnog vjerničkog iskustva ili su one odraz osluškivanja obrazovanog autora koji prirodu i stvari dovodi u teološko-teleološke sveze?

Radi se, čini mi se, o oboma: i o vjerničkom iskustvu, kako ste to označili, i o "osluškivanju obrazovanog autora". Moram priznati, više o ovom drugom. Duhovnost proizišla iz vjerničke prakse uvijek je rijetka. Mogao bih je usporediti sa *sabiranjem* koju svaki vjernik pokušava da dostigne pri svakom obraćanju Bogu, ali to, svaki će iskreni vjernik to priznati, dostiže veoma rijetko, u većem ili manjem stepenu. Ali civilizacijski modeli islama, pa i hrišćanstva i judaizma, koji su primjereni transpoziciji u literarni tekst, bezbrojni su, i neprestano traže svoje prevrednovanje u vremenu. Nisam napisao mnogo pobožnih pjesama, jer moja stvaralačka pozicija nije primarno vjernička, već više poetička. Inače je malo pisaca u BiH čija je stvaralačka pozicija vjernička, mogao bih sa sigurnošću navesti samo ime Džemaludina Latića.

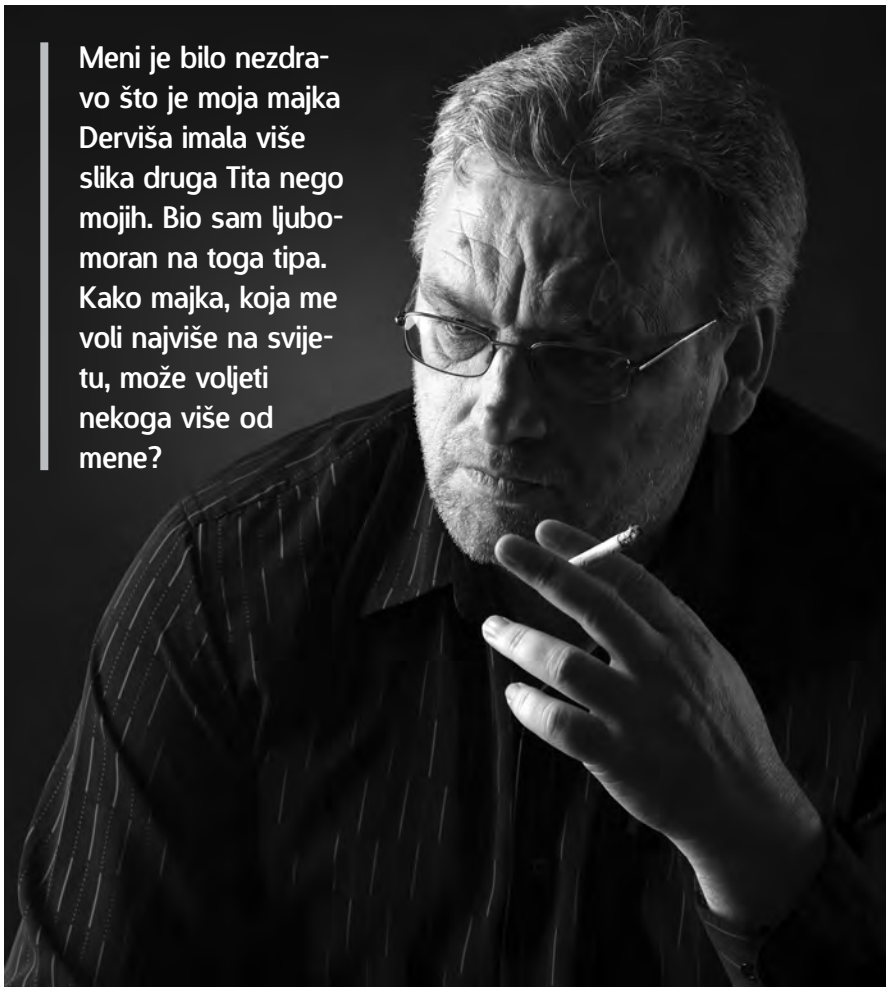

S Dizdarom se odavno nacionalno i politički manipulira

Ako se osvrnemo na pjesmu "Epitaf" iz 2000. godine, osjeća se eho medievalnih napisa ("...odvedoše mi kćeri, gospodine, niz vožje, niz bjelogrozje..."). Što je tebi značio i znači Mak Dizdar?

Više su mi značili medievalni napisi, sa kojima sam se dugo bavio u rasponu od postmodernog predloška do znanstvenog diskursa, nego Mak Dizdar. Mak Dizdar je dobar pjesnik, ali na mene, i na moju generaciju uopće, takva poetika nije mnogo utjecala. Takva metaforičnost, pa i psalmičnost, meni je strana. To je "poetika neutjecaja", sa velikim literarnim dosezima ali prilično zatvorena u svoju formu. Sličan je slučaj, po mome mišljenju, sa Borgesom. Svi oni koji su išli tragom Borgesa, koji je vjerovatno najveći pisac XX. stoljeća, osim možda Danila Kiša, samo su postali njegovi blijedi epigoni. Zašto Dizdar nema "direktnih poetičkih nasljednika"? Ne kažem da ih ne može imati, možda se samo nije rodio naš Kiš. Inače mislim da se s Dizdarom, koji je nesumnjivo dobar pjesnik, odavno nacionalno i politički manipulira. Kad čujem da neki glumac, onako dubokim glasom i pun lažnog patosa, deklamira "Ko je ta, šta je ta, Bosna da prostiš", mene obuzme neki stid, i dođe mi, da prostiš, da sve to postmodernistički ismijem: i Dizdara, i Bosnu, i "dobre Bošnjane", i sebe...

Tvoja dojmljiva ratna lirika svjedočanstvo je jednog vremena koje zaista nije bilo sklono Bosancima, Bošnjacima napose, pa je čak, kažeš, to je vrijeme logorskom žicom razdvajalo komunizam od kapitalizma. Koje su po tebi dobre, a koje loše interakcije jednog i drugog ideologema, društvenog uređenja, gospodarskog režima, ili kako već hoćeš...?

Sklon sam ustvrditi da mi koji smo živjeli u socijalizmu a sada u kapitalizmu ne znamo skoro ništa ni o socijalizmu ni o kapitalizmu. O socijalizmu govorimo sa čežnjom, a o kapitalizmu sa zebnjom, zaboravljajući pritom na zebnju koju smo osjećali u socijalizmu a čežnju prema kapitalizmu. Smiješni su mi ti nostalgični recidivi, koje vjerovatno i sam imam, o "socijalističkom dobu blagostanja", ta poređenja "ovoga i onoga doba", tipa mogli smo s jugopasošem ići svuda po svijetu, spavati bezbjedno po parkovima i slične baljezgarije. Pa, mogli smo, ali nismo imali para, ni za odlazak kod daidžinice u Cazin, ili spavanje u najgorem studentskom hostelu. Mislim da o dobu socijalizma moramo više govoriti – kao i iskustva iz njega koristiti u literaturi – oslanjajući se na znanstvena istraživanja, nego na naše osjećanje, i sjećanje. Prvoblem je što tih istraživanja mi skoro da i nemamo.

U pjesmi "Konvoj" spretnom aluzijom (intertekstualnom intervencijom) na pjesmu iz filma "Tko to tamo peva" također si lucidni navjestitelj genocidnih nakana dojučerašnjih Titovih

izaslanika. Spram represivnih metoda uglavnom si sarkastičan što je odličan odraz tadašnjih zbivanja. Jesi li neke "nezdrave radnje" već primjećivao u Drugoj Jugoslaviji, jer, osobno znam da nisi bio poslušno *zadojeni* "omladinac".

Meni je bilo nezdravo što je moja majka Derviša imala više slika druga Tita nego mojih. Bio sam ljubomoran na toga tipa. Kako majka, koja me voli najviše na svijetu, može voljeti nekoga više od mene? Da apsurd bude veći (a o tome sam, kao i o prethodnom pisao u svojim proznim knjigama) zamislite ovu sliku: moja majka, izbjeglica u Švedskoj, nakon rata dolazi na zgarište naše kuće, i plače; mi je tješimo, a ona nam kaže da plače što bar jednu Titovu sliku nije spasila! To je, po meni, slika izgubljenosti svih nas: svi plačemo na zgarištima naših domova sa slikom u glavi tipa o kojemu ne znamo ništa. Kad govorim o "tipu" mislim na cijelo jedno razdoblje, na naš život, na socijalizam kao društveni sistem... Ja ne mogu ništa objektivno reći o Jugoslaviji, jer o njoj ništa ne znam. Čekam već dvadeset godina da mi neko znanstveno objasni šta je to npr. socijalističko samoupravljanje. Kad to kažem, mislim zbilja ozbiljno, ne zezam se. Što ne znači da se s tim i ne može zezati. Pogledajte, Hrabala, ili Vojnoviča! Uzgred, prije izvjesnog vremena sam čitao nekoliko tomova Titovih govora, trebalo mi nešto za scenarij. Bože moj, što je to smiješno! Danima sam se valjao od smijeha. Taj smijeh bila je nekakva nadoknada na onu zebnju koju sam osjećao u socijalizmu, s tim, priznajem, što je se nisam riješio, s njom ću izgleda i umrijeti. **Nadam se da nije preuzetno etičko pitanje: Koliko se "iza žice može biti kreativan"? Rusi su u takvom razdoblju napisali nezaobilazne, odista značajne romane, recimo jedan Piljnjak, Babelj, Oleša, Zamjatin, pa pjesnici kao što su Osip Mandeljštam, Ana Ahmatova i Marina Cvetajeva… i tako dalje.**

> Dove upućujem u sve nerodovitijim džumama (godinama tražim džamiju u kojoj me neće maltretirati sa hudbama!), i sve brojnijim svojim umrlima. Zadnjih godina mi umire puno dobrih ljudi, od oca do prijatelja, i to je fenomen koji me sada zanima. Dobri ljudi. Zašto mi Svemilosni uzima dobre ljude? Kako da ja postanem dobar čovjek? Tragam za dobrim ljudima, hoću da se s njima družim, čim osjetim djelić zloće kod nekoga, odlazim.

Zaboravio si, po meni, najboljeg, kad o tome govorimo – Varlama Šalamova. Šalamov je dokaz da se velika literatura može pisati i kad čovjek *padne ispod svega egzistencijalnog*. To me podsjeća na onog Kranjčevićevog Zadnjeg Adama koji po ledu noktima ostavlja trag. Nisam sklon onim mišljenjima koji zagovaraju "trunku torture" za dobro pisanje. Ali sam zagovornik da je književnost jedna od najvažnijih komponenti civilizacije, ma na kom stepenu civilizacija bila... Inače, mislim da mi "na ovim našim regionima" zadnjih decenija neopravdano ne čitamo rusku literaturu, jednu od najvećih u svijetu, od ruskih romantičara i realista do sada. Prije kratkog vremena, na primjer, čitao sam Červinskog i najnovije ruske drame. Kako je to dobro, Tito dragi!

Kako da ja postanem dobar čovjek?

Gdje smještaš svoju nostalgiju, pomažu li tu *dove* ili je razočaranje posvemašnje?

Ja uopće nisam razočaran. Ne shvatam to stanje duha. Niti sam neki "dovepsihoanalitik". Nostalgiju smještam, i to je mislim veoma vidljivo, u literaturu, onu koju pišem, onu koju sam pročitao, i onu koju čitam. A dove upućujem u sve nerodovitijim džumama (godinama tražim džamiju u kojoj me neće maltretirati sa hudbama!), i sve brojnijim svojim umrlima. Zadnjih godina mi umire puno dobrih ljudi, od oca do prijatelja, i to je fenomen koji me sada zanima. Dobri ljudi. Zašto mi Svemilosni uzima dobre ljude? Kako da ja postanem dobar čovjek? Tragam za dobrim ljudima, hoću da se s njima družim, čim osjetim djelić zloće kod nekoga, odlazim. Znam da sam spreman za dobre ljude, lišio sam se pritom potrage za drugim osobinama ljudi koje su mi nekad bile važne. Primam i neobrazovane i dosadne i neinteligentne i prljave i smrdljive i lijepe i ružne – samo da su dobri.

Zanima me tvoja mjestimična uporaba bosanske ikavice (mliko, vrime, srića, lipo, svit itd.) koja povremeno zaživi u tvojem djelu. Odakle interes da se ona oživotvori?

Odrastao sam "na ikavici". Sada se malo zna činjenica da je bosanska ikavica, ustvari, osnova bosanskog jezika. Adem Handžić u knjizi "Tuzla i njena okolica" iznosi nevjerovatan postotak protežnosti ikavice do dolaska Austro-ugarske u Bosnu. Standardizacija južnoslavenske štokavštine je vremenom uklanjala ikavske segmente iz jezika. Ijekavica je pomicala ikavicu, tako da se aree štokavskoikavskog

govora sve više smanjivale. Tome je doprinijela i "modernizacija". Uzet ću jedan primjer. Moja majka je govorila *mliko* kod kuće, a kada ga je prodavala državi zvala ga je *mlijeko*. A ikavica je lijepa, neobično poetična i melodična, bogomdana za pjesmovno oblikovanje.

Po naglašenom erotiziranju, seksualnim aluzijama, tjelesnim simetrijama i parabolama i tako dalje, kao da si poticajno prethodio takozvanim "stvarnosnim pjesnicima" koji ljubavnu igru ipak ne mogu drugačije izraziti nego eksplicitno? Nije li tek takav način vulgarno nasilje nad poetskim i proznim tekstom?

Seksualnost me je oduvijek zanimala. I to je velika, prilično neistražena, tema svjetske književnosti. Ja u književnosti bilo što da radim, malo istražujem. U letimičnom pregledu svjetske književnosti zapanjujuće je pomanjkanje tematiziranja toga, jednoga od najvažnijih, segmenata ljudskosti. Civilizacija je iz vijeka u vijek postajala sve više puritanska. Ulogu pri tome je, kao što znamo, odigrala crkva, tj. neki njeni pokreti. U islamu, na primjer, osim u fokusu tih, u većini slučajeva ortodoksnih pokreta, odnos spram seksualnosti bio je posve prirodan i ljudski. Pročitajte samo, na primjer, Gazalijev "Vrt milovanja"!

Jesi li zbog takvog tjelesnog fungiranja u jeziku imao problema od tzv. čistunaca koji bi nas učili nesnošljivosti spram književne slobode? S koje su ti strane zagovarači upućivali pohvale, a s koje strane su dolazile pokude i – je li ih uopće bilo?

Jezik nije uvijek polje slobode. Puritanizam u jeziku je našao plodno tlo. Zanima me, primjerice, otkud uopće pojam "vulgarizama" u tako negativnom naboju. Hajde da napravimo mali pokus. Riječ *kurac* je lijepa riječ, prirodno nastala i trajna, označava dio našega tijela odlučujućeg za opstanak čovječanstva. Zašto bi onda riječ *penis* bila adekvatnija? Ja ne znam odgovor na to pitanje. U Bosni, pak, pitanja seksualnosti i erotičnosti koje sam pokrenuo u nekim svojim djela – a ja mislim da je to pokrenuto u dobrim tekstovima – gotovo da nije izazvalo nikakvu reakciju. Bilo je nekih usmenih prebacivanja lažnih puritanaca, koji su to pokušali tumačiti u polarnosti "ruhani i šejtani inspiracija", pripisujući seksualnosti šejtanske iluminacije. Ne znam gdje su našli te "teorije"? Valjda je seks i ljubav ishodište meleka, a ne šejtana. Isti ti su spremni da seksualno opće sa djevojčicama, i da danonoćno pretražuju sexi web stranice. Govorim o lažnom puritanizmu, u Bosni danas vrlo fluktualnom, koji, kao, svoju inspiraciju crpi iz tradicije. Takve tradicije u Bosni nema. Ja sam o seksu slobodnije raspravljao sa svojom rahmetli nenom, pobožnom i bogobojaznom, bolje od ovih retarda. U stvari, s njima i ne raspravljam.

Pisac iz nigdine

Za "nas" bi posebno bilo interesantno čuti koji su tvoji favoriti bosansko-hercegovačke književnosti, ali i one iz ex-Jugoslavije. Od kojih se bolje učilo o prihvatljivijem "svijetu" literature? Ne zaboravimo ni Europu…

O, ima toliko pisaca koji su moji "favoriti". Više, doduše, u evropskoj literaturi nego u južnoslavenskoj. Talijan Alessandro Baricco, Nijemac Daniel Kehlmann, Austrijanac Christoph Ransmayr, Norvežanin Erlend Loe, Libanac-Francuz Amin Maalouf, Francuz Pascal Quignard, Englez-Pakistanac Hanif Kureishi, Holanđanin-Iranac Abdolah Kader... Iz Hrvatske tipujem na Zorana Ferića, iz Bosne na Asmira Kujovića, iz Srbije na Svetislava Basaru. Primijećujete da se radi o prozaistima. Manje, dakle, pratim druge žanrove. Osim poezije u Bosni. Tu sve čitam. I tu ima sjajnih pjesnika. Admiral Mahić, Mile Stojić, Milorad Pejić, Naida Mujkić, Saša Skenderija, Damir Uzunović, Asmir Kujović...

Kako ti inače izgleda slika suvremene svjetske književnosti?

Carlos Fuentes u jednom intervju za svjetske živuće pisce rekao: "Svi smo mi Šeherezadina djeca". Sjajno opažanje, i nadasve tačno. Naime, nakon svim "izama" u svjetskoj književmosti XX. stoljeća, ono što je preostalo književnosti je – priča. Uočljivo je da pisci (prozaisti, naime) nastoje ispričati zanimljivu priču, koristeći sva dosadašnja iskustva "izama". S druge strane, fantastično je da je književnost – nakon svih onih teorija o "kraju književnosti", a pogotovo iskustava globalizacije – ne samo opstala, nego je i iskoristila taj glo-

> Ne može, primjerice, Abdulah Sidran biti veliki pisac sa jednom dobrom knjigom poezije. Nedžad Ibrišimović već može, sa obimnim opusom, a da je Bog dao da je ispunio sav svoj stvaralački potencijal Ibrišimović je komotno mogao biti svjetski pisac...

balni proces u svoju korist (za razliku od onoga što, kažu, vlada svijetom – ekonomije). Mislim da se tek sada može i u geografskom smislu, a ne samo u duhovnom, može govoriti o nečemo što smo odavno nazvali – svjetska književnost. Da navedem (uz ona koja sam naveo iz evropske književnosti) samo neka imena čija djela volim: Roberto Bolano, Philip Roth, Rana Dasgupta, Rabih Alameddine, Paul Auster, Rawi Hage, Čingiz Ajtmatov, Patrick Süskind, M. Vargas Llosa, Junot Diaz, Jhumpa Lahiri, Jaromir Štetina, Khaled Hosseini, Haruki Murakami, Peter Høeg, Lloyd Jones...

Do nas u Hrvatskoj dopiru glasovi upućenih. Na primjer, kažu: da je Nedžad Ibrišimović napisao samo "Ugursuza" njegov nemjerljiv doprinos BiH književnosti bio bi dovoljan. Isto kažu i za tvog "Šehida", uz mnogo epiteta hrabrom strukturiranju kompozicije romana koji nije samo postmodernistički ustupak. Kako se nosiš s tako obvezujućim prosudbama i što dalje?

Recepcija naše književnosti sklona je fokusiranju na jedno, "fundamentalno", autorsko djelo. To je tzv. magistralno shvatanje književnosti. Ja tako književnost ne promatram. Bez margine, nema ni magistrale. Sjećam se svojih prvih, gimnazijskih, iskustava čitanja. Pročitam dobro djelo nekog pisaca, pa onda tragam za svim drugim njegovim djelima, pa onda se "kačim" na njegove poetičke sudrugove, pa, možda, i na korpus književnosti kojoj pripada. Priznajem da sam svjestan kako ima pisaca koji nakon svoga remek-djela napišu nekoliko osrednjih ili slabih djela. Priznajem da

> Nemojte pomisliti da sam ja neki veliki patriota, neki domoljub spreman da veliča i ono dobro i loše bosansko. Naprotiv, klonim se takvih patriota, takvi patrioti koji to rade iz svoje dobrote kod mene izazivaju nelagodu, a kad to rade radi utilitarnog patriotizma gađenje. Pogotovo u sferi kulture.

sam i danas nad tim dječački začuđen: kako, na primjer, jedan Eco nakon genijalnog "Imena ruže" može da napiše jednog osrednjeg "Baudolina", ili, još gore, veoma loš roman "Praško groblje"?... Inače sam sklon piscima sa velikim opusom (što ne znači da mi nisu dragi pisci kao Huan Rulfo, ili John Fante, na primjer), i taj fakat velikog opusa povezujem, s pravom ili ne, sa pojmom "velikog pisca" (ako takvo što uopće postoji?). Ne može, primjerice, Abdulah Sidran biti veliki pisac sa jednom dobrom knjigom poezije. Nedžad Ibrišimović već može, sa obimnim opusom, a da je Bog dao da je ispunio sav svoj stvaralački potencijal Ibrišimović je komotno mogao biti svjetski pisac... I, da budem neskroman, meni je taj okvir bh. književnosti sve više i više preuzak, i sve me manje zanima moja pozicionarinaost u tome. Ono što me zanima je moja iluzija da učestvujem u nekoj globalnoj literaturi, i moje mjesto u tome, kao pisca iz nigdine, koji piše u zemlji i jeziku marginaliziranih u tim globalnim kulturanim tokovima. Da budem posve jasan. Danas čitamo neke inozemne aktualne pisce koji nipočemu nisu bolji od bh. ozbiljnih aktualnih pisaca. Ali, oni se čitaju i valoriziraju u svjetskom miljeu, a mi ne dosežemo ni do Brčkog. Jedan Julian Barnes je slabiji pisac od nedavno umrlog Nedžada Ibrišimovića.

ZILHAD KLJUČANIN: HRONOLOGIJA

1960. rodio se 5. marta u Trnovi kod Sanskog Mosta (Jugoslavija – Bosna i Hercegovina) kao sin radnika i domaćice.

1978. maturira u gimnaziji u Sanskom Mostu. Studij filozofije i sociologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

1981. napušta fakultet. Odlazi u Trnovu i piše.

1982. vraća se na fakultet.

1983. upisuje studij komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu. Dobiva nagradu *Mak Dizdar* za zbirku pjesama u rukopisu "Sehara".

1984. diplomira filozofiju i sociologiju, diplomski rad "Tradicija i individualni talent" T. S. Eliota.

1984. - 1988. nezaposlen. Dobiva preko 100 odbijenica za posao, čak i na mjesto čistačice u reviji za kulturu "Odjek" gdje inače redovno objavljuje književnu kritiku. Živi od pisanja književne kritike, eseja i novinskih tekstova u mnogim listovima i časopisima tadašnje Jugoslavije: "Život", "Izraz", "Večernje novine", "Odjek", "Lica", "Oslobođenje", Radio Sarajevo, "Književna reč", "Polja", "Savremenik", "Quorum", "Glas", "Naši dani"...

1985. "Sehara" izlazi u renomiranoj izdavačkoj kući "Svjetlost", u biblioteci "Nada". Dobija po drugi put nagradu *Mak Dizdar* za zbirku u rukopisu "Mlade pjesme".

1987. izlazi druga knjiga poezije "Mlade pjesme", u sarajevskoj "Svjetlosti". Za nju dobija nagradu Književne omladine za najbolju knjigu pisaca do 30 godina starosti. Postaje član Društva pisaca BiH. Ženi se Slobodankom Božić.

1988. prvo zaposlenje, u listu za književnost "Književna revija" kao glavni i odgovorni urednik. "Književna revija" postaje jedan od najtiražnijih književnih listova u Jugoslaviji. Rađa mu se kćerka Bisera.

1989. izlazi knjiga poezije "San urednog čovjeka". Upisuje postdiplomski studij književnosti na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku.

1990. napušta "Književnu reviju" i pokreće izdavačku kuću "Bosna", prvu privatnu izdavačku kuću u Bosni i Hercegovini, kasnije preimenovanu u "Biblioteka Ključanin".

1991. dobija Plaketu općine Novo Sarajevo. Rađa mu se druga kćerka Zlata. Odlazi u Tursku, jer u tadašnjoj zemlji ne može da piše.

1992. agresija na Bosnu i Hercegovinu. Vraća se iz Turske. Piše ratne reportaže za novopokrenuti list "Ljiljan". Tokom cijelog rata ne piše literarne tekstove.

1994. u Travniku pokreće list "Bošnjak". Izlazi mu izbor poezije "Pjesme nevinosti". Slikovnica "Šehid".

1995. živi u Sanskom Mostu.

1996. živi u Bihaću. Bavi se izdavaštvom. Priredio "Antologiju krajiške poezije".

1998. izlazi roman "Šehid". Knjiga hronika "Zločin je zaboraviti zločin".

1999. dobija Plaketu Unsko-sanskog kantona. Izlazi drugo izdanje "Šehida". Nastavlja postdiplomski studij književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Izlazi drama "Šehid". Premijera drame u Bosanskom narodnom pozorištu iz Zenice.

2000. knjiga pjesama "Nikad nisam bio u Bosni". Izbor pjesama "Kad puknu pupoljci". Magistrirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Zapošljava se na Pedagoškom fakultetu u Bihaću. Priredio "Panoramu pobožne bošnjačke poezije XX vijeka". Nagrada "Bosanske riječi" za roman godine.

2001. novela "Čuješ li što niko ne čuje". Nagrada Društva pisaca BiH. Roman "Šehid" preveden na slovenski jezik.

2002. doktorirao književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Knjiga priča "Četiri zlatne ptice". Nagrada "Zija Dizdarević".

2003. živi u Sarajevu. Glavni urednik u izdavačkoj kući "Oko". Predaje u Bihaću i Tuzli. Roman "Koliko je srce u mrava". Nagrada Fondacije za kinematografiju FBiH za scenarij "Hiljadarka".

2004. knjiga eseja "Lice svjetlosti". Nagrada Fondacije za kinematografiju za scenarij "Samo pokucaj na ova vrata". Nagrada Poslovnog udruženja izdavača i knjižara.

2005. zapošljava se na Pedagoškom fakultetu u Zenici. Roman "Vodeni zagrljaj". Drugo izdanje knjige priča "Četiri zlatne ptice".

2006. knjiga priča "Sarajevska hagada i druge priče". Roman "Šehid" i "Pjesme" izlaze u ediciji "100 knjiga bošnjačke književnosti". Izabran u status vanrednog profesora. Na Univerzitetu u Zenici izabran za šefa Katedre za jezik.

2007. knjiga priča "Ti si moja P.". Imenovan za prodekana Pedagoškog fakulteta u Zenici.

2008. izlazi drama "Muholovac". Premijera "Muholovca" u "Kamernom teatru" u Sarajevu. Nagrada "Alija Isaković". Knjiga priča "Sarajevska hagada i druge priče" izlazi na slovenskom jeziku. Roman "Šehid" izlazi na arapskom jeziku. Priredio knjigu pjesama "Kaside" Saliha Alića. Napušta posao na Pedagoškom fakultetu, i prelazi u status profesionalnog pisca. Povlači se u svoju šumsku kućicu, kosi travu, uči da sluša ptice, lovi krtice, i svakodnevno piše.

2009. roman "Švedsko srce moje majke". Knjiga priča "Male priče od životne važnosti". Drama "Švedsko srce moje majke" premijerno izvedena u Bosanskom narodnom pozorištu u Zenici. Antologija bosanske kratke priče "Kraj stoljeća, početak milenija" izlazi na slovenskom. Najveći dio vremena provodi u svojoj vikendici pokraj Sarajeva.

2010. roman "Vodeni zagrljaj" preveden na njemački jezik. Knjiga pjesama "Smrt ima dijamantnu pesnicu i udara me njom u potinjak". Roman "Dom aurore borealis". Knjiga pjesama "Godina dana poezije". Drama "Švedsko srce moje majke". Nagrada Fondacije za izdavaštvo Federalnog ministarstva kulture i sporta. Knjiga pjesama "Vikendica". Ponovo predaje na Pedagoškom fakultetu u Zenici.

2011. roman "Šehid" preveden na francuski. Roman "Galebovi". Dobiva nagradu "Skender Kulenović". Nagrada Fondacije za izdavaštvo Federalnog ministarstva kulture i sporta.

2012. drama "Krtice". U rukopisu ima 4 knjige poezije, 2 drame i 2 romana. I dalje piše, mada je sve više ubijeđen da je "svoje pjesme, mjesto što ih je objavljivao, trebao mazati medom i prikucavati rajsnedlama na ulazna vrata, kao muholovke".

DJELA:

1985. "Sehara". Poezija.
1987. "Mlade pjesme". Poezija.
1989. "San urednog čovjeka". Poezija.
1994. "Pjesme nevinosti". Izabrana poezija.
1994. "Šehid". Slikovnica.
1996. "Antologiju krajiške poezije". Antologija.
1998. "Šehid". Roman.
1999. "Šehida". Roman. Drugo izdanje.
1999. "Šehid". Drama.
2000. "Nikad nisam bio u Bosni". Poezija.
2000. "Kad puknu pupoljci". Izabrana poezija.
2000. "Panorama pobožne bošnjačke poezije XX vijeka". Antologija.
2001. "Čuješ li što niko ne čuje". Novela.
2001. "Šehid". Roman. Na slovenskom jeziku.
2002. "Četiri zlatne ptice". Priče.
2003. "Koliko je srce u mrava". Roman.
2004. "Lice svjetlosti". Eseji.
2005. "Vodeni zagrljaj". Roman.
2005. "Četiri zlatne ptice". Priče. Drugo izdanje.
2006. "Sarajevska hagada i druge priče". Priče.
2006. "Šehid"/"Pjesme". Roman/Izabrana poezija.
2007. "Ti si moja P.". Priče.
2008. "Muholovac". Drama.
2008. "Sarajevska hagada i druge priče". Priče. Na slovenskom jeziku.
2008. "Šehid". Roman. Na arapskom jeziku.
2009. "Švedsko srce moje majke". Roman.
2009. "Male priče od životne važnosti". Priče.
2009. "Kraj stoljeća, početak milenija". Antologija. Na slovenskom jeziku.
2010. "Vodeni zagrljaj". Roman. Na njemačkom jeziku.

POETSKI GLASOVI
Zilhad Ključanin

U historiji sreće nema mi imena

Autonomna pjesnička pojava

Riječ je o pjesništvu koje se ostvaruje dvojakom snagom. Istodobno, Zilhad će afirmirati takozvanu poetiku iskustva jezika, štoviše, oslobođenu, ponekad, do ruba konkretističke intervencije (nikada lingvizma), a s druge će strane prisegnuti jednostavnom, stvarnosnom jeziku sa senzibilnim i emotivnim odnosom prema zbilji, odnosno jeziku koji zahtijeva stringentnu organizaciju. On umije svakodnevno, u razdoblju od sto dana, napisati jednu pjesmu jednakovrijedne kvalitativne razine. Pritom mu nikada pogrešna riječ i suvišan izraz neće raniti pjesmu. Dakle, kao vrlo plodan pjesnik, jedan je od prvih, tada još uvijek mladih pjesničkih "junoša , hrabro uočavao neomodernističke (prostorno neoegzistencijalne) međuprostore smisla, ali i semantičke fragmentarizacije. U svoje je pjesme umješno ugrađivao elemente muslimanske tradicije, nikada u cijelosti, već oprezno, nježno, i s dobro izbalansiranom ekonomičnošću. Istom se nerijetko znao s pjesničkom i građanskom hrabrošću narugati svim ideologijskim diktatima (titoističke i exjugoslavenske amblematike), a da nije razvlastio subjekt vlastite prepoznatljivosti i da nije s uspostavom osobnog "alternativnog jezika ugrozio rečene tradicijske sljednike, budući je zaista autonomna pjesnička pojava.

Sead Begović

noć silazi oprezno

noć silazi oprezno
poput nijeme sojke
na komade kruha

glave u parlamentu
sliče na čunove
pokvarene kuglane

kad zatvorim oči
knjige na policama
zaiskre sve u kur'ane

sivice, 6. 6. 2010.

iz nadirućeg ništavila

hrđa godinama ključa
poštansko sanduče
na mojoj planinskoj kućici

moje ime već je nestalo
od prezimena ostao
još samo ključ

u kojeg polažem sve nade
kako da se izvučem
iz nadirućeg ništavila

sivice, 7. 6. 2010.

upravo

osjećam se
kao zamračena
soba

po kojoj su
upravo
pošpricali

sprej
protiv
muha

sivice, 10. 6. 2010.

oči

zurim
u borove
krošnje

sve dok se
otamo
ne pomole

oči
očajnije
od mojih

sivice, 18. 6. 2010.

ima jedna staza

tek kad su cigani
počupali korov
primijetio sam

da između njihovog groblja
i moga vrta
ima jedna staza

dovoljno široka
da kroz nju prođe
sasvim pristojan tabut

sivice, 19. 6. 2010.

moja je sreća u gledanju

neka miruju misli moje
moja je sreća u gledanju
dobro to reče mevlana

umoran od obrtanja riječi
osjećam se kao drvosječa
nakon valjanja balvana

da mislim nisam u stanju
i kada zadnji put sklopim oči
moja će sreća biti u gledanju

sivice, 19. 6. 2010.

pred polazak na neodložan put

u junu procvjeta bagrem
i pokrije jedini put
koji vidim iz svoje avlije

to mi je smetalo godinama
ali sada me bagremov cvat
podsjeća na rahmetli oca

na grozdove pjene za brijanje
koji spadaju s njegovog lica
pred polazak na neodložan
put

sivice, 20. 6. 2010.

neka teče dugo voda

na planinskom putu
sestra sazidala bratu
hair česmu

nad curkom natpis
neka teče dugo voda
kolko i suze za tobom

sivice, 13. 7. 2010.

ko rođenom sinu

nerotkinja susjeda
svakoga ljeta
nabavi jedno jare

nadjene mu ime
tepa mu i pjeva
ko rođenom sinu

za božić se čudi
što nikada od nje
ne uzmem jaretinu

sivice, 22. 6. 2010.

u *historiji sreće* nema mi imena

nemušti slavuji u krošnjama
mačak s jednim okom i uhom
mjesec okrugo ko glava glupana

dlačice samoće po tvojim leđima
dva tetovirana pauka na bedrima
i sveti prsten u drvenim godovima

u *historiji sreće* nema mi imena
čekam da naraste živica oko vrta
i da me učini potpuno nevidljivim

sivice, 1. 7. 2010.

NEGDJE SIGURNO IMA SOBA

NEGDJE SIGURNO IMA SOBA
GDJE PO TREPAVICAMA KAPA
PAUČINA U GROZDOVIMA

negdje sigurno ima soba
gdje cure zjenice drvenog
konjica ko neutješna zvonca

negdje sigurno ima soba
gdje se osipaju noge fotelja
po crvotočnim uglovima

sarajevo, 1988. – sivice, 28. 6. 2010.

uvijek kad travu kosim

uvijek kad travu kosim
u svom malom vrtu
brat mi telefonira

on je bivši logoraš
i strašno ga nervira
mrcvarenje bilo čega

poslat ću ti zeca kaže
da ti sve to popase
za jedno brzo dopodne

sivice, 30. 6. 2010.

samo od mirisa

(ray bradbury)

često kosim vrt
jer me pokošena trava
podsjeti svaki put

da postoje dani
koji se sastoje
samo od mirisa
tih dana se čitav svijet
penje kroz jednu nozdrvu
i ističe kroz drugu

sivice, 4. 7. 2010.

želje su mi umjerene

(heinrich heine)

želje su mi umjerene
koliba i dobra postelja
svježi mlijeko i maslac

cvijeće pod prozorom
nekoliko prekrasnih
stabala pred vratima

i ako dobri bog želi
da upotpuni moju sreću
priuštiće mi zadovoljstvo

da vidim na tom drveću
kako visi desetak
mojih neprijatelja

sivice, 12. 7. 2010.

trajno uskraćeni

još mi je nedokučiv ajet
svako će smrt okusiti
a zatim ćete biti vraćeni

osim nas dakle
ne ponavlja se ništa
život je vjeran plaćenik

ali mislim da smo
za ono u što se vraćamo
trajno uskraćeni

sivice, 23. 7. 2010.

halhale

za m.

moja zubarka
podlogu zlatnu
mužu izvadila

i sebi divne
halhale
napravila

halhale
kad god
zveknu sada

njemu proteza
iz usta
ispada

sivice, 21. 7. 2010.

poljski zahod

ahmedu hadžipašiću, na godišnjicu njegove smrti, tužan što nije kao premijer otvorio objekat o kojem smo sanjali

uvrh svoje bašče
izgradit ću mali
poljski zahod

obojit ga u bijelo
s jednim otvorom
u obliku povećeg srca

unutra dvije ručke
za koje ću se uhvatiti
i gledati kroz srce svijet

sivice, 23. 7. 2010.

Zilhad Kjučanin

Hiljadarka

Arif Burdalić trepne dva-triput kapcima, nasmiješi se – i tako počinje sve.

Arif Burdalić toga je jutra ušao prvi put pod zemlju. Rudnik je naša sudbina, mislio je, crna ili bijela, svejedno je. Mislio je. Sve dok nije razmotao taj komad pite u kuhinjskom rupcu. Sve dok sitni prah nije počeo da sipi, crno zemljino mlivo po bijelom žitnom. Bacio je u daleko u tamu smotuljak. Bože oprosti, pomislio je. I čvrsto odlučio da više ne silazi pod zemlju. Osim zadnji put, mislio je, al' onda više neće biti važno, a ni trepavicama neće biti težak prah.

Arif Burdalić izlazi iz crne utrobe, zadnji put, pomisli, dva-triput trepne očima, kao prvi put, pomisli, osjeti sunce na licu, i bljesnu bijelim zubima iz garavih usta. Tad još nešto bljesnu, kao da zemljina se nasmiješi kugla. Eto, cijelom svijetu je drago, pomisli Arif.

- Ovaj – reče neko.

Nije uspio ni saprati ugljenu prašinu sa lica, a već ga je neki glas, više glave, nadnesene nad rudarskim koritom, nasapunjane, zvao u rudarsku direkciju. Ne mogu valjda zavirivati u glavu, pomisli Arif Burdalić, prije no što će stupiti kroz vrata zvana RUDNIK KAMENGRAD – Dvije prilike na pruzi. Dvije prilike na zarasloj pruzi. Dvije prilike na zarasloj uskotračnoj pruzi. Crne kao čavke. Crne kao jutarnje čavke u izmaglici. Crne kao jutarnje čavke u ratnoj izmaglici.

(S one strane Jajca
Gajtan trava rasla,
Po njoj pasu ovce,
Čuvalo ih momče.
Čije li je momče,
Čije li su ovce?
Glasovito viče,
Još tužnije plače:
"Ova tuđa zemlja
Tuga je golema;
Ni oca, ni majke,
Ni brata, ni seje,
A ni one drage
Jaranli djevojke!")

- Sigurno je tamo?
- Sigurno.
- Dobro.

Jedna prilika je pognuta, od onog nevidljivog bremena koje će svakog svesti na razinu zemlje, od starosti. Druga je vitka, uspravna, kao nacionalni barjak. Idu jutarnjom prugom, još obavijene izmaglicom, starija, pa mlađa, pognutija pa uspravnija.

- Hiljada?
- Hiljada.
- Dooo-bro.

Prugom je zadnji voz prošao davnih sedamdesetih, ali su šine nečijom nemarnošću ostale, sa crvotočnim pragovima, travuljinom i korovom, neumitnim kao

1992. godine, ljeta gospodnjeg, jula sotonjeg, dana čije je jutro već najavljivalo žegu vrelu kao zjenu zločinca – stanična kurva Hiljadarka krenula je u polje da piša.

HILJADARKA!

Stanična kurva – i dalje se tako govorilo – mada više nema ni uskotračne pruge, ni ćire, ni stanice: pruga je dignuta sedamdesetih godina (samo su šine na jednom dijelu ostale nečijom nemarnošću, ili nostalgijom za boljim vremenima); ćiro se raspršio u zadnjem svome dimu, prije dizanja prvih pružnih pragova; stanica je, doduše, ostala, na zgradi se još dade pročitati ispran natpis SA SK MOS – u njoj nema više ničega, u njoj niko ne živi, osim, možda, duhova putnika u čekaonici, i golubova na tavanu i pod strehama.

HILJADARKA!

Ime je dobila šezdesetih godina Titinog vijeka, skupo ime, reklo bi se – hiljadu dinara bile su velike pare, mada se sa njih smiješio nekakav blesavi rudar – ime joj je ostalo i nakon devalvacije hiljadarke na deset dinara, a, bogme, i devalvacije njenih usluga. Hiljadarka se već početkom sedamdesetih mogla dobiti za običnu stodinarku, zvanu stô-

DIREKCIJA.

- Kod direktora, druže Arife, zadnja soba, lijevo – reče ljubazno portir.

Lijevo, lijevo, pa direktor, za velikim stolom, na njega kaplje Titin osmijeh, jedan važan čovjek u fotelji desno, drugi čudan, sa nekim aparatima razbacanim oko sebe, lijevo:

- A, evo i našeg udarnika!

Ruka direktora odlučno pokazuje fotelju između važnog i čudnog čovjeka, i Arif… sjede. Važni gleda u njega pogledom nakupca na stočnoj pijaci, čudni škilji kao da cilja nekom nevidljivom puškom, direktor se smiješi, i šute.

- Hoćete li Vi, druže Stevanoviću? – napokon reče direktor.

- Da, naravno – reče važni. – Druže Burdaliću – podiže glas na svečanu socijalističku oktavu – Vi upravo ulazite u istoriju!

Ja?, pomisli Arif, u istoriju? Da tako sada ne zovu disciplinsku i radnu odgovornost? Ukočenog osmijeha čekao je dalje.

- Čudite se, druže Burdaliću? Ne bi trebalo. Pa, socijalizam je Vaš, upravo Vaš, proleterski, i Vi, proleter i udarnik, možete u njemu postići sve, apsolutno sve!

Na trenutak je zastao, dovoljno da odjek njegovih riječi natkrili crnilo rudnika mrkog uglja "Kamengrad":

- Tito me, lično, poslao! - Na te riječi Arif umalo ne stade u stav mirno, i ne poče pjevati "Druže Tito, mi ti se kunemo!" - Prave se nove novčanice. Za likove na novčanici prošlost.

- Zašto ćutiš?

- Ne boj se. Neću ti ništa. Samo da uzmem tu hiljadarku, i gotovo.

- Zbilja.

Mlada prilika prebaci pušku sa lijevog na desno rame. Nakon nekoliko koraka sa desnog na lijevo.

- Zašto si je ostavio baš tamo?

- Sigurno je.

- Tamo?

- Da.

- Zašto?

- Nema nikog.

- A da neko ipak naiđe?

- Sakrio sam.

- Pametno.

Rijeka valja svoj veliki jutarnji dah, koji se načas sudara sa njihova dva mala daha, pa ih guta, kao mačiće bačene u vrtlog. Sa vrbica kaplje rosa i vrbova sluz.

- Dooo-bro.

(S one strane Jajca
Gajtan trava rasla,
Po njoj pasu ovce,
Čuvalo ih momče.
Čije li je momče,
Čije li su ovce?
Glasovito viče,
Još tužnije plače:
"Ova tuđa zemlja
Tuga je golema;
Ni oca, ni majke,
Ni brata, ni seje,
A ni one drage
Jaranli djevojke!")

- A jesi li ikad bio u Jajcu?

- Nisam.

- Bolje ti je.

- Ne znam.

- Kažem ti: bolje ti je. Ja sam bio. Guravo, brale. Juče sam se vratio… Sad mi trebaju pare…

Rosa natapa nogavice, jedne vojničke, druge samtane, iskrzaja, ali nikom na pamet nije palo da joj zbog toga mijenja ime – zovnuti je, naprimjer, stôjom bilo bi nedolično, a i nepraktično: ona se, posigurno, na to ne bi ni osvrnula. No, ovdje, dok je vrijeme, valja razjasniti još jednu stvar: ime joj, razumije se, nije moglo biti Hiljadarka (mada je u socijalizmu bilo sve moguće – kad je moglo Traktorka, zašto ne i Hiljadarka!), ali ispod tog imena niko nikad nije pokušao zaviriti, svi su radije zavirivali ispod njenih gaća. Jedino je Hiljadarka znala ime sa kojim se pojavila na ovom, za nju oduvijek jebenom, svijetu, ali ga je krila, kao skupocjen dukat ušiven u obašvu gaća.

- HILJADARKA! – vikala su za njom djeca, šezdesetih, sedamdesetih, osamdesetih. U njihovim glasićima miješao se strah od nadolazećeg vremena sa slutnjom, slatkom ali još nepoznatom. Hiljadarka je stupala sokacima ne osvrćući se, uspravna i blago nasmiješena, tek bi – dječaci su zaostali za njom, još u gomili, žamoreći – sebi u bradu promrsila: "Svi ćete vi jednoč doći svojoj Hiljadarki". I, istina, neke od tih generacija Hiljadarka je već izvela iz doba djetinjstva i uvela u muško doba. Da, istina.

Hiljadarka! – zovnuo bi je glas koji se još kolebao između krištanja i dubokog uzvika, obično iza kakvog ugla, grma, zovnuo bi, otud gdje se pretpostavljalo da ne stižu znatiželjne oči a nastupa želja, jaka i neizdržljiva. Hiljadarka bi prvo pogledala u mlade ruke, tek potom u lice, i ako bi u

cama određeni su, naravno, najznačajniji subjekti našeg društva. Rudar, svakako. Ja i fotograf Eterović prošli smo Jugoslaviju uzduž i poprijeko, od rudnika do rudnika. I, evo, našli smo lice za socijalističku novčanicu. Vas, druže Burdaliću, Vas! Čestitam!

Osmijeh na Arifovom licu se stvrdnuo, kao skinut sa panoa fotografske radnje, i bijaše takav za vrijeme čestitanja, važnog, čudnog, direktorovog – O, druže Arife, o diko naša, iz tolikog socijalističkog svijeta pa baš kod nas, Oh! – i na putu u Beograd, za vrijeme fotografiranja, hiljadu puta ponovljenog. Sve dok majstori retuširanja nisu od tog blaziranog smiješka uspjeli napraviti sretan rudarski osmijeh.

Arif Burdalić nije ni primijetio da je izbjegao rudarsku jamu, niti mu je više iko pomenuo. Po dolasku sa snimanja iz Beograda rasporedili su ga kao nadglednika na separaciji, gdje se doduše posvud rasprostiralo ugljeno crnilo ali je nad svime ipak visilo plavo, plavo, nebo. U rodnoj Trnovi su mu napravili novu kućicu – po nalogu J. B. Tita, lično – pokrili je ciglama crvenim kao revolucija, a obojili u plavo kao budućnost.

Kada je izašla novčanica sa Arifovim likom, sve se, stubokom, promijenilo. Niko nikad neće saznati šta se, zapravo, prelomilo u Arifu Burdaliću. On se samo sjeća da je sa novčanicom od hiljadu dinara stajao nasred rudarskog kruga, dugo zagledao svoj lik na njoj, toliko dok sve nije pone po rubovima. Nogavice, već otežale od vode.

- A otkud tebi hiljadarka?

- Imam.

- Ne izgledaš mi kao neko ko bi mogao imati toliko para.

- Imam.

- Sve je moguće. Vas hoće pare. Tako da kažem. Oni moji pričaju da su se baš nakupili. Ja nisam. Ti si mi prvi… A i nisi mi baš neka mustra.

- Imam.

- Dooo-bro.

Gledao je u njegov smežuran zatiok, tužan kao stare godine. Ishaban ovratnik kaputa. Da je imao oca znao bi da je prvi miris smrti miris očevog ovratnika.

- Trebaju mi te pare – reče, da ne bi više mislio o njegovom ćurećem vratu.

- Razumijem.

- Razumiješ? – iznenadi se.

- Da.

- Kako razumiješ?

- Lahko.

- K a k o?! – podviknu, razdražen.

- Mlad si.

- Kakve to ima veze?

- Mladom trebaju pare.

- Ha, ha, ha!!!

Smijao se dugo, mladim i zdravim smijehom. I taj smijeh je odjednom čitav prizor učinio običnim, čak prisnim: kao da, eno, u nekom pastoralnom dobu idu prugom otac i sin, jedan za drugim, polahko, u sretan dan. Barem na tren.

- E, jebi ga!

Mala se kapljica sreće rasplinula. Kalašnjikov je prešao sa lijevog na desno rame. Vojničke nogavice su odlučnije zasjekle travuljinu.

- Shvataš li ti, stari, da ću te ja ubiti ako tamo ne bude para?

rukama vidjela novčanicu dostojnu njene žrtve izvođenja iz jednog u drugo doba, klimnula bi glavom, onim znanim kretom što je kazivao sve. Lica je pamtila samo za vrijeme podavanja, ni prije ni poslije, ali tada tako slasno kao da je to jedino lice, eto, ostalo na cijelom svijetu. Hiljadarka, međutim, nikog nije voljela. Osim – kao uvijek, kao životni podsmijeh ili Božiji dar – jednoga. Pojavio se na prijelazu hiljadarke u deset dinara, osmijeha vrijednog taman kao njena tadašnja tarifa, poveo je, zagrljenu, prugom uskotračnog kolosijeka do svoje kućice obojene u plavo. S toga puta je upamtila da su mu koraci bili tačno po mjeri pružnih pragova, i da je njene koračiće počesto prenosio s praga na prag. Ona se onda smijala. On je tada šutio.

Atif je, da, volio šutnju. Njegov govor se svodio na kratke uzvike: “Gledaj!”, “Eno!”, “More!”, “Uporedi!”. Ti uzvici su, na izvjestan način, bili u suprotnosti sa njegovim stalnim osmijehom, prije bi pristajali nekom namrgođenom licu, ali, eto, Arif je prilično neprimjetno slagao uzvike po svome osmijehu. Hiljadarki je, priznaje, bio najzagonetniji uzvik “Uporedi!”, i on joj je pred oči poturao hiljadarku, ishabanu i prohujalu, upirao prstom u lik nekog rudara na njoj, pa pokazivao na svoje lice. Ona je s punom usredsređenošću gledala u novčanicu pa u Arifa. Godinama i godinama, u rudara pa u Arifa. Nikad nije uspjela ta dva lica stopiti u jedno. Odmahivala bi glavom, i govorila:

- Ti si ljepši!

primilo boju papira u ruci: separacija, zemlja, okolna brda, rudnik mrkog uglja "Kamengrad", nebo, nokti na ruci koji su grčevito stezali novčanicu. Izašao je omagijan na kapiju rudnika, i nikad se više nije vratio. Rukovodioci rudnika nisu znali šta da učine. Otpustiti Titinog rudara sa novčanice od hiljadu dinara zbog nedolaska na posao, bilo je ravno bogohuljenju socijalizma i Tita, lično. Odlazili su, delegacije i delegacije, do trnavske kućice Arifa Burdalića, nagovarali ga da se vrati na posao, nudili mu izmišljenje poslove, čak i prijetili da će javiti Titu kako njegov rudar neće da radi. Arif je na sve to odmahivao rukom, iz njedara vadio hiljadarku, i govorio:

- Meni je dosta ovo!

Ubrzo je Arif Burdalić postao nerješiv problem socijalizma. Policija, sudstvo, zdravstvo, nisu znali šta bi s njim. Trgovci i krčmari pogotovo. Uđe, tako, Arif Burdalić u kafanu, naruči svima iće i piće, a kada konobar stigne pred njegov stol i donese račun, Arif začuđeno, i skoro uvrijeđeno, prostrijeli ga plavim očima:

- Znaš li ti ko sam ja?! – upita.

Potom iz njedara vadi novčanicu od hiljadu dinara, potura je pod nos konobaru, i kaže:

- Uporedi! – pokazujući čas na svoje lice čas na novčanicu.

Konobar stoji zatečen naglim sudarom historije i stvarnosti, osvrće se, ne znajući šta da učini, i posljednjim kono-

- Znam.

- Ne bi se ovol'ko zajebavali da ne mislim ozbiljno.

- Znam.

- Dooo-bro.

Pred njima se na pruzi, iz raspršene sumaglice, poče nazirati nekakva tamna konstrukcija. Sa ove udaljenosti još je ličila na jutarnju guzatu neman.- A znaš li pjesmu *S one strane Jajca*?

- Ne.

- Šteta. Mogli smo zapjevati… U stvari, i ja znam samo kraj – pa zapjeva

…momče tužno plače:
"Ova tuđa zemlja
Tuga je golema;
Ni oca, ni majke,
Ni brata, ni seje,
A ni one drage
Nevine djevojke!" –

grleno, ali tužno, u sumaglicu koja se raspršavala u jakim zrakama julskog sunca. Pa naglo, gotovo postiđen, ušuti.

- Evo nas… Skoro.

- Da.

Željezni putnički vagon. Na zapuštenoj staroj pruzi, koja više ne vodi nikuda. Ali, kako svaki pogled na vagon izaziva osjećaj putovanja, i njima se, obojici, učini da su pošli na put. Barem na tren. Ubrzaše, mahinalno, korake.

- Kako ti je ime? – upita, iznenada, kao da se upoznaje sa slučajnim poznanikom na putovanju.

- Arif.

- Ja sam Stojan.

Stigoše do vagona. Sunce je već udaralo po njegovoj zahrđaloj poplati, i nestajalo u crnim prozorskim rupama. Trava je obrasla oko nogostupa, i vagon je sada ličio na ukotvljen mali dom, miran i siguran, bez želje

- Ne pitam te ko je ljepši! – vrisnuo bi Arif.

- Nego?

- Da uporediš!

- Kako mogu porediti ako neću gledati ko je ljepši?

Arif nije znao odgovor na to pitanje, šutio bi, gledajući je dugo, dok se ljutnja topila, topila, na kraju nestajala na njegovom osmijehu, iz kojeg se jasno moglo iščitati: "Ti si najljepši!".

Živjeli su sretno nekoliko godina. Pa i onda kada je Arif prodao kućicu sa crvenim krovom i plavim zidovima, pa i onda kada su se preselili u napušten željeznički vagon, ostavljen nekim slučajem na uskotračnoj pruzi. Živjeli su sretni.

Živjeli su sretni: u ostavljenom uskotračnom vagonu, dok su trava i korov bujali oko njih.

Sretni: Hiljadarka je zatrudnila, stomak joj je rastao brže od trave oko vagona. Arifov osmijeh se povećao, skoro da se je izjednačio sa retuširanim osmijehom sa stare novčanice od hiljadu dinara.

Bili su sretni, sve dok jednoga dana Arif nije zaurlao:

- Gdje je moj sin!?

- Nema ga – odgovorila je.

- Kako nema, BOŽIJA ŽENO!

- Bog je tako šćeo, Arife.

- Bog nema ništa s time, KURVO!

- Pobacila sam ga, Arife – odmakla se od vagonskog prozora, spustila ruke niza se, prazne kao život siromaha, krenula prema izlazu, okrenula se, i rekla:

- Nisam kurva.

Nikad se više nije vratila u

barskim refleksom procijedi:

- A, ko će ovo platiti?

- On! – kaže Arif Burdalić, i pokazuje na Titovu sliku na zidu.

Tad se sve oči okrenu prema Titu, tamo ih dočeka strog vizionarski pogled, i natjera da naglo spuste glave na prsa. Dugo, zatim, tiho je, ako se ne računaju bubnjanja srcā ispod spuštenih glava na komunističkim prsima. Ti su trenuci, priznaje, Arifu bili smisao njegovog života. Sve do 1965. godine. Tada je hiljadarka devalvirala za dvije nule, i svela se na deset dinara. Tišinu punu strahopoštavanja oko Arifa je zamijenila buka puna podsmijeha. Arif Burdalić se, doduše, ponašao još dostojanstveno, vadeći, već ofucanu, hiljadarku, rukom pokazujući na Titovu zidnu sliku – ali su se mjesta promijenila. Prilika Titinog lika sa novčanice, primjetno nagrižena alkoholom, mogla se zamijetiti još samo po najgorim kafanskim rupama, najčešće staničnim birtuzima, a za njom su vihorile salve priprostog smijeha. Iz toga perioda života Arifa Burdalića može se izdvojiti ipak jedna nježna sličica: Arif Burdalić i stanična kurva Hiljadarka zagrljeni vrludaju pružnim pragovima, podupiru jedno drugo, nastojeći učini svijet, barem na tren, stabilnim.

da igdje ode. Mladić je zapalio cigaru.

- Ti uđi, ja ću te sačekati ovdje.

- Dobro.

Naslonio se na već topli vagon.

Starac je rukom uhvatio šipku nogostupa, i nogama napipavao stepenike. Jedno vrijeme čulo se šuštanje tabana koje traže čvrst oslonac, i otpuhivanje dima iz usta.

Starac je ušao unutra.

Mladić je i dalje otpuhivao dim, škiljeći prema suncu.

Čuo se topot cipela po željeznom podu.

- Ima li? – vikne iznenada mladić.

- Biće – jedva dospije iz vagona.

- Dooo-bro – reče mladić, ali se to najvjerovatnije nije moglo čuti unutra.

Iz vagona je još jedno vrijeme bubnjao bat koraka, potom nekakvo struganje i šuškanje.

Ideš li?

- Idem.

- Jesi li našao?

- Jesam.

- Hiljadarka?! – viknu.

- Hiljadarka.

Stojan krenu prema nogostupu.

Arif izađe iz tame vagona, trepne dvat-triput kapcima, pokaže u ruci novčanicu, nasmiješi se

–

- Koga ti zajebavaš! – kriknu, povlačeći obarač kala-šnjikova

–

i tako završava sve.

sretni vagon zaboravljene uskotračne pruge. Arif je nije potražio, gubitak sina nije joj mogao oprostiti. Tako je tajna ostala neotkrivena. Tako se nikad nije saznalo kako je stanična kurva Hiljadarka jedne duboke noći pred domom za nezbrinutu djecu ostavila zamotuljak u kojem je, pored njenoga sina, bila cedulja na kojoj je pisalo: "Nisam kurva". Kad je saznala da su joj sinu dali ime Stojan htjela se ubiti: kao da joj je neka nevidljiva kob, preko imena sina!, određivala cijenu njenog tadašnjeg podavanja. Sina nikad poslije nije vidjela, bol je tinjala, cijena joj je padala, sve do 1992. godine, ljeta gospodnjeg, jula sotonjeg, dana čije je jutro već najavljivalo žegu vruću kao zjenu zločinca – kad je stanična kurva Hiljadarka krenula u polje da piša. Kleknula je iza žbuna. I zurila kroz njegovo lišće.

Mladić je prišao nogostupu, starac je izašao iz vagona, ona je ustala i htjela viknuti "Arife!", ali ju je preduhitrio rafal, viknula je: "Ne!". Drugi rafal oborio ju je na zemlju, noge su se zaustavile na žbunu, mladić s puškom mogao je vidjeti gole tabane uperene prema nebu, ali, ne, on je pratio let stare novčanice od hijadu dinara, koja nikad neće postati hiljadu maraka, sve kad bi, sad, evo!, iz neba pala.

IZ RUKOPISA

Zilhad Kjučanin

Čarobnjak vode

1.

Viktor Schauberger rođen je 1885. godine u mjestu Holzschlag, Gornja Austrija. Hronike bilježe da je bio usamljeno dijete. U to treba posumnjati. Ne samo zbog nekoliko braće. Više zbog šume. Šuma ne dopušta usamljenost. To je podvala pisaca raznoraznih robinzijada i utopija. Šuma samo nudi drukčiju uključenost u svijet. Možda bez ljudi. Ali, zašto bi čovjek, zaboga, bio usamljen bez ljudi!

Napose, Viktor Schauberger je bio potomak ljudi koji su bili vezani za šumu: pradjed, djed, otac. I nije mogao biti usamljen: tu su duhovi predaka. Na duhove, u svakom slučaju, treba uvijek računati. Trojica braće odlaze da studiraju. Viktor to ne želi. «Već je bio zamijetio da previše učenja iz knjiga sprečava ljude da uoče čuda koja je on tek započinjao opažati», bilježe hronike. I tu su u pravu. Zbog čuda, naravno. Viktora u tome podržava majka, i to za našu priču nije baš bitno, više to spominjemo kao dug biografijama velikih umova u kojima, u pravilu, negdje, u najvažnijem kutku, čuči majka. Viktor se školuje za državnog lugara.

Počinje Prvi svjetski rat. Viktor Schauberger je regrutiran. Razumljivo. Bori se u Rusiji, Italiji, Srbiji i Francuskoj. Biva ranjen. I ovi podaci idu u red mizanscena, čija će se pozornica pokazati tek nakon rata (izgubljena generacija, i sve to). Nakon rata Viktor se zapošljava kod princa Adolfa von Schaumburg-Lipea, vodi brigu o 21000 hektara skoro nedirnutih šuma. Oho! To je već vrijedna informacija. Itekako!

Princ Lipe pokreće konkurs kako da se drvena debla najuspješnije spuste s planine. Prije toga dešava se Viktorova epizoda s jednim jadnim volom. Ma koliko je ta epizoda opterećena emocionalnošću, u njoj se nalazi klica jednog naučnog dostignuća. Ukratko: volovi vuku balvane kroz snijeg; jedan je iznemogao; vozač muči jadnu životinju, koja se bori da ustane, ali se zapetljava u zapregu; Viktor viče na vozača; seljak – ko seljak – razjaren je još više; rezultat: volu pjena lipti iz gubica, «a u očima sjaji posljednji tračak skršenog duha». Ganutljivo. Ali i podsticajno: kako prevesti balvane s planine a ne upotrebljavati životinje (pogotovo volove s tračkom duha u očima)? Uz rizik da nas se optuži za skraćivanje, može se reći sljedeće: Viktor Schauberger pobjeđuje na konkursu tako što je konstruirao kanale s vodom koji – bezbolno – spuštaju debla u nizinu. I od tada sve počinje. Od kanala. Posebno od – vode! Viktora otada zovu vodeni čarobnjak, i kreće da pravi slične sprave po srednjoj Evropi. Postaje zaposlenik vlade u Beču. Cijelo vrijeme – s mislima o vodi. Patentira nekoliko izuma o kvalitetu vode. Naprimjer, uređaj u obliku jajeta koji vodu iz slavine pretvara u izvorsku vodu. Protjecanjem i tačnim temperaturnim gradijentom voda ponovo upija zdrave elemente i vraća svoju energiju. To je testirao na sebi. Pa su se pridružili prijatelji i poznanici. Za kratko vrijeme kružile su priče o velikim oporavcima od hroničnih oboljenja: bubrežni kamenac, reuma, čak i rak. Schauberger je prekinuo istraživanje jer tadašnji zakoni u Austriji su dozvoljavali da samo kvalificirani liječnici mogu liječiti ljude.

Ali, prirodni zakoni još su bili slobodni. Viktor je UPIJAO njih.

2.

Bio je opčinjen vodom. U mladosti je volio biti kraj vode. Zuriti u nju. U djetinjstvu mu je majka pričala o duhovima mrtvih koji se vraćaju u potoke da bi pomogli živima. Vjerovao je majci. Kome drugome? Jednom je, pošto je majka umrla, sjedio na obali potoka i čekao majčin duh. Nije ga dočekao. Mada je duh možda bio zauzet Božjim poslovima (Bog uvijek ima neke neodložne poslove; kao otac), Viktor je ustao, ušao u potok, i ljutiti štap zarinuo u vodu. Preplašio je pastrmku. Pastrmka se vinula uzvodno. Uzvodno? Zašto ne nizvodno? Lakše bi joj bilo nizvodno. Kada se još sjetio da je pastrmka gore, više vodopada, uz koji se *morala* uspeti – Viktorovom čuđenju nije bilo kraja. A čuđenje je klica otkrića. Ne svako. Naravno. Viktorovo je bilo.

Omiljena lektira Viktora Schaubergera bila je *Smaragdna pločica* alhemičara Grka Hermesa Trismegistosa. Tamo se nalazio zakon: KOLIKO IZNAD, TOLIKO ISPOD. Viktor je to preveo u: sve što teče ogledalo je nebeskog kretanja. Voda se okreće oko svoje ose – Zemlja također; voda vijuga svojim koritom – Zemlja oko Sunca, također; vodeni tok se uvija i okreće u prostornoj krivulji – Sunčev sistem, također, u galaksiji.

Voda je najzdravija i NAJPOTENTIJA kada teče kako ona hoće. Voda

ne teče uvijek kako ona hoće, kako to kaže narodna poslovica. Ima tu prepreka. Ali, kada pustimo da teče kako ona hoće, voda je moćna. Uzmimo za primjer ovaj događaj. Viktor Schauberger sjedi na obali jednoga jezera u blizini Oda u Gornjoj Austriji. Ljeto je, razmišlja da zapliva. Ali još zuri. Naravno, on uvijek zuri u vodu. Mirna voda, bez vidljivog razloga (da zbilja ne umislimo: od njegovog pogleda!), počinje da se kovitla. U kovitlac uvlači drveće nasukano na obalu, i vuče ga nasred jezera, tamo gdje bi se, uz malo duhovnosti, moglo nalaziti jezersko srce. I uvlači ga u sebe. Voda – drveće. Drveće potpuno nestaje s vidika, voda se smiruje. Ali, odjednom, praćen nečim što bi se moglo usporediti s grmljavinom, «stub vode visok kao kuća» diže se iz jezera, i – to mu ne bi dosta – na površini se zavrti poput lijevka.

Iz ovih, skoro poetičnih, opisa prelazimo u druge, one naučne. To je teško. Ali nužno. Viktor Schauberger, u stvari, u prethodnim opisima prirode uči nas levitaciji. Gravitacija znamo šta je. Prilično pojednostavljeno: levitacija je suprotna od gravitacije. Možda je vrijeme da sada odgovorimo na ono pitanje: kako se pastrmka uspjela popeti na vrh vodopada? Tako što je ušla u polje levitacije. Lijepo se smjestila u «vodeni lift» i uspela. Bez napora. Inače, kod levitacije nema napora. Schauberger levitacijsko gibanje naziva izvornim gibanjem. Za razliku od onog tehničkog. Na ovom – tehničkom – počiva sva naša tehnologija. Na žalost. Tehničko gibanje odlikuju zagrijavanje, širenje, destrukcija. Ono «odbija i potiskuje. Izvorno poziva i privlači». Viktor kaže: «Ptica ne leti – nju se leti. Riba ne pliva – ona je plivana». Divno. Jer je tačno.

3.

Godine 1934. Viktor Schauberger je toliko poznat da su ga opazili nacisti.

Ima tu još nešto. Viktor Schauberger je bio član tajnog društva Vril. I to jedan od najuglednijih. Vril je uz Tula bilo okultno društvo koje je, skoro bi se moglo reći, osmislilo teoriju nacizma. Nekoliko ekspedicija je upućeno na Kašmir, Tibet, Indiju, Sjeverni pol, Južnu Ameriku... Tako je nacizam dobio i svoju posebnu okultnu mitologiju i simboliku – crno sunce, kukasti križ, obožavanje vuka (u egipatskoj mitologiji poznatog kao Anubis) – ali i svoju kosmologiju, oslonjenu na drevne legende Asirije i Vavilona, u kojima centralno mjesto zauzimaju bogovi "došljaci i učitelji". Potom su se dali na praktične zamisli. Između ostalog, konstrukciju novih aviona. Schauberger se već pročuo svojim principom harmonične rezonance. Tvrdio je da je došao do čudesnih saznanja, oslonjenih na vavilonske, vedske, tibetanske izvore, ali i na malo poznate Pitagorine spise. Rezultat je bila prva antigravitaciona letjelica RFC-1. Već 1934. letjelica je poboljšana i nastaje RFC-2, a samo pet godina kasnije, 1939., već je konstruiran najambiciozniji projekat u seriji, "Haunebu 1". Ta letjelica je imala posebnu važnost za Hitlera. Ovim letećim brodom je namjeravao da otputuje do Aldebarana, zvijezde u sazviježđu Bika oko koje se kretao Faeton, planeta koju su naseljavali drevni Anunanki, praočevi vavilonske civilizacije. "Haunebu" je u konačnoj verziji trebalo da omogući udobno putovanje tokom 68 svjetlosnih godina, a bilo je predviđeno da ponese i nekoliko manjih letelica iz serije RFC ili Vril. Posljednja verzija završena je kao "Haunebu 7". Rat se već primakao kraju i put do Aldebarana morao je biti odložen. Ali, Viktor nije nikad stigao dotle. Zapeo je već u 1934.- toj.

Viktor Schauberger dolazi u Berlin na sastanak s Hitlerom. Hitler je srdačan, brblja nešto o Viktorovom naučnom radu. Dapače, oduševljen je. Viktor baš i nije Hitlerovim korištenjem tehnologije. To je suprotno svemu onome u što on vjeruje. Hitlerovi načini korištenja energije su razarajući i otrovni; dakle, militantni. Viktorovi stvarajući i miroljubivi. I to je taj trenutak. Koji se otegao na sat i pol. Jedan naučni um naspram diktatorskog. Prvi nastoji drugom ukazati na drukčiji put. Koliko je samo bilo takvih trenutaka u historiji, Bože! Zanimljivo je, da, skoro nikad, naučni um nije ubijedio onaj vladarski. Zbilja, zanimljivo. I još nešto: na tom sastanku nalazi se i onaj Max Planck. Znoji se. Od Viktorovih grozničavih objašnjenja. Uvijek se u pravilu nađe tu negdje nekakav Max Planck. Naučni um koji će stati uz rame vladarskom umu[1]. Sastanak se završava odlukom da se Viktor prepusti Hitlerovim savjetnicima. A to je – uvijek – znak poniženja.

4.

Rane tridesete godine XX vijeka plodne su za Schaubergera. Tada je došlo i do priznanja nekih znanstvenika, koje je do tada izostajalo. Prije svih, profesora Philippa Forchheimera, koji je u jednom naučnom glasniku, između ostalog, napisao: "Nadmoćnost Schaubergerove zamisli nad savremenim projektima je očigledna".

Viktor Schauberger 1930. godine osmišljava zid brane koja se bazira na temperaturnim osobinama vode. Sve počiva na ranijem, već legendarnom, otkriću o idealnom stepenu vode. Voda je idealna na plus četiri stepena Celzijusa. Najzdravija, najmoćnija, najživlja. "Kada se površina jezera zamrzne, toplija voda, na četiri Celzijeva stepena, uhvaćena je u klopku na dnu." Zato je Viktor predložio stvaranje još jedne opne na unutarnjoj strani zida brane, ali prema jezeru, s dva otvora, na vrhu i dnu. Toplija voda s dna se zatim privlači između dviju opni, raste i odlazi preko ruba brane. Tako se čuva brana.

Schauberger je bio opsjednut jajolikim oblicima. Svuda ih je vidio. Zemljina orbita oko Sunca je jedno veliko jaje. Kišne kapi i cvjetni pupoljci su

[1] Sudbina, međutim, nikad nije ravna kao historijska ploča. O Maxu Plancku poznato je i sljedeće: kod Hitlera je branio naučnu zajednicu; njegovog sina ubio je Gestapo zbog umiješanosti u, doduše neuspjeli, atentat na Hitlera; a na kraju rata osamdesetsedmogodišnjeg Plancka i njegovu ženu pronašli su kako žive u – šumi!

mala jaja. Riba ima oblik jajeta. Ptica, također. Kad u školi uče dječicu kako se crta ljudska glava, porede je s jajetom. Energija u jajolikom obliku usmjerena je od jednog do drugog njegovog vrha. Kada se jaje stavi u frižider s vrhom nadolje, duže će vremena biti svježe. Amfore za čuvanje hrane i pića su jajolikog oblika. Jaje s izvrnutim vrhom nadolje zrači prema van, a ono položeno privlači u sebe. Napose, život se rađa iz – jajeta. Jajoliki oblik svuda u prirodi ukazuje na rađanje: kap rose simbolizira novi život, pupoljak pogotovo, a o mošnjama da i ne govorimo. "Sveti gral – krajnji oblik jajeta (čašice)", kaže Schauberger.

Kasnih tridesetih i ranih četrdesetih godina XX. vijeka Viktor Schauberger radi na stroju koji će biti pokretan tzv. dinagenskom energijom. Pojednostavljeno rečeno, energijom na principu levitacije, onog izvornog gibanja. Taj stroj može raditi na zrak ili vodu. Izgleda kao leteći tanjir. Veoma mala količina energije je potrebna da se pokrene, nakon toga, kreće se vječno!

Godine 1938. Nijemci su već okupirali Beč. Viktor odlazi na kliniku radi redovnog pregleda (ranjavanje u Prvom svjetskom ratu), i – nestaje. Prijatelji ga nalaze na psihijatrijskom odjelu, u željeznom kafezu, na sebi je imao luđačku košulju. Izbavljaju ga, i Viktor izmiče smrtonosnoj injekciji koju su nacisti uvelike koristili za otklanjanje svojih neistomišljenika.

Viktor svoj levitacijski stroj ipak patentira 1940. godine. Austrija je u Hitlerovim kandžama. Iduće godine ga regrutiraju u vojsku, mada ima pedeset i pet godina i još osjeća posljedice ranjavanja iz Prvoga svjetskog rata. Obavezuju ga radom na svojim dostignućima. Pod prijetnjom smrću, lično za Heinricha Himmlera. Prostor za rad mu se nalazi pokraj logora Mauthausen, pomoćno osoblje su mu logoraši, za koje Viktor uspijeva izvući nekakve privilegije. Razvio je levitacijski stroj. Svjedoci govore da je stroj "kada je pokrenut prvi put, tiho se popeo do vrha hangara, ostavljajući isprva plavozeleni trag, a potom srebrni bljesak. Tresnuo je o tle, i raspao se." Odgovor na pitanje da li su vršena daljnja istraživanja, spada u domen nagađanja.

5.

Nakon bombardiranja saveznika, Schaubergerova radionica seli se u selo Leonstein u Gornjoj Austriji. Ali, kraj je neminovan. Amerikanci odnose sve iz Leonsteina, Rusi harače – u svom starom maniru – Schaubergerov stan u Beču, i pale ga. Šta je sve odneseno – čovječanstvo nikad, izgleda, neće saznati. Čovječanstvo, INAČE, nikad nije ni marilo za svoj spas. Amerikanci Viktora drže u zatvoru nekoliko mjeseci, i ispituju o njegovim izumima. I to će ostati tajna. Pustili su ga, uz zabranu da se dalje bavi svojim izumima.

Ali, Viktor Schauberger ne miruje. Naravno. Zabrana se ne odnosi na poljoprivredu. Radi na poboljšanju poljoprivrede, dakle. Vraća se vodi, naravno. I drveću. Dolazi do zaključka da "voda vođena željeznim cijevima ne samo da gubi visoku razinu svoje duše, nego postaje opterećena ubitačnom drugorazrednom dušom… Učestalost raka povećava se razmjerno dužini glavne željezne vodovodne cijevi". Predlaže: željezne vodovodne cijevi zamijeniti drvenim. Bečka vodovodna uprava ne prihvaća njegov prijedlog.

I sljedeći Schaubergerov izum iste je sudbine. Na početku XX. vijeka izumljeno je umjetno gnojivo. Svi su bili oduševljeni. Viktor nije. Da, umjetno gnojivo (pravljeno većinom od željezne troske) donosi kratkoročne rezultate, ali i dugoročnu katastrofu: razara i umrtvljuje tlo. Željezo inače uništava tlo. Željezni plug je mač u srce zemlje. Schauberger predlaže bakreni plug. Bez gnojiva. Minerali koje sadrži bakar (malahit, npr.) zadržava vodu. Država 1947. godine pristaje da se izvrše ispitivanja, na jednom polju u blizini Salzburga. Posijano je nekoliko parcela. Jedne su obrađene željeznim, druge bakrenim, Viktorovim, plugom. Znatno veći prinos donijele su parcele obrađene Viktorovim plugom. Naravno. Ipak, iza svega je samo ostao pojam "zlatni plug". Nikad nije masovno proizveden. Protiv je bila tehnokratska mafija iz industrije prozvodnje umjetnih gnojiva (Viktorov zlatni plug bi njihov proizvod učinio bespotrebnim), ali i seljaci (upotreba novog pluga bi smanjila cijene njihovih proizvoda). I to traje sve do danas. Jedemo nezdravije poljoprivredne proizvode, i skuplje ih plaćamo.

Viktor Schauberger je svoje poslijeratne izume smatrao kao otkup od grijeha. Ne samo svoj, nego svih onih ljudi njemačkog govornog područja. "Jednako je tako nužno pročistiti sadašnji pristup onih koji kao političari otuđeni od Prirode osuđuju našu sadašnju sudbinu, situaciju za koju je cijelo stanovništvo također bez sumnje krivo. Slobodnim i dragovoljnim otkrivanjem najveće tajne Prirode to se, barem djelomice, može ispraviti", kaže Viktor.

Vjerovatno ga je to shvatanje svojih izuma kao misije (novac ga nije zanimao) i odvelo u Sjedinjene Američke Države 1958. godine. Obećali su mu sve uslove za njegova istraživanja. Sa sinom Walterom otišao je u Teksas. Od obećanja nije bilo ništa. Viktor i Walter, inače fizičar, cijelo vrijeme su proveli u nekom teksaškom bungalovu, ništa ne radeći. Viktor se razbolio. I vratili su ih kući. Prije toga morao je potpisati dokument na engleskom (koji Viktor nije znao) u kojemu je stajalo da se odriče "svih svojih prava na sadašnja i buduća otkrića".

Viktor Schauberger umro je u sedmici u kojoj se vratio u Linz, 25. 9. 1958. godine. Do smrti je ponavljao: "Ne smijem govoriti ništa. Uzeli su mi riječi". A svjedoci tvrde da je cijeli život govorio: "Imam tajnu i niko ne zaslužuje da mu je predam". Sve je odnio u grob. U svoju Zemlju.

(Odlomak iz romana u rukopisu "SPAS")

Stanovništvo islamske vjeroispovijesti u Bugarskoj

Piše: **Dr. Aleksandar Antonov**,
Sofijski univerzitet "Sv. Kliment Ohridski"

Stanovništvo islamske vjeroispovijesti u današnjoj Bugarskoj uglavnom su Turci, Bugari-muslimani (Pomaci) i Romi-muslimani. Veliki dio ovog stanovništva živi u sjeveroistočnoj Bugarskoj i u Rodopima. Jedan broj muslimana u Bugarskoj su bugarski državljani - politički emigranti iz arapskih zemalja.

Prema popisu iz 2011. godine ukupan broj onih koji su se izjasnili kao muslimani je 577.139 ili oko 10% onih koji su odgovorili na pitanje o vjeroispovijesti. Prema istom popisu na pitanje o materinskom jeziku 585.024 su naveli turski. Teško je da se objasni ovo mimoilaženje u brojevima. Najvjerovatnije razlog je ne sasvim precizna metodologija prebrojavanja.[1] Ovaj poprilično veliki broj, koji je konstatiran tijekom posljednjeg popisa, govori o značaju muslimana u historijskom aspektu na teritoriji Bugarske. Historija Bugara tijekom posljednjih 600 godina je usko isprepletena s historijskim razvojem Osmanlijskog carstva i suvremene Turske. Međutim, veoma često je muslimansko stanovništvo na bugarskoj teritoriji bilo talac političkih dogovora između Bugarske i Turske ili pak - objekt etničke i vjerske diskriminacije. Suvremena karta Bugarske pokazuje teritorij na kojoj živi kompaktno bugarsko stanovništvo. Ova etnička i religiozna homogenost postignuta

je poslije ratova u XIX. i XX. vijeku i u mnogome uslijed progona i iseljavanja muslimanskog stanovništva.

U suštini, u historijskom aspektu, politički i vojni poraz srednjovjekovne državnosti krajem XIV. vijeka, kolonizacija muslimanskog stanovništva na bugarsku teritoriju, odnosi između obje konfesije i politika osmanlijske države odredili su tijekom nekoliko vjekova sudbinu kršćana i muslimana na teritoriju Bugarske.

I. Uzajamni odnosi između muslimana i kršćana u Rumeliji u XIV. i XV vijeku

U osmanlijskim kronikama nalaze se, makar i rijetko, podaci o položaju kršćana pokorenih od Osmanlija. Iako su podaci malobrojni i, prije bi se reklo fragmentarni, ipak može da se odredi način na koji jedan dio njih je bio uključen u političku i vojnu organizaciju osmanlijskog bejlika. Ostavlja utisak činjenica da je u najranijoj osmanlijskoj historiji, u osvajačkim pohodima Osmana u Anadoliji, ne mali dio bizantijske aristokracije tražio načine za integraciju. Školski primjer Kose Mihala, koji je jedan od Osmanovih najbližih ljudi u ranijoj historiji bejlika, veoma je indikativan. Kao što navodi Mehmed Nešri, veliki dio "sluge gazija" su nevjernici[2]. Ako ostavimo po strani činjenicu da on određuje (sasvim u stilu osmanlijskih spisa) "kršćane" kao sluge, postaje jasno da je "gazavat" u Maloj Aziji politički potez usmjeren ne ka kršćanima kao nevjernicima, već kao težnja da se nametne politička hegemonija koja ima za cilj naplatu harača i osiguranja dobrih primanja gazijama. Osmanlijski spisi pružaju mogućnost da se sagleda i model uzajam-

[1] http://bg.wikipedia.org

[2] Мехмед Нешри. Огледало на света. История на османския двор. Съставителство и превод М. Калицин. С., 1984, с. 35.

nog djelovanja muslimana i kršćana. S jedne strane, to je snažno djelovanje koje omogućava nadmoć nad Vitinijom, od strane Bizanta nedavno napuštene provincije, a s druge strane jasno se nazire težnja da se aristokracija i gradsko stanovništvo uključi.

U spisima nailazimo na dva termina koji određuju relativno točno pravce osmanlijske politike – *yagma* i *mudara.* Češće korišćen termin je y*agma.* Porijeklom je iz Perzije i označava pljačku[3]. Pljačkane su bile neke tvrđave koje se nisu dobrovoljno predale nadirućoj islamskoj vojsci, ali i čitave oblasti. U suštini pljačkanje utvrđenih naselja, pustošenje teritorija koji su njima pripadala i odvođenje stanovništva su među osnovnim metodama karakterističnim za osmanlijsko osvajanje zemalja koje su kontrolirali kršćani. Objavljivanje *yagme* je djelovalo kao izuzetan stimulans za učešće u ratnim djelovanjima budući je pružao mogućnost da učesnici u napadu dođu do neograničene količine ratnog plijena. Da bi izašao na kraj sa bejlukom, Karaman Murat II. (1421-1444.; 1446 -1451.) bio je prinuđen da naredi da se opljačkaju sve zemlje koje kontrolira bejlik. Ovdje, međutim, postoji jedan vrelo bitan detalj. Radilo se o zemljama koje su kontrolirali muslimani, ali to očigledno nije bila smetnja. Prema Ašakpašazadeu sultan je poveo veliku vojsku prema "Sinu Karamanovom" u kojoj su bili i kršćani iz Rumelije. Zemlja Karamana bila je opustošena, ali ni stanovnici nisu bili pošteđeni. Kao što navodi kroničar, poslije ovog pohoda rodilo se puno djece koja nisu poznavala svoje očeve[4]. Ovaj relativno pozni podatak interesantan je činjenicom da se u njemu spominje učešće kršćana u tom pohodu. Očigledno je da su to bili kršćani akandžije iz Rumelije[5]. Činjenica da je sultan, prema anonimnoj kronici, objavio sveti rat Karamanima, koji su također bili muslimani, navodi da je ovaj primjer indikativan za političke principe koje su odredili ovakvo djelovanje.[6] Gayavat i pljačke u pohodima nisu imperativno usmjereni samo protiv kršćana. Termin *mudara* daje drugačiju smjernicu djelovanju u cilju utvrđivanja osmanlijske hegemonije. Jedno od značenja te riječi jeste licemjerno prijateljstvo.[7] To bi prije značilo proračunato djelovanje u skladu s konkretnom političkom situacijom. Kombinacija ova dva elementa uveliko objašnjava osmanlijsku intervenciju u konfliktima između grčke aristokracije i bizantijske provincije Vitinije.[8] U tom smislu primjer je pomoć koju je Osman pružio grčkom upravniku grada Biledžika. On je održavao dobre odnose s njim sve dok je imao koristi, a kasnije je osvojio tvrđavu.[9] Politika koja je bila vođena prema Balkanu potpuno je analogna onoj u Anadoliji.

Poznavanje demografskih procesa na teritoriji Bugarske poslije sredine XIV. vijeka uveliko bi dalo odgovor na niz pitanja u vezi, ne samo političke historije, već i na ona koja se odnose na uspjehe osmanlijske kolonizacije u nekim regijama i promjene izazvane u mreži naselja. Dinamika demografskih procesa u različitim regijama s bugarskim stanovništvom objasnila bi ratna djelovanja Osmanlija, koji na prvi pogled izgledaju vrlo kaotična i nelogična.

Podaci u osmanlijskim kronikama dosta uopćeno predstavljaju odnose između nomada Turkmena i nastanjenih zemljoradnika. Poznata je agresivnost nomada prema zemljoradničkom stanovništvu. Ako uzmemo u obzir da za vrijeme Osmana i Orhana nomadizam još uvijek nije bio nadvladan, moramo da potražimo druge faktore koji bi imali ulogu regulatora između njih. Osmanlijska pripovjedanja omogućavaju da se sagledaju linije ne samo suprotstavljanja Turkmena i zemljoradničkog stanovništva već i da se proprate kontakti i pokušaji integriranja. Očigledno da jedan od bitnih činilaca koji utiču na te integracije jesu heterodoksni derviši i ahi. Mehmed Nešri opisuje zavije izgrađen od šejha Edebali koji je uspio da se orodi sa Osmanom, koji upravlja bejlikom.[10] Ovaj, kao i drugi podaci omogućavaju nam da steknemo predstavu o ulozi derviša i podignutih zavijea i imareta pored važnih puteva i na napuštenom zemljištu, kao i za veličinu kolonizacije. Čini se da su heterodoksni derviški redovi i futuva mehanizam koji ublažava antagonizam između nomada i nastanjenog stanovništva. To je bilo moguće

[3] Develliоğlu, F. Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara 1990.

[4] Vom hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreihes nah der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses Osman vom Derwisch Ahmed, genannt Aşık –Paşa-Sohn. Überzetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel. Verlag Styria, Graz 1959, s. 181.

[5] O strukturi i unajmljivanju akandžija vidi: Aurel Decei "Akinci", EI[2].

[6] Писание за верските битки на султан Мурад син на Мехмед хан. Съст. и превод от турски Мария Калицин. С., 1992, с. 38.

[7] http://sozluk.sourtimes.org

[8] Filipović, N. Princ Musa i šejh Bedredin. Sarajevo, 1971. s.175

[9] Мехмед Нешри. Citirano djelo., с. 38.

[10] Opet tamo, s. 31.

zahvaljujući sličnim etičkim načelima između obje konfesije, prelomljene preko narodnog tumačenja. Sve ovo, kao i težnja za dobijanje veće sigurnosti objašnjavaju slučajeve koje su opisani u kršćanskim kronikama kada su kršćani dolazili kod Osmanlija iz još uvijek neosvojenih regija. Ova politika, koja je nametnuta u ranijoj historiji osmanlijskog bejlika u Maloj Aziji, nastavila je da se razvija i na Balkanu.[11]

Naravno, ove konstatacije ne isključuju nasilje u svakodnevici. Ono prati osmanlijsko političko utvrđivanje, prisutno je u osmanlijskim kronikama i u čitavom nizu korespondencija, životima svetaca i kronika – djelima književnika koji su bili suvremenici ovog osvajanja. Podatak Grigorija Camblaka o ubistvu 110 bojara iz Trnova poslije osvajanja grada je veoma indikativan u tom smislu.[12] Ali, ako prihvatimo da se jedino putem nasilja ostvarivala "komunikacija" između Osmanlija i kršćana s Balkana i da je osnovni cilj osvajača bio da uništi one predstavnike bugarske aristokracije, koji nisu htjeli da prime islam, onda nećemo moći da objasnimo otkud prilično veliki broj kršćana – spahija u osmanlijskoj vojsci; učešće kršćana u akandžijskim odredima udžbegova i formiranje vojničke institucije na tlu Bugarske.[13] Putem nasilja Bugari i drugi kršćani ne bi mogli da se integriraju u osmanlijsku vojnu organizaciju. Sve to ne može da pruži adekvatan odgovor i na pitanje zašto su Bugari aktivno sudjelovali u osmanlijskim razdorima početkom XV. vijeka i na taj način praktično podržavali sve kandidate za osmanlijski prijestolje osim Sulejmana, umjesto da su se aktivno suprotstavili jednom svrsishodnom i aktivnom antiosmanlijskom politikom. Drugo je pitanje da li je tako nešto bilo moguće u već promijenjenoj demografskoj bilanci na bugarskom tlu.

II. Demografski položaj Bugara krajem XIV. i početkom XV. vijeka i osmanlijska kolonizacija

U većem dijelu istraživanja o političkoj historiji Bugara krajem XIV. i početkom XV. vijeka demografski faktor stoji po strani, ali je veoma bitan kada se radi o mogućnostima praćenja određenog političkog pravca bugarske vladajuće elite.

Poznavanje demografskih procesa na teritoriji Bugarske poslije sredine XIV. vijeka uveliko bi dalo odgovor na niz pitanja u vezi, ne samo političke historije, već i na ona koja se odnose na uspjehe osmanlijske kolonizacije u nekim regijama i promjene izazvane u mreži naselja. Dinamika demografskih procesa u različitim regijama s bugarskim stanovništvom objasnila bi ratna djelovanja Osmanlija, koji na prvi pogled izgledaju vrlo kaotična i nelogična. Nedostatak osmanlijskog registarskog materijala o bugarskim teritorijima iz navedenog razdoblja mogu da se kompenziraju podacima iz pripovijedanja i drugim dokumentima iz ovog razdo.blja, kao i iz demografske slike predstavljene u materijalima registara iz XVI. vijeka. U stvari, osmanlijski registarski materijal iz XVI. vijeka pokazuje Trakiju, kao i poveće teritorije Dobrudže i Ludogorja kao osvojene od muslimanskih kolonista. U ovom slučaju se svakako ne radi o fizičkom uništenju bugarskog stanovništva ili njegovom masovnom bježanju u planine. Ne radi se ni o prelijevanju stanovništva iz Trakije u sjevernu Bugarsku ili Makedoniju. Veoma zgodno objašnjenje da je veliki dio bugarskog stanovništva islamiziran nije sasvim ubjedljivo jer ima za cilj da minimalizira utjecaj valova kolonizacije s Male Azije o kojima možemo da nađemo podatke u registrima iz XV.-XVI. vijeka i u osmanlijskim kronikama.

Širenje islama na bugarskom tlu u razdoblju osmanlijske političke dominacije je osnovni problem u nizu istraživanja iz XIX. vijeka. Uprkos naporima generacija historičara, procesi islamizacije nisu definitivno osvjetljeni. Istraživanja uveliko ponavljaju mantre oblikovane od strane historiografije posle oslobođenja, o nasilju osmanlijske države nad kršćanima na teritoriji Bugarske, o mijenjanju svoje vjere, kao i masovnosti prihvaćanja islama, naročito u Rodopima gdje se formira grupa bugarskih muslimana - takozvanih Pomaka.

[11] O derviškoj kolonizaciji vidi, Barkan, Ö.L. Osmanlı imparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I, İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyler, VD, II (1942), 279–386.

[12] Primjer u odnosu osvajača prema lokalnoj nemuslimanskoj aristokraciji, gdje ulazi i fizičko uništavanje trnovske elite poslije zauzimanja grada, može da se posmatra ili kao primjer da je Šišmanova prijestolnica zauzeta, a ne predata, ili kao svojevrsna politička poruka prema onima koji imaju namjeru da se suprotstave osvajačima. Ova neviđena okrutnost, koje nema u osmanlijskim kazivanjima na odlučan način pokazuje nasilje pri osvajanju prve prijestolnice na evropskom kontinentu. Istraživači su odlučni u svom mišljenju da je ovo brutalno djelo od strane Bajazita I. oduzelo Bugarima potencijalne vođe u pokušajima da se odbaci tuđa vladavina. Ipak, moramo da imamo u vidu da autor ove informacije Grigorije Camblak nije očevidac ovoh događaja. U to vrijeme on se nalazio u Konstantinopolju i Atonu. O tome vidi Mutafova, Kr., Citirano delo, s. 31 i tamo navedene literature.

[13] O uključivanju kršćana u osmanlijski vojni sistem vidi Inaldžък, H. Od Stefana Dušana do Osmanlijskog carstva. Hrišćani-spahije u Rumeliji u XV veku i njihovo poreklo. Vidi: Епохата на Султан Мехмед II завоевателя. С., 2000, s. 185. O prisustvu hrišćana-spahija u nahiji Vranja i njihovo poreklo vidi Matanov, Hr., Citirano delo, s. 29.

Etnička karta Bugarske iz 1892. godine

Tako na prijmer, idžemal defter iz 1526. godine daje nam uvid u naseljavanje Juruka u Dobrudži. U varnenskoj nahiji zapisničari su napisali 7 Juruka, 60 Juruka u paru i 3 Juruka-raje tj., sve zajedno 70. ljudi. Na drugom mjestu su zapisničari objedinili Juruke s maslarima ili gjoredžijima (sokolarima (Prim. prev.). Takav je slučaj sa 68 ljudi, a da ne može da se odredi koliko njih su Juruci, a koliko gjoredžije ili maslari. Očigledno je da je Juruka dosta. Obično se oni posmatraju kao indikacija za kolonizaciju osmanlijsko-turskog stanovništva. Nazivaju ih još i Juruci-konari (bukvalan prijevod – oni koji se kreću i koji ostaju), a predstavljali su polustacionirane stočarske zajednice čije ponašanje je stvaralo probleme osmanlijskim vlastima. Još su Murat I. i Bajazit I. pokušavali da iz Anadolije uklone neke problematične i nedisciplinirane elemente, koji su se sukobljavali sa stacioniranim zemljoradničkim stanovništvom. Kada je opisivao osmanlijsko osvajanje Egejske obale, Ašak-paša-zade primjećuje da su novi gospodari ove provincije prvo poslali ljude u oblast Saruhan. Tamo je bilo nomadskih (Juruk -konar) plemena. Pojurili su ih i priveli u Serski vilajet. Nešto kasnije Bajazit je naredio da se nomadi, koji nisu priznavali monopol na sol, protjeraju iz predjela Menemen i prebace u Trakiju. Integracija Juruka u život balkanskog društva, međutim, postala je važna obaveza državne politike. Oni su dali ime, a bez sumnje i početak u ljudstvu jedne specifične ratničke organizacije – juručke. Njeni prvi koraci nisu dobro dokumentirani, ali smo već uvidjeli kakve su bile obaveze njenih učesnika prema zakonu Mehmeda II. Juručka organizacije kasnije može da se posmatra kao faktor za apsorbiranje lokalnog stanovništva i zarobljenika-robova dovedenih poslije ratova.[14]

Vasil Zlatarski i Petar Nikov su u svoje vrijeme naveli da je osmanlijsko osvajanje bilo propraćeno destruktivnim procesima koji se tiču postojećih struktura naselja i kolonizacije stanovništva iz Male Azije.[15] Nisu, međutim, samo ovi razlozi utjecali na relativno nestabilne mreže naselja i demografski pad među Bugarima. Izgleda da se tijekom XIV. vijeka jasno sagledava tendencija naglog pada demografskog razvoja na teritoriju tadašnje Bugarske, što je uostalom karakteristično i za cijelu Europu. Smanjenje stanovništva počelo je još prije epidemije kuge iz 1348. godine koja je samo pojačala proces depopulacije kontinenta. U prosjeku naselja u Centralnoj i Istočnoj Europi smanjena su za preko 40% što najvjerovatnije objašnjava postojanje mezre u registru iz 1479. godine.[16] Sve što je rečeno do sada nema za cilj da na teritoriji Bugarske prebaci ono što se dešavalo u Europi, ali svakako ne bi mogla da se prihvati teorija o masovnoj depopulaciji kao rezultata osvajanja. Da bih bio korektan, moram da primjetim da ovaj proces nije jednako primjetan na svim teritorijima naseljenim Bugarima. Najstabilnija je mreža naselja u Nikopolskom sandžaku u koji ulaze sjeverne teritorije Trnovskog carstva, a najviše su sačuvani ravničarski djelovi i podnožja planina.[17] Nije ista situacija u Vidinskom sandžaku i u Dobrudži. Istraživanja o mreži naselja na teritoriji

[14] Димитров, С. Нови данни за демографските отношения в Южна Добруджа през първата половина на XVI в. Добруджа 14-16 1997-99. 295.

[15] Златарски, В. България през XIV – XV век. Лекционен курс. С., 2005, с.52-54. Ников, П. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. В: IID, 1928, 7-8, с. 43.

[16] ТИБ. Т.II. С., 1966, 161-333. Za tačan datum registra vidi Dimitrov, Str. Za datume nekih osmanlijskih registara iz XV veka: ИБИД, т. XXIV, с. 244. Киил, М. Хора и селища в българия през османския период. Събрани съчинения. С., 2005, с. 225.

[17] Георгиева, Цв. Пространство и пространства на българите XV-XVII век. С., 1999, с. 69. Ковачев, Р. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. С., !997. O demografskim i etnodemografskim promenama u Trnovu posle osvajanja vidi Mutafovu, Kr. Citirano delo str. 32-34.

Vidinskog carstva, koja su ušla u novu osmanlijsku administrativnu jedinicu Vidinski sandžak poslije 1396. godine pokazuju relativnu nestabilnost. To su prije svega mala sela sa 5 do 30 domaćinstava, a napuštena je ¼ od općeg broja naselja u sandžaku. Pravi utisak veliki broj domaćinstava s udovicama, kao i relativno mali broj neoženjenih. Koncentrirano muslimansko stanovništvo bilo je u dve od tvrđava – u Vidinskoj i Banjskoj, što pokazuje da kolonizacija muslimanskog stanovništva još nije započela. Interesantna je i grupa kršćana spahija u registru, koja čini 1/10 od broja svih spahija.[18]

Što se tiče Dobrudže – tu se primjećuje depopulacija prije osmanlijskog osvajanja. Kasnije počinje veoma intenzivna kolonizacija iz Male Azije.[19] Slična je situacija u oblasti Tozluk – dio podnožja sjeverno od Stare planine, a južno od pravca Veliko Trnovo - Omurtag (Osman Payar). Ovo područje je bilo slabo naseljeno bar do početka XVI. vijeka kada je počela aktivna kolonizacija stanovništva iz Male Azije.[20] Situacija u Sofijskom predjelu bila je mnogo drukčija. U XVI. vijeku ovdje su postojala samo 6 sela s muslimanskim stanovništvom, a mreža naselja je bila veoma čvrsta.[21] Ćustendilski sandžak je sa svoje strane bio najgušće naseljena bugarska teritorija u XV. i XVI. vijeku i ovdje ne postoje teritorije označene depopulacijom.[22]

Situacija nije bila takva na teritoriji Trnovskog carstva koja se nalazi južno od Stare planine. Nesigurna politička situacija, praćena čestim ratnim djelovanjima, dovela je do ozbiljne depopulacije u Istočnoj Trakiji. Tako je, na primjer, važan srednjovjekovni centar Beroe odavno izgubio na značaju. U detaljnom registru iz 1518. godine spomenuto je "samo mjesto" Zagra-i Eski hisar (Stara Zagora), ali bez ijednog kršćanskog domaćinstva. Registrirana su bila 524 muslimanska domaćinstva od kojih su 245 bili neoženjeni (!), a od novoprimljenih u islam s imenom Abdulah je 25,6% svih muslimanskih domaćinstava. Očigledno je da su oni došli izvana jer u gradu nije postojao nijedan kršćanin. Od druge polovine XV. vijeka grad je centar aktuelne kadijske institucije, što je povezano s ranije ustanovljenim muslimanskim stanovništvom u njemu. Što se tiče mreže naselja i tu je najviše nestabilnih od kojih su samo tri s kršćanskim stanovništvom. Zanimljiva je činjenica da se velika naselja na teritoriji Šišmanovske Bugarske, koja imaju kršćansko stanovništvo, nalaze u relativno visokim dijelovima Srnene Srednje Gore.[23] Ono što je rečeno do sada može da bude poduprto s još primjera koji bi ojačali utisak o složenoj demografskoj karti na teritoriji Bugarske oko i poslije osmanlijskog osvajanja.

U osmanlijsko doba samo u Sofiji je postojalo između 50 i 84 džamija. Posle oslobođenja Bugarske veliki dio džamija je srušen ili je njihova namjena promijenjena zbog odlaska Turaka u Tursku. Za vrijeme socijalističkog razdoblja između 1955. i 1989. broj džamija je ponovo reduciran. Oko 2007. godine u Bugarskoj postoji približno 1.300 džamija i mesdžida (malih molitvenih objekata). Džamije su podređene muslimanskim povjereništvima kojih je oko 1.450. Muslimanska povjereništva su podređena regionalnim muftijstvima, a oni su podređeni Glavnom muftijstvu.

Indikativno je u ovom slučaju da se uspjeh osmanlijske kolonizacije bazira na prije svega nedostatku naselja ili veoma načete strukture naselja na velikom dijelu bugarske teritorije još iz XIII. vijeka. Tako se u toku osvajanja, a zahvaljujući kolonizaciji i asimilaciji dijela kršćanskog stanovništva primanjem islama, oblikuje muslimanska zajednica na teritoriji Bugarske koja preživljava jedan složeni politički i kulturni razvoj sve do naših dana.

Širenje islama na bugarskom tlu u razdoblju osmanlijske političke dominacije je osnovni problem u nizu istraživanja iz XIX. vijeka.[24] Uprkos naporima generacija historičara, procesi islamizacije nisu definitivno osvjetljeni. Istraživanja uveliko ponavljaju mantre oblikovane od strane historiografije posle oslobođenja, o nasilju osmanlijske države nad kršćanima na teritoriji Bugarske, o mijenjanju svoje vjere, kao i masovnosti prihvaćanja islama, naročito u Rodopima gdje se formira grupa bugarskih muslimana - takozvanih Pomaka[25]. Teza o nasilju opravdava takozvani "Proces preporoda" započet 1984. godine i završen 1989. godine

[18] Лукач, Д. Видин и Видинския санджак през 15-16 век. С., 1975, с. 26 –31

[19] Атанасов, Г. Етнодемографски промени в Добруджа X-XIV век. В: ИП, 1991, 8-9, 75-89. Цветкова, Б. За поселищните и демографски отношения в някои североизточни райони на България през XV-XVI век. В: Известия на Народния музей Коларовград, 1965, с. 41.

[20] Киил, М. Citirano delo, str.. 227.

[21] Георгиева, Цв. Citirano delo., str. 156. Genç, N. XVI Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterin'de Sofya Kazası. Eskişehir –1988. s. 105-118

[22] Матанов, Хр. Citirano delo., str.. 111.

[23] Милена Петкова-Енчева. Непубликуван докторат - 2009 г., с. 86-87. за народни умотворения. (СбНУ), 6, 1891, 386.

[24] Черновежд, П. Няколко записки от сегашния век. Сборник.

[25] Алексиев, Б. Родопското население в българската хуманитаристика. В: Мюсюлманските общности на Балканите и в България. С., 1997, 79.

kada je u tom razdoblju iseljeno 400.000 bugarskih Turaka u Tursku. Cilj je bio da se Turcima i bugarskim muslimanima nasilno "vrate" slovenska imena i na taj način da se formira jednonacionalna država. Ova akcija vladajućeg režima u Bugarskoj bukvalno je minirala odnose između Bugarske i Turske. Ona je dovela do političke izolacije države i uništila je uspomenu na sve pozitivno što je bilo urađeno do tada za muslimansko stanovništvo – od socijalne politike do prava studiranja na Univerzitetima. U stvari, termin "Proces preporoda" vodi svoj početak iz tridesetih godina XX. vijeka kada je u Smoljanu osnovano poznato udruženje "Rodina" (u prevodu "Domovina"), koje objedinjuje uglavnom Bugare-muslimane koji rade na preporodu bugarske nacionalne svijesti među Pomacima. Međutim, u pozadini rezultata ovog procesa pojam "preporod" se iskrivljuje i dobija cinični prizvuk, a s tim izaziva i otpor kod bugarskih Turaka i Bugara muslimana (Pomaka) prema sprovođenju asimilatorske politike režima.

Na početku (prvom polovinom sedamdesetih godina kod Bugara-muslimana i sredinom osamdesetih kod Turaka) njihov otpor je stihijskog karaktera - kao spontane reakcije protiv nasilja. Tada ono poprima i ekstremne razmjere, uključujući i nasilje. Poznate su terorističke akcije koje su dovele do nevinih žrtava, a takođe i ispoljavanje proturskog nacionalizma. Ovdje mora da se primijeti da je u to vrijeme proturski nacionalizam potpuno logična reakcija i ona ne smije nikoga da iznenađuje – Turci u nevolji u Bugarskoj tražili su zaštitu od Turske i međunarodne zajednice protiv nasilnika što, naravno, ne opravdava terorističke akcije. Činjeni su pokušaji organiziranog ilegalnog otpora koga je vlast uništavala u začetku – "Lenjinistička komunistička partija Turaka u Bugarskoj" pod rukovodstvom Avnija Velijeva (likvidirana septembra 1984.), organizacija u Momčilgradu pod rukovodstvom Osmana Salifoglua koja vodi masovni otpor u gradu 26. i 27. decembra 1984., "Duga zima" pod rukovodstvom Muhameda Juseinova Jusufova - Uzunkaša (osnovana januara 1985. godine), organizacija novinara Halima Pasažova (Pasač) (osnovana juna 1985.), "Turski nacionalni oslobodilački pokret u Bugarskoj" (osnovan jula 1985 i likvidiran 1986. godina) čiji je rukovodilac bio Nedžmetin Hak, a u njega se uključio i budući rukovodilac Pokreta za prava i slobode Ahmed Dogan i dr. Sve ove organizacije su opstajale kratko i nisu mogle da prošire svoje djelovanje ("Turski nacionalni oslobodilački pokret" uspjeva malo da proširi djelovanje). Učesnici su uhapšeni, a mnogi su žestoko mučeni i posle sudskih procesa bačeni u zatvor.

Obrazovni nivo mladih iz turske etničke manjine je i danas na veoma niskom nivou. Nepismenost posljednjih godina nije nadiđena i ova tendencija se produbljuje. Prema statistici nepismenih među Turcima je 7,4 % i osjetno je veći u odnosu na prosječni procent za cijelu zemlju koji je 2%. Ova činjenica stvara ozbiljne probleme u ravnopravnom uključivanju u cjelokupni život bugarskog društva i prouzrokuje probleme ne samo u školi, već i u radnoj i drugim socijalnim sferama.

Drugom polovinom 1988. godine Nezavisnom udruženju za zaštitu prava čovjeka prilaze muslimani koji se bore protiv "Procesa preporoda" (prvi su Zejnep Ibrahimova, koja postaje koordinator Udruženja za tadašnju Varnensku oblast i porodica Babečki). U isto vrijeme, 13. novembra 1988. godine, u okolini Vrace osniva se Demokratska liga za zaštitu prava čovjeka u Bugarskoj s predsjednikom Mustafom Jumerom i sekretarima Sabri Iskenderom i Alijem Ormanlijem. U aprilu 1898. godine u Džebelu Avni Veliev, koji je izašao iz zatvora, osniva "Društvo za podršku - Beč 89" . Skoro u isto vrijeme se u okolini Kazanlaka osniva Muslimanski štrajkački komitet sa rukovodiocima braće Ibrjamom i Ferhatom Runtovima (Ibrjam Runtov postaje portparol), a taj komitet je u direktnoj vezi sa Nezavisnim udruženjem.[26]

Pošto su odbacili ilegalni oblik borbe, rukovodioci Lige šalju njen program vladinim institucijama, medijima i ambasadi Britanije i traže da im se dozvoli registracija organizacije. Njeni aktivisti teže da dobiju što veći publicitet za svoje ciljeve i djelovanje, što i uspjevaju da postignu uprkos ometanjima od strane vlasti. Ova neformalna udruženja deklariraju da je njihova borba dio borbe za demokraciju čitavog društva. Oni neposredno povezuju svoje zahtjeve za garantiranje prava manjina u Bugarskoj s ispunjenjem sporazuma koji su prihvaćeni na upravo završenom Sastanku o bezbjednosti i suradnji u Evropi u okviru Helsinškog procesa 15. januara 1989. godine u Beču i s planiranom Konferencijom o ljudskoj mjeri od 30. maja do 23. juna u Parizu u okviru istog procesa. Sve inicijative, kao i pasivnost europske političke javnosti, dopustili su vlastima u Bugarskoj da pokrenu ciljano iseljavanje bugarskih Turaka u Tursku u ljeto 1989. godine, predstavljeno kao "velika ekskurzija".

Kasnije, poslije pada režima Todora Živkova, jedan dio bugarskih

[26] Иванов, М. Документална книга за възродителния процес. www.omda.bg/.../mihail.../etnicheski_otnoshenia.ht

Turaka se vratio, ali napetost u mješovitim oblastima je i dalje prisutna.

III. Muslimanske zajednice u Bugarskoj

Pojam muslimanska zajednica je veoma uopćen jer teško možemo da govorimo o jedinstvenoj muslimanskoj zajednici u Bugarskoj iz razloga što je ona prilično rascjepkana. U okviru te zajednice formira se mnoštvo podzajednica na bazi dva osnovna elementa – etničkog, tj.,imajući u vidu etničku pripadnost muslimana u zemlji i religioznog, tj., na bazi vjerskog pravca u islamu kojeg se pridržavaju muslimani u Bugarskoj. Na bazi etničkog porijekla muslimani kod nas formiraju četiri zajednice.

III.1. Muslimani sa turskim etničkim porijeklom

Ovo je najmnogobrojnija etnička grupa među muslimanima u Bugarskoj. Na historijskom planu, turska nacija formirana je dosta kasno, tek za vrijeme Tanzimata tokom tridesetih i četrdesetih godina XIX. veka. To je vreme koje se poklapa sa velikim političkim promjenama na Balkanu. Teško je da se odredi broj turskog stanovništva na teritoriji Bugarske prije 1878. godine jer jedini izvori su takozvani salnameti (statistički godišnjaci) za vilajet Dunav. Broj svih muslimana u vilajetu je 1.102.500, od toga su Turci – 757.000, Tatari – 110.000, Čerkezi – 200.000, Romi – 35.000. Bugara je 1.117.000. U sandžaku Sofija muslimana je 16.500, a Bugara – 13.000, u sandžaku Niš muslimana je 210.000, a Bugara – 140.000.[27] Uprkos netočnostima i nemogućnosti da se točno odredi turško stanovništvo, uopćeno u Dunavskom vilajetu i odvojenom Sofijskom i Niškom sandžaku, muslimana ima 1.328.500.

U većini ratova u XIX. veku brza pobjeda jedne od strana označavala je malo žrtava među civilnim stanovništvom. Ali stvari u Rusko-turskom ratu iz 1877-78. godine ne stoje baš tako. Žrtve među mirnim turskim stanovništvom su ogromne. Želja ruske okupacijske vojske da stvori etnički i religijski čistu slavensku državu izazvala je nekontrolirane ekcese i rušenje džamija, tekija ili uopćeno rečeno – arhitekture koja bi podsjećala na osmanlijsko doba. Osnovni cilj ubijanja civilnog turskog stanovništva od strane ruske vojske jeste želja da se ulije strah među turskim seljacima i natera ljude da bježe pred nailazećom ruskom armijom. Na taj način oni bi bili opterećenje za osmanlijsku vojsku i smetali bi njenoj logistici. S druge strane, ruska komanda u okupiranim teritorijama stimulirala je bugarske seljake da otimaju zemlju i stoku od Turaka koji bježe. Paralelno s tim, djelovanje Bugara protiv Turaka mora da se posmatra i u kontekstu posljedica Aprilskog ustanka iz 1876. godine koje su definirane kao "bugarski užas". Kako god posmatrali, Istočna kriza i rat koji je uslijedio doprinijeli su da se provalija u odnosima između Turaka i Bugara i do dana današnjeg ne može nadvladati, a također postali su razlog i za prvi emigrantski val turskog stanovništva s bugarske teritorije. Do kraja XIX. vijeka skoro 350.000 ljudi, uglavnom Turaka, bilo je prinuđeno da napusti svoja rodna mjesta.[28] Na taj način započelo je postupno iseljavanje Turaka s bugarske teritorije, što je proces koji je pravno između Bugarske i Turske posle 1925. godine uređen Konvencijom za uspostavljanje dobrosusjedskih odnosa između dvije zemlje potpisanom u Ankari 18.10. 1925. g. koja je stupila na snagu 02. 09. 1926. godine. Potpisivanje se vršilo paralelno s Ugovorom o prijateljstvu između Bugarske i Turske, zajedno sa pripadajućim Protokolom. Na taj način se od 1927. do 1939. godine u Tursku iselilo 101.464 ljudi. Od 1945. do 1980. godine iz Bugarske u Tursku se iselilo 350.000, a tokom 1989. za vreme takozvane "velike ekskurzije" još 400.000 ljudi.

> **Situacija u Sofijskom predjelu bila je mnogo drukčija. U XVI. vijeku ovdje su postojala samo 6 sela s muslimanskim stanovništvom, a mreža naselja je bila veoma čvrsta. Ćustendilski sandžak je sa svoje strane bio najgušće naseljena bugarska teritorija u XV. i XVI. vijeku i ovdje ne postoje teritorije označene depopulacijom**

III.1.1. Politički razvoj

Bez obzira na složene odnose, neki predstavnici turske manjine uspjeli su da sudjeluju u osnivanju institucija Trećeg Bugarskog carstva 1878. godine. To se vidi sa spiskova narodnih poslanika koji su sudjelovali u Trnovskoj ustavotvornoj skupštini 1879. godine gdje se, osim Bugara, nalaze i imena 30 narodnih poslanika Turaka. Veoma je zanimljiva činjenica da osam njih iz te grupe potpisuju Trnovski ustav.[29]

Kemalova revolucija u Turskoj, koja se završila proglašenjem Turske republike 1923. godine i čitavim nizom reformi usmjerenih ka modernizaciji zemlje, uzrok je stvaranja saveza "Turan" među bugarskim Turcima 1926. godine, koji vremenom dobija oblik prokemalističke

[27] Karpat, K. Ottoman Population 1830-1914. Madison, Wisconsin 1985, 117. McCarthy, C. The Population of Ottoman Europe Before and After the Fall of the Empire. Istanbul 1990. 275-98.

[28] Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821 – 1922.С., 2010. 98-105.

[29] Almanah kneževine Bugarske.

nacionalističke organizacije koja je razvila i političku djelatnost.

Osim poslanika u Narodnom sobranju, tursko stanovništvo je imalo i svoje predstavnike u lokalnoj vlasti i tijekom dvadesetih i tridesetih godina se to manifestiralo preko izbornih spiskova BZNS. Za vrijeme totalitarnog komunističkog režima u razdoblju 1944-1989. godine predstavnici ovog stanovništva su sudjelovali formalno u vlasti tj., radi popunjavanja redova partije-države, situacija koja je trajala do 10. novembra 1989. kada je okončana 45 godina duga totalitarna vladavina.

U novim okolnostima demokratizacije društva posle 1989. godine imena Turaka i muslimana u Bugarskoj su vraćena. Počeo je proces obnavljanja prava manjine. Osnovane su nove političke partije, a tursko stanovništvo preko Pokreta za prava i slobode (PPS) s predsjednikom Ahmedom Doganom se aktivno uključuje u društveni život. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu PPS (partija etničkih Turaka i donekle Pomaka) bila je treća politička snaga u zemlji. U koaliciji sa Savezom demokratskih snaga (SDS), Nacionalnim pokretom Simeon Drugi (NPSD) i Bugarskom socijalističkom partijom (BSP), partija etničkih Turaka je čvrsto zauzela vlast i imala presudan utjecaj na upravljanje zemljom.

Mora, međutim, da se primjeti da je formiranje PPS izoštrilo politički život u Bugarskoj. Bez obzira što se u tu partiju uključio priličan broj Bugara, na nju se gleda kao na etničku stranku koja pravi neprincipijelne političke saveze na lokalnom i nacionalnom nivou s idejom da ovaj, takozvani etnički partijski model, bude razbijen.

III.1.2. Duhovni razvoj

Najstarija džamija u Bugarskoj izgrađena je 1363-1364. godine u Plovdivu i zove se Džumaja džamija. Najveća džamija u zemlji je Tombul džamija i nalazi se u Šumenu, a izgrađena je 1744. godine. U osmanlijsko doba samo u Sofiji je postojalo između 50 i 84 džamija. Posle oslobođenja Bugarske veliki dio džamija je srušen ili je njihova namjena promijenjena zbog odlaska Turaka u Tursku. Za vrijeme socijalističkog razdoblja između 1955. i 1989. broj džamija je ponovo reduciran. Oko 2007. godine u Bugarskoj postoji približno 1.300 džamija i mesdžida (malih molitvenih objekata). Džamije su podređene muslimanskim povjereništvima kojih je oko 1.450. Muslimanska povjereništva su podređena regionalnim muftijstvima, a oni su podređeni Glavnom muftijstvu. Za bugarske džamije karakterističan je osmanlijski arhitektonski stil. One se periodično popravljaju. Veliki dio muslimanskih hramova izgrađen je sredstvima sakupljenim od muslimanskih zajednica. Drugi dio izgrađen je zahvaljujući privatnim donacijama i fondacijama. Uprkos podizanju novih džamija, postoje i niz problema izazvanih djelovanjem bugarskih nacionalističkih partija "Ataka" i VMRO. To se najbolje vidi na problemu koji je nastao s dozvolom za gradnju nove džamije u Sofiji. U bugarskoj prijestolnici postoji jedna džamija, a prema Glavnom muftijstvu u prijestolnici žive 30.000 muslimana koji su bugarski građani i imigranti s Bliskog Istoka i Afrike. Za vrijeme molitve petkom sofijska Banja-Baši džamija podignuta 1566-67. godine prepuna je, a muslimani koji se mole su i napolju, na ulici, što muftijstvo uzima kao argument za podizanje još jedne džamije. Od 2006. godine Glavno muftijstvo je nekoliko puta upućivalo pisma Sofijskoj općini sa zahtjevom da im se dodijeli zemljište gdje bi bila podignuta nova džamija u Sofiji, ali do sada zemljište nije ponuđeno.[30]

> **Osmanlijska pripovjedanja omogućavaju da se sagledaju linije ne samo suprotstavljanja Turkmena i zemljoradničkog stanovništva već i da se proprate kontakti i pokušaji integriranja. Očigledno da jedan od bitnih činilaca koji utiču na te integracije jesu heterodoksni derviši i ahi.**

Obrazovni nivo mladih iz turske etničke manjine je i danas na veoma niskom nivou. Nepismenost poslednjih godina nije nadiđena i ova tendencija se produbljuje. Prema statistici nepismenih među Turcima je 7,4 % i osjetno je veći u odnosu na prosečni procent za cijelu zemlju koji je 2%. Ova činjenica stvara ozbiljne probleme u ravnopravnom uključivanju u cjelokupni život bugarskog društva i prouzrokuje probleme ne samo u školi, već i u radnoj i drugim socijalnim sferama.

Ako moraju da se označe razlozi, oni su prouzročeni zbog nekoliko okolnosti. Prvi je loše financijsko i materijalno stanje mnoštva porodica turskog porijekla zbog čega djeca nemaju mogućnosti da se školuju.

Nedostatak optimalne motivacije da se završi bilo kakva školska sprema prouzrokovan ispoljenom diskriminacijom koja se nalazi u rečenici "Čak i da imaš obrazovanje, čim se ne zoveš Ivan ili Stojan, nećeš naći odgovarajući posao", slijedeći je ozbiljan problem. Teško usvajanje nastavnog gradiva zbog slabog poznavanja zvaničnog bugarskog jezika može da se navede kao treći argument. Četvrti razlog je što nastavno gradivo predaju nastavnici koji nisu pripremljeni metodološki i nemaju potrebnu kvalifikaciju za rad sa učenicima iz etničkih manjina. Moramo još da zabilježimo i pogrešno shvaćanje u nekim nastavnim kolektivima i kod nekih rodi-

[30] ttp://bg.wikipedia.org/wiki/

telja turske djece, koji su pod uticajem vođene propagande da turski jezik smeta pri učenju zvaničnog bugarskog jezika.

Zapravo, djeca iz regije sa kompaktnim turskim stanovništvom u svakodnevici koriste dijalekatsku varijantu turskog jezika. To vodi do pretpostavke da oni nemaju bazu za nadgradnju ili preciznije rečeno – za izučavanje zvaničnog književnog jezika i izučavanja stranog jezika. Takozvani "materinji jezik" koji dijete uči, ne uzimajući u obzir jezične zakone, jeste temelj na kome se grade ostala znanja. Da bi ovaj temelj bio čvrst, jezik koji čini tu bazu mora da se zna na književnom nivou da bi se koristila komparativna metoda koja bi dovela do odgovarajućeg nivoa radi usvajanja bugarskog jezika. Nedostatak službenog lica kao što je, naprimjer, pomoćnik učitelja sa odgovarajućim obrazovanjem i kvalifikacijama i za jezik manjine, koji bi pomagao kod nadilaženja jezičnih i drugih problema koji bi se pojavili za vrijeme predavanja školskog gradiva - jeste bitan faktor koji otežava školovanje.

III.2. Muslimani romskog etničkog porijekla

Za ovu etničku grupu karakterističan je njen nejasan etnički identitet. Veliki broj Roma muslimana sebe predstavljaju kao Turke. Bez pretenzije da su podaci pouzdani, može da se pretpostavi da u Bugarskoj ima između 577.000 i 600.000 Roma. Etnološka istraživanja tokom 90-tih godina prošlog vijeka pokazuju da oni skoro da nemaju svijest o pripadanju jednoj "romskoj" zajednici. Bugari i bugarski Turci navode da svi Romi liče međusobno. Od svih koji su se izjasnili kao Romi, 47.3% se izjašnjavaju da pripadaju grupi bugarskih Roma. Veći dio njih su se odavno naselili – "Jerlije" i uglavnom žive u prigradskim mahalama zajedno sa onima koji su se izjasnili kao turski Romi. Paralelno s tim, Romi koji su se izjasnili kao bugarski često navode da su njihovi roditelji bili muslimani, ali su oni sada kršćani.[31] U principu, Romi zauzimaju najniže ljestvice socijalne stratifikacije bugarskog društva.

III.2.1 Politički razvoj

Bez obzira na svoju brojnost, Romi imaju slabu političku kulturu. Oni nikada nisu imali svoju partiju, a nisu uspjeli da je formiraju ni u posttotalitarnom vremenu. U političkom životu Bugarske oni su uvijek bili izvor glasova za već uspostavljene velike partije. Postojanje partije Euroroma sa predsjednikom Cvetelinom Kančevim nema nikakav uticaj u društvenom životu i služi uglavnom ambicijama svog predsjednika. Romi muslimani najčešće naginju partiji bugarskih Turaka – DPS, ali veoma često prodaju svoje glasove drugim partijama i kandidatima lokalne vlasti.

III.2.2. Duhovni razvoj

Mali dio Roma muslimana se pridržava zahtjeva islamske religije. Razlog toga je njihova nepismenost – preko 80%. Prema podacima Nacionalnog instituta za statistiku od 1989. do sada iz škola se godišnje ispisuje između 20.000 i 30.000 djece. Ova činjenica određuje i ogromnu nezaposlenost u ciganskoj grupi. Ako se tome doda da Romi sa sela odbijaju da se bave zemljoradnjom, onda situacija postaje dramatična. Ipak, jedan mali dio Roma bavi se trgovinom. Oni putuju u Tursku gdje kupuju jeftinu robu koju poslije prodaju na pijacama. Cigani su jedan od glavnih kriminogenih faktora u Bugarskoj.

Odnos prema njima nije neprijateljski već nipodaštavajući. Veoma često oni su žrtveni jarci u kriznim situacijama za društvo kao što je trenutno bugarsko.

III. 3. Muslimani bugarskog etničkog porijekla (Pomaci)

U zemlji ovo je treća po veličini etnička grupacija islamske religije, koja kompaktno naseljava Rodope, dijelove Rile i Pirina i neka sela oko gradova Loveča i Tetevena.

Muslimani koji govore bugarski žive u Bugarskoj uglavnom u Rodopima – Smoljanski, Kardžalijski, Pazardžijski i Blagoevgradski okrug.

U Burgaskom okrugu Pomaka ima u općini Ruen (selo Skalak i selo Čereša), u općini Sungulare (selo Bosilkovo i selo Manolič). U općini Ajtos Pomaka ima u selu Topolica gde oni predstavljaju veći dio stanovništva i koegzistiraju sa Turcima i Bugarima-kršćanima. Svi su oni doseljenici iz općine Smoljan, Zlatograd, Madan i Rudozem. Doseljenika ima i u drugim oblastima Bugarske, a među njima su i oni koji su internirani iz pograničnih rajona još 1949. godine. Takvi su, na primjer, Bugari muslimani iz Općine Zlatarica u oblasti Veliko Trnovo.

Bugari muslimani nisu homogena zajednica i nemaju jedinstvenu samosvijest. Mali dio onih koji žive u centralnim Rodopima imaju bugarska kršćanska imena kao rezultat Procesa preporoda. Veoma mali dio njih je primio kršćanstvo poslije 1990. godine. Veliki dio Bugara muslimana u centralnim Rodopima se izjašnjava kao Bugari po etničkom principu i kao muslimani po vjeroispovijesti. Drugi dio se izjašnjava kao Pomaci.

[31] Томова, И. Циганите в преходния период. С., 1995, 24-26

Mali dio Roma muslimana se pridržava zahtjeva islamske religije. Razlog toga je njihova nepismenost preko 80%. Prema podacima Nacionalnog instituta za statistiku od 1989. do sada iz škola se godišnje ispisuje između 20.000 i 30.000 dece. Ova činjenica određuje i ogromnu nezaposlenost u ciganskoj grupi. Ako se tome doda da Romi sa sela odbijaju da se bave zemljoradnjom, onda situacija postaje dramatična. Ipak, jedan mali dio Roma bavi se trgovinom.

Grupa bugarskih muslimana (inicijalni nosioci regionalne odrednice Pomaka) živi u oblasti Loveč i Veliko Trnovo i predstavlja kompaktno stanovništvo u selima Galata, Gradežnica, Glogovo, Babinci, Kalajdžiji, Rezač i Šivačevo. U Borimi, Rumjancevu, Dobrevci, Kneža i Beloj Slatini također žive Pomaci. Žive i u još nekim selima u rajonu. Jedan dio njih je interniran iz Rodopa 1949. godine, a ostali su lokalni stanovnici. Pomaka ima i u gradu Slivo pole, Rusenska oblast.

Bugari muslimani nisu homogena zajednica i nemaju jedinstvenu samosvijest. Mali dio onih koji žive u centralnim Rodopima imaju bugarska kršćanska imena kao rezultat "Procesa preporoda". Veoma mali dio njih je primio kršćanstvo poslije 1990. godine. Veliki dio Bugara muslimana u centralnim Rodopima se izjašnjava kao Bugari po etničkom principu i kao "muslimani" po vjeroispovijesti. Drugi dio se izjašnjava kao Pomaci.

Bugari muslimani koji žive u Pirinskom rejonu i Jugozapadnim Rodopima - oko gradova Razlog i Goce Delčev i u oblasti Čeč sačuvali su svoja turska imena, karakterističnu nošnju i običaje. Jedan dio se, u popisu, izjašnjava kao Turci iako navode bugarski kao maternji jezik.

Muslimani koji govore bugarski u Lovečkoj oblasti izjašnjavaju se kao "Pomaci", Turci ili Bugari.[32] Broj muslimana u Bugarskoj koji su se izjasnili kao Bugari u popisu iz 2001. godine je 131.531, a na popisu iz 2011., ulaze u ukupan broj onih koji su se izjasnili kao muslimani-suniti 546.004.

III.4. Muslimani tatarskog etničkog porijekla

Prvo pojavljivanje Tatara na teritoriji Bugarske zabilježeno je u XIII. vijeku (1242-1243.) kada vojska hana Batua na povratku iz Mađarske i Dalmacije napada i pustoši po bugarskoj teritoriji. Možemo da prihvatimo da se Tatari naseljavaju u Sjeveroistočnoj Bugarskoj krajem XIII. i početkom XIV. vijeka. Krajem XIV. vijeka (1398. g.) Tatari na čelu s Aktavom su ušli na bugarsku teritoriju preko rijeke Dunav. Osmanlijski registri iz XIV. vijeka lokaliziraju Tatare pod vodstvom Aktava oko Provadije, Jambola, Čirmena i Plovdiva.[33]

Kasnije, tokom XVIII. vijeka, poslije pripajanja Krimskog poluotoka Rusiji 1784. godine, neki tatarski prinčevi su se naselili oko Slivena, Jambola i Vrbice (Gerlovo). To su takozvani Geraj sultani koji su dobijali velike privilegije od osmanlijske vlasti. Najveće selidbe Tatara registrirane su u XIX. vijeku poslije Rusko-turskog rata 1806–1812. godine i 1828–1829. godine i Krimskog rata 1853–1856. godine kada je oko 100.000 Tatara iseljeno sa Krima. Većina njih se naselila u Dobrudži.[34] Za razliku od Čerkeza, Tatari su se lakše prilagodili u novim naseljima iz razloga što su se uselili u ekološki sličnu sredini i aktivno su se bavili zemljoradnjom.

Relativno poznati bugarski Tatari u današnjoj Bugarskoj i u inozemstvu su pjesnikinja Leman Balbek, ekonomist-političar Rejhan Ablekim, kipar Zjuhtju Kalit, slikar Keazim Isinov, turkolog Mjufkere Mollova i dr. Ova etnička zajednica je najmanja muslimanska grupa u Bugarskoj i veliki njen dio je već poturčen.

III.5. Muslimani čerkeskog etničkog porijekla

Seoba Čerkeza s Kavkaza prema Osmanlijskom carstvu počelo je poslije Krimskog rata 1856. godine i nastavilo se različitim intenzitetom do 1864. g. i nešto malo poslije toga. Najbrojniji su bili iseljenički valovi u periodu 1860-1864. godine.

Visoka porta je odlučila da čerkeske izbjeglice koncentrira u kršćanskim provincijama imperije i uglavnom u Dunavskom vilajetu, Makedoniji, današnjim dijelovima Moldavije, Rumunije, Kosova i Severne Grčke. U rajonima gdje su se naseljavali Čerkezi, lokalno kršćansko stanovništvo bilo je obavezno da im pomaže tako da im gradi kuće i osigurava opstanak. Cilj je bio da se ove oblasti nasele kompaktnom masom muslimanskog stanovništva koje bi u budućnosti pariralo svakom pokušaju borbe protiv osmanlijske vlasti. Na današnjoj teritoriji Bugarske Čerkezi su naseljeni uglavnom u sjevernom dijelu zemlje i u blizini crnomorskih pristaništa Burgas i Varna. Kompaktno stanovništvo danas čine u oblastima Vidin, Vraca, Montana, Šumen, Dobrič i Veliko Trnovo gdje je jedan dio Čerkeza osnovao svoja sela, a drugi su bili raspoređeni u bugars-

[32] Кюркчиева, И. Светът на българите мюсюлмани от Тетевенско. Преход към модерност. С., 2004, 77.

[33] M. Tayyb Gökbilgin. Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâdi Fâtihan. İstanbul 1957, 17,26,87.

[34] История на Добруджа т. III. С., 1988 г. 190.

kim ili turskim selima. U oblastima Vraca, Montana i Pleven Čerkezi su bili naseljavani i u tatarskim selima. U jugoistočnoj Bugarskoj najbrojnija čerkeska zajednica ustanovljena je u okolini Jambola, Burgasa i djelimično oko Stare Zagore. Teško može da se izračuna broj Čerkeza naseljenih na teritoriju Bugarske, pogotovo što je bilo valova seoba različitog intenziteta prije 1864. godine. Mnogi od njih su se stalno selili ili su se asimilirali u brakovima s drugim muslimanima (sa Turcima, Tatarima, Albancima). Iz različitih izvora dolazi se do pretpostavke da se u zemlji naselilo oko

Banja Baši džamija, Sofija

Džumaja džamija, Plovdiv

25.000-30.000 domaćinstava, što bi približno moglo da bude oko 120-150.000 duša. Poslije Rusko-turskog rata 1877-78. godine veliki dio Čerkeza napustio je zemlju jer nisu uspjeli da se adaptiraju na prirodnu sredinu i nisu se bavili zemljoradnjom.

IV. Podjela muslimana u Bugarskoj na vjerskoj osnovi

IV. 1. Muslimani suniti

Većina muslimana u Bugarskoj su suniti hanefiti tj., muslimani suniti koji pripadaju teološko-pravnoj školi hanefita.

IV.2. Muslimani aleviti (alijanti, kazalbaši)

Danas se *alevi* zovu one zajednice koje ispovjedaju amalgam od umjerenih do ekstremnih šiitskih vjerovanja i misticizma s izraženim panteističkim karakteristikama prilagođenih turskim tradicijama i predstavama.

Naziv kazalbaši pojavljuje se krajem XV. vijeka kao oznaka za pristalice Sefevida, a s vremenom u širokom smislu riječi ono se koristi za sve Turkmene heterodoksnih vjerovanja u Anadoliji kod kojih je kult prema Aliju na prvom mjestu. U najranijim izvorima koji sadrže informacije o fenomenu kazalbaši, nazivi kao što su alevi i šiiti se ne pojavljuju. U dokumentima osmanlijske sultanske i šerijatske vlasti u istom značenju kao kazalbaši koriste se sinonimi rafazi, zandak, mjulhit koji se tumače kao jeretik, otpadnik od vjere što su sunitski svećenici koristili uglavnom za šiite različitih grana. Također se nailazi i na korišćenja ehl'i bidaid (ljudi novina) i ašak. Šah Ismail - osnivač sefevidske države u svojim stihovima za sebe i svoje pristalice koristi naziv kazalbaš, s tim što kod njega on nema pejorativan smisao.

U uzajamnim kontaktima unutar i van zajednice, aleviti (kazalbaši) nikada se nisu identificirali kao šiiti. Ovo nije neobičajeno jer je termin arapskog porekla i koristili su ga obrazovani bogoslovski krugovi i u naučnoj literaturi, a oni su seosko stanovništvo, neobrazovano prema sunitskim i klasičnim šiitskim kanonima. U bugarsku političku i naučnu leksiku ovaj termin ulazi posle 1989. godine i nalazi se čak i u spiskovima s pitanjima u popisu stanovništva 1992. godine.

U isto vrijeme kazalbaši (alevi) u Turskoj, na Balkanu i u Bugarskoj zvani su još bektaši – naziv koji svedoči o povezanošću sa Bektašijskim redom. U posljednja dvae desetljeća prihvaćen je objedinjen termin alevi-bektaši za pristalice neortodoksnog islama, koji se identificira s kazalbašizom i bektašizom, ali u konkretnim slučajevima govori se odvojeno o alevima i bektašima. U istraživanjima u vezi ove problematike primjećuju se dva pristupa – ili se govori uopćeno o bektašizmu bez odvajanja historijskih i doktrinarnih pravaca i grupa, ili se vrši jasno razdvajanje između alevizma (kazalbaštva) i bektašizma. Oba pristupa su pogrešna i ne uzimaju u

obzir niz detalja povezanih s historijom, doktrinom i praksom takozvanog bektašizma i generalno neortodoksnog islama kao religioznog i socijalnog fenomena. U suštini, alevizam i bektašizam kao religiozne doktrine i prakse danas ne mogu da se razdvoje ako se isključe neki detalji pri sprovođenju religioznih ceremonija i specifičnosti u stavu prema nekim duhovnim vođama.

U istraživanjima među kazalbašima u Bugarskoj koji su u vezi s bektašizmom ustanovljeno je da se veliki dio njih izjašnjava kao ba-bai (bobai) što je dokaz da su bili u vezi sa pokretom babaja 1239-1240. godine protiv centralne seldžučke vlasti. Opet, dio kazabaši babaja izjašnjava se kao bedredini tj., kao sljedbenici šejha Bedredina Simavija, vođe ustanka protiv centralne osmanlijske vlasti 1416. godine.

U religiozno-doktrinarnom aspektu kazalbaši (alevi), babai i bektaši izjašnjavaju se kao džaferiti tj., sljedbenici škole šestog imama Džafera as-Sadak iako to čine tajno; izvana pred sunitima, zbog sigurnosti, oni se izjašnjavaju kao sljedbenici škole hanefita. Također, u svojim molitvama i pjesmama, oni za sebe koriste imena nerazumljiva za neinicirane u njihovu zajednicu – ahl-i Hak (Božiji ljudi, ljudi Istine), gju-ruh-i nadži (zajednica spašenih), Hak erenler i gerčeg erenler (dostigli Božansku istinu) pošto oni sebe smatraju jedinom zajednicom koja je spoznala Boga i dostigla božansku istinu.

Iz svega rečenog može da se zaključi da svi ovi nazivi obilježavaju sljedbenike neortodoksnog islama u Osmanlijskom carstvu, u modernoj Turskoj, na Balkanu i danas u Bugarskoj, s tim što su neki uopćeni, a drugi označavaju grupe unutar njih.[35]

Centar religioznog života neortodoksnih zajednica na teritoriji Bugarske su kultni centri – tekije, koji su lokalizirani tamo gdje živi kompaktno heterodoksno stanovništvo – sjeveroistočna Bugarska, (Ludogorje, Dobrudža, Gerlovo), Trakija i Istočni Rodopi. Jedna od najpoznatijih tekija je Demir baba u blizini grada Razgrada. Godine 2004. u Razgradu su izvršena prva iskopavanja za alevitski kulturni centar. Bilo je planirano da veći dio financiranja dođe od turske nevladine organizacije povezane s alevitima, ali do dana današnjeg ništa nije urađeno.

Za razliku od muslimana sunita, aleviti u Bugarskoj još uvek nisu zvanično registrirani kao vjeroispovest bez obzira što vjekovima naseljavaju ove teritorije.[36] Trenutno u Bugarskoj ima oko 60.000 kazalbašija.

Ograničeni obim članka ne daje mogućnost da se proprate svi aspekti života muslimana u Bugarskoj, ali ono što je opisano daje makar djelimičnu predstavu o njihovom historijskom razvoju i njihovom sadašnjem položaju. Antagonizam između kršćana i muslimana je historijski oblikovan, ali u Bugarskoj, kao i na Balkanu predodređeni smo da živimo zajedno nadvladavajući razlike.

Bajrakli džamija, Samokov

Centralna džamija, (Merkez Cami), Madan

Prijevod s bugarskog
Marija-Joanna Stojadinović

[35] Граматикова, Н. Неортодоксалният ислям в българските земи минало и съвременност. С., 2011. 19.

[36] Илчевски С. Свобода за всеки. Бр. 13., 2007.

centar za urgentnu medicinu

Piše: **Filip Mursel Begović**

Kako liječiti 'ISLAMOFOBA' Predraga Matvejevića?

Zaista nevjerojatno, a pokazuje se ponekad točnim – ako nekoga danas zaista želite poslati na margine društva i osuditi ga na javni prezir, nazovite ga javno, prije svega, antisemitom, zatim homofobom ili najmlađom imeničkom odrednicom - islamofobom. Ujedno, to je najlakši put da se započne sukob i zametnu animoziteti, to jest, zasigurno puno lakše nego razumjeti drugačiji etnički ili vjerski ili ateistički ili rasni ili rodno ishodišni legitimitet. To je ujedno zamka za one koji prozivaju, jer, vjerovali vi ili ne, i oni istom postaju nešto sasvim četvrto. Prozvani homofobi, koji su prozvali islamofobe, a ti su opet nekoga prozvali da su judeofobi, u biti su skupni - agorafobi. Teško je pratiti taj strah od straha, tu jezičnu zavrzlamu od koje nam se zavrti u glavi. Nipošto ne tvrdim da antisemiti, homofobi i islamofobi ne postoje, ali osvjedočili smo se da se te odrednice često koriste neprimjereno, nedolično, iz neznanja, za svrhu nečijeg etiketiranja, ili ideološkog označavanja, a posljedično i internacije iz javnog života. Takve anamneze jednake su španjolskoj gripi, no, na svu sreću nisu pravilo te najčešće zapažamo samo simptome i tad bez ispravne dijagnoze drugima propisujemo opasnu i pogubnu terapiju. Bavimo se pretpostavkama, a one zasigurno nisu sudrug istini.

> **Onaj koji kritizira neke pojave u islamskom svijetu nije nužno islamofob i ne mora biti nužno protiv islama, ali, po pravilu neprimjerena agresivna reakcija samih muslimana može ga učiniti islamofobom. Uostalom, što je onda s praktičnim muslimanima koji kritiziraju neke pojave u vlastitoj vjeri jesu li oni islamofobi?**

Vrijednosti koje se brane nemaju srodnu polazišnu točku

Trebalo bi, dakle, započeti govor o bolestima, a ne o simptomima. U biti, islamofobi, homofobi i judeofobi su simptom bolesti koje ćemo nazvati punim imenom – agorafobija ili bolest od otvorenog prostora, jeza od širokih vidika, od beskrajnosti neba, od prevelikog plavetnila mora. Da pobliže objasnimo zašto je to bolest – agorafob nikako ne može shvatiti kako se istodobno može biti 'oblikom kaplja, ali sadržinom more'.

Iako, kao i većina čovjekoljubaca, nisam sklon poistovjećivanju prava na slobodu i život vjerskih, rasnih i rodnih sustava. Prisjetimo se samo borbe za rasnu jednakost u SAD-u šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Afroamerikance je naprosto izluđivala liberalna opcija izjednačavanja problema crnačke manjine sa zahtjevom hipija da nesputano uživaju drogu, ili s rastućim gay pokretom koji je tek tražio svoje punopravno mjesto u društvu. Jednostavno, vrijednosti koje se brane nemaju srodnu polazišnu točku. Elem, oni koji s jednakim žarom brane muslimane, jevreje i homoseksualce na skliskom su terenu. Po tome, muslimanima i jevrejima bi na svjetskoj sceni moglo krenuti na bolje. Virtualni slogan "muslimani, jevreji i homoseksualci za bolji svijet" po svemu sudeći mogao bi, slijedom toga, uskoro dobiti i hollywoodski epilog. Takva vrst so-

lidarizacije mogla bi rezultirati i time da homoseksualci završe u Guantanamu ili nekoj novoj Treblinki, a muslimani i jevreji na prpošnoj i raskalašnoj paradi u San Franciscu. Toliko o jednakovrijednosti diskriminacije. Pa neka se ne ibrete oni novinari koji su oštro reagirali na napad nekih gnjevnih muslimana na gay paradu u Sarajevu za vrijeme Ramazana. Mogli bi pritom ti isti novinari liberalnih stavova odjednom zaključiti da "tko se tuče, taj se voli", zar ne?

U svim mogućim smjerovima saznali smo da među nama žive "muslići, čifuti, prljavi cigani, hudi nebožsci, srbende i crni Turčini, četnici, ustaše i balije, pederčine i homići, plaćenici stranih sila..." ali nitko, doista nitko još uvijek nije rekao da su oni samo simptom bolesti koja se zove agorafobija.

Dijagnoza – Matvejević je klaustrofob

Primjerice, jedan bosanski novinar se dosjetio da, u kalendaru islamofoba 2011. godine, uglednog književnika Predraga Matvejevića označi islamofobom i lažnim prijateljem bošnjačkog naroda. I ne samo to, tu listu su, davši joj na važnosti i legitimitetu, objavili mnogi bošnjački i muslimanski mediji. Zanimljivo je da se na njoj uz Matvejevića očekivano nalaze političari poput Milorada Dodika, ali posve neočekivano i predsjednik Hrvatske Ivo Josipović, zatim redateljka Jasmila Žbanić... No, želimo vjerovati prije iz neznanja nego iz zluradosti, jer je autor sudio upravo po simptomima, a nije dijagnosticirao bolest. Što se Matvejevića tiče, naime, on je punokrvni i nepatvoreni klaustrofob. Ugledni se književnik naprosto boji skučenog prostora, riječju, boji se osamljivanja u zatvorenom prostoru.

Predrag Matvejević jest prijatelj bošnjačkog naroda i prijatelj muslimana. Znamo to iz njegovih intervjua i tekstova u kojima s velikom ljubavlju i nježnošću opisuje kako je od svoje dadilje Hatidže, kao dijete u rodnom Mostaru, naučio klanjati prije nego je naučio moliti. Matvejević, kao i mnogi, koristi sintagmu naši muslimani (ne zato da bi muslimane prisvojio ili kolonijalizirao) iz prevelikog osjećaja bliskosti i uvjerenja da nigdje na svijetu ne postoje ovakvi dobri muslimani kakvi žive u Bosni.

Predrag Matvejević jest prijatelj bošnjačkog naroda i prijatelj muslimana. Znamo to iz njegovih intervjua i tekstova u kojima s velikom ljubavlju i nježnošću opisuje kako je od svoje dadilje Hatidže, kao dijete u rodnom Mostaru, naučio klanjati prije nego je naučio moliti. Matvejević, kao i mnogi, koristi sintagmu "naši muslimani" (ne zato da bi muslimane prisvojio ili kolonijalizirao) iz prevelikog osjećaja bliskosti i uvjerenja da nigdje na svijetu ne postoje ovakvi dobri muslimani kakvi žive u Bosni. Pa zar se ta sintagma upotrebljava igdje osim u Bosni koja očito počinje zaboravljati na komšijske ljubavi? Primjerice, nema šanse da će turski jevreji "svoje" muslimane nazvati "našima". Evropa je primjećivala to bogatstvo u srcu Balkana, prije zadnjeg rata zasigurno (s Matvejevićima i nakon njega), a mi se usuđujemo taj Božji dar

nazivati neprimjerenim imenima.

Onaj koji kritizira neke pojave u islamskom svijetu nije nužno islamofob i ne mora biti nužno protiv islama, ali, po pravilu neprimjerena agresivna reakcija samih muslimana može ga učiniti islamofobom. Problem nastaje kada se pojedinci (u svim vjerskim sustavima) počnu poistovjećivati s religijom, pridajući samima sebi nepostojeću arbitrarnu veličinu, te pritom smatrajući da je napad na njih ujedno i napad na čitav religijski sustav. Takva vrsta dogmatizma, zasigurno znam, strana je islamu. Uostalom, što je onda s praktičnim muslimanima koji kritiziraju neke pojave u vlastitoj vjeri – jesu li oni islamofobi? Naravno da nisu. Šta je onda sa svim tim Spahićima, Hodžićima, Neimarlijama, Hafizovićima, Durakovićima... islamskim teolozima i prevoditeljima Kur'ana koji imaju svoje mišljenje o određenim silnicama unutar Islamske zajednice BiH. Imaju li pravo na to? Jašta da imaju. Jesu li u pravu? E, to je već druga priča o kojoj se u medijskom prostoru može raspravljati na civiliziran način. Ukoliko čujete spominjanje imenica – izdajnik, podrivač, mutivoda, plaćenik... možete biti uvjereni da je riječ o agorafobiji.

'Islamofob' koji je branio Izetbegovića

Nadalje, da Matvejević nije islamofob saznajemo iz njegovih otvorenih pisama nekadašnjim sudovima, od kojih je kao predsjednik PEN-a u bivšoj Jugoslaviji tražio oslobađanje muslimanske grupe na čelu sa Alijom Izetbegovićem – što je urodilo plodom i kazna Izetbegoviću doista je smanjena. Za razliku od nekih, on nikada nije odstupio od mišljenja da je Izetbegović bio "previše pošten čovjek i da je premalo znao lagati da bi mogao izaći na kraj sa lažovima, sa kojima je bio prisiljen razgovarati i pregovarati."

Matvejević je jednom prilikom, govoreći o ratu u drugoj Jugoslaviji, ustvrdio kako se Aliju Izetbegovića ne može svrstavati među gospodare rata, jer je bio žrtva rata, na čelu naroda koji je najviše stradao. Također, dok je Izetbegović bio u zatvoru, napisao je i pogovor za njegovu knjigu "Islam između Istoka i Zapada", a koju je objavio Beograđanin Slobodan Mašić. Nadalje, saznajemo to iz jedne njegove izjave - reisa Cerića smatra veoma pozitivnom i kulturnom ličnošću kojega pamti samo po dobru. Znamo to i iz manjinskih krugova u Hrvatskoj – Matvejević često prisustvuje programima bošnjačke nacionalne manjine, gostuje i na tribinama zagrebačke džamije te se tom prilikom nikad nije libio ustvrditi da se sa Zapada protiv islama vodi i "ideološki rasizam" i "publicistički terorizam."

Trebalo bi započeti govor o bolestima, a ne o simptomima. U biti, islamofobi, homofobi i judeofobi su simptom bolesti koje ćemo nazvati punim imenom agorafobija ili bolest od otvorenog prostora, jeza od širokih vidika, od beskrajnosti neba, od prevelikog plavetnila mora. Da pobliže objasnimo zašto je to bolest agorafob nikako ne može shvatiti kako se istodobno može biti 'oblikom kaplja, ali sadržinom more'.

Saznajemo ponešto i iz optužbe hrvatskih i srpskih nacionalista koji su mu uz jugokomunizam i srbočetništvo pripisali i to da je plaćenik Saudijske Arabije. I zaista, onaj koji naziva Matvejevića islamofobom na neki neobičan način daje za pravo onima od kojih se i sam gnuša – onima koji su možda istinski islamofobi. Tim više tvrdnja da su islamofobi, judeofobi, ili homofobi simptom iste bolesti, koju nazivamo agorafobija dobiva na smislu, a pritom su ti nazivi u nekom neobičnom zajedničkom uzročno-posljedičnom suodnosu. Uza sve to, osim što je istinski prijatelj bošnjačkog naroda i muslimana, Matvejević uspijeva izrijekom biti i prijatelj srpskog i hrvatskog naroda. Kako mu to uspijeva poći za rukom? U tekstu "Naši talibani", zbog kojeg je ušao u 'neugodnu' polemiku (imala je i sudski epilog) sa hrvatskim desničarima, on je zapisao da mu "nije do ponovnog stvaranja države ili režima koji je mogao biti bolji nego što je bio, nego mu je do druženja, do drugarstva koje se ne može ničim zamijeniti."

Uostalom, nije ni reagirao na etiketiranje da je islamofob. Zašto? Naprosto zato što je većma inficiran kao istinski i prijateljsko nastrojeni klaustrofob kojeg treba liječiti, kao i svaku 'nepoćudnu' gripu - mješavinom čaja od preslice, stolisnika, kantariona i majčine dušice.

Zlatan Čolaković (Zagreb, 1995. – Boston, 2008.)

Bošnjačka epika i post-tradicionalni Homer

Zlatan Čolaković je definirao novo Homersko pitanje u eseju "The Singer above Tales" (*Pjevač iznad priča*). Na temelju usporedbe epike Avda Međedovića i Homera sa jedne strane, te Bošnjačke tradicionalne epike i predhomerske epike (*ex hypothesi*) sa druge strane, Čolaković utvrđuje pogrešnost suvremene oralne teorije i ukazuje na moguća rješenja Homerskog pitanja, te problem fiksiranosti teksta u Homerskim epovima.

Piše: **Marina Rojc Čolaković**

Zlatan Čolaković rođen je u Zagrebu 13. februara 1955. godine, a preminuo u Bostonu, 20. decembra 2008. Diplomirao je komparativnu književnost i filozofiju (1979.), magistrirao (1982.) i doktorirao (1984.) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Predavao je na Harvardu i sveučilištu Waterloo, te na UCLA-u, gdje je održao poznato predavanje: "*South Slavic Muslim Epics, Problems of Collecting, Editing and Publishing*". Objavio je, također, istoimeni esej u časopisu California Slavic studies, Vol. XIV (Los Angeles-Berkley-Oxford, 1992). Osim iscrpne historije sakupljanja južnoslavenske usmene tradicionalne epike, Čolaković u eseju smiono dokazuje pogreške u transkripciji i ediciji Harvardskih izdanja, karakteristike pojedinih kolekcija, te važnost snimanja epike za film.

Tijekom života, kao čuvalac i urednik književne ostavštine pisca, pjesnika i prevodioca Envera Čolakovića objelodanio je niz njegovih djela (*Izabrane pjesme*, romane *Mali svijet, Lokljani, Iz Bosne o Bosni*), te pripremio za štampu Čolakovićeve knjige *Jedinac, Biblijske priče XX. Stoljeća, Knjiga majci*. Pripremio je prijepis rukopisa cjelokupne poezije Envera Čolakovića i pohranio u Institutu za književnost i teatrologiju u Zagrebu. Također, marljivo je radio na objavljivanju mnogobrojnih izdanja romana *Legende o Ali-paši*.

1989. godine objavio je knjigu "*Tri orla tragičkoga svijeta*" u kojoj je napravio analizu svih starogrčkih tragedija, Eshila, Sofokla i Euripida, kao i Aristotelovu Poetiku, te predočio razvoj tragedije iz epske mitotvorbe. Ova knjiga predstavlja sveobuhvatnu analizu cjelokupne starogrčke tragedije, te služi kao priručnik za klasične studije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Također, bio je stalni suradnik klasično-filološkog časopisa *Latina et Graeca* u Zagrebu.

1984. godine Zlatan Čolaković dobiva Fulbrightovu postdoktorsku stipendiju na Harvardskom sveučilištu, gdje surađuje s Albertom B. Lordom, te radi u Slavističkom odjelu biblioteke "Widener" Harvardskog univerziteta. U Milman Parry kolekciji, Čolaković intenzivno proučava tradicionalnu usmenu epiku Bošnjaka (1984. – 1988.), transkribira i editira tekstove sa zvučnih snimki, oko 90,000 stihova bošnjačkih epskih pjesama, sakupljenih od strane Milmana Parry-a u tridesetim godinama i Alberta B. Lorda šesdesetih godina, na području Crne Gore i Sandžaka.

Tokom 1989. godine, vrativši se sa Harvarda u Zagreb, Zlatan Čolaković odlučuje pronaći posljednje živuće tradicionalne epske pjevače, a posebno izvanrednog Murata Kurtagića, čije pjesme je transkribirao i editirao na Harvardu. Preko Zaima Azemovića, pjesnika i pisca iz Rožaja, Čolaković saznaje za prebivalište pjevača i tako započinje njegov plodonosni sakupljački

rad na terenu. U Rožajama pronalazi Murata Kurtagića, te snima njegove pjesme na film i zvučne trake. Kasnije, on sakuplja pjesme i drugih tradicionalnih pjevača. Čolaković navodi u dnevniku: "U Rožaje sam stigao oko 7 sati navečer. Azemović me je dočekao srdačno u svom gostoprimnom domu. Nakon ugodnog druženja i upoznavanja s njegovom suprugom i sinovima, svi smo se uputili na Bandzovo brdo… Bilo nas je desetak u maloj i pregrijanoj prostoriji, kada je Kurtagić odlučio da otpočne pjevati. Nisam to očekivao, niti je trenutak bio podoban za snimanje. Zaimova i Kurtagićeva supruga glasno su raspravljale nešto sa mladim snahama, djeca su se igrala, a ja sam bio prilično umoran nakon cjelodnevne vožnje iz Zagreba. Zatim, bio bih sretniji da sam mogao zatražiti od pjevača da ispjeva odredenu pjesmu, koju namjeravam snimiti.

Mikrofon sam stavio na stolić ispred Murat-age. Snimka je bila neočekivano kvalitetna s obzirom na buku i nepovoljan položaj mikrofona. Kasnije smo snimali tako da smo kazetofon stavili pjevaču o bedro, a mikrofon na košulju, točno izmedu usta i gusla. Na taj smo način postigli izvanrednu kakvoću zvuka." (isječak iz Čolakovićevih dnevničkih zapisa tiskanih u knjizi *"Mrtva glava jezik progovara")*.

Zbirka "*Zlatan Čolaković*" predstavlja muzeološku vrijednost, kako po svojoj izvanrednoj kvaliteti, tako i po tome što je jedina kolekcija koja posjeduje filmske snimke izvanrednog *bona fide* tradicionalnog pjevača. Video zbirka iz 1989. – 1990. sadrži oko 12 sati filma, a audio zbirka oko 50 sati snimaka tradicionalne usmene muslimanske epike; kolekcija iz 2005. sadrži oko 30 sati digitalne video snimke; kolekcija iz 2007. ima oko 7 sati video snimaka; kolekcija iz 2008. sadrži oko 30 sati video filma. Metoda sakupljanja i snimanja je opisana u monografiji "*Mrtva glava jezik progovara"*.

Za folkloristički doprinos Čolaković je dobio Nagradu države Canade, 1991. (The Government of Canada Award). Osnovao je i bio glavni istraživač projekta *"Unutar bîti muslimanske epike"*, koji je pod pokroviteljskom "Matice Hrvatske" financiralo Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske (1990. – 1993.).

Dok se mnogi suvremeni znanstvenici bave pitanjem pisanog ili usmenog Homera, drugi smatraju da Homera nije ni bilo, već da je sve tradicija. Čolakovićeva teorija i istraživanja dokazuju suprotno. Homer je bio post-tradicionalni pjesnik sa svim karakteristikama pjevača iznad priča koji je kritičan prema svojoj herojskoj i religijskoj tradiciji i shvaćajući njeno ograničenje, stvara novi individualni stil i tematski sadržaj.

Poznavanje ogromnog broja pjesama, znanstveni rad u Milman Parry kolekciji i sakupljački rad na terenu, omogućio je Zlatanu Čolakoviću da postane jedan od najvećih poznavaoca južnoslavenskih tradicionalnih usmenih epskih pjesama, posebno bošnjačkih pjesama sakupljenih na području Crne Gore, a koje predstavljaju najbliži komparativni tekst u Homerskim studijama. Tijekom sakupljačkog rada na terenu, Čolaković ostvaruje plodonosnu suradnju sa piscem Huseinom Bašićem, Šerbom Rastoderom, Atvijom Kerovićem kao i ostalim članovima bošnjačke zajednice Crne Gore, te postaje stalni suradnik časopisa *Almanah*.

2004. Čolaković objavljuje velebnu knjigu "*Mrtva glava jezik progovara*" (Almanah: Podgorica, 2004., 670 stranica). U knjizi (napisanoj na engleskom i hrvatskom jeziku) po prvi puta objavljuje transkripcije osam epskih pjesama tradicionalnog pjevača Murata Kurtagića iz video/audio zbirke "Zlatan Čolaković ", dvije pjesme Avda Međedovića iz Milman Parry kolekcije na Harvardu, dnevničke zapise sa terena, te principe mitotvorbe usmene epske tradicionalne poezije.

U dnevničkim zapisima dr. Čolaković detaljno zapisuje svoja zapažanja tokom snimanja pjesama i razgovora sa pjevačem, te istodobno razvija teoriju o tradicionalnoj i post-tradicionalnoj epici, kao i novi pogled na Homera.

Zlatan Čolaković je definirao novo Homersko pitanje u eseju "The Singer above Tales" (Pjevač iznad priča). *Na temelju usporedbe epike Avda Međedovića i Homera sa jedne strane, te Bošnjačke tradicionalne epike i predhomerske epike (ex hypothesi) sa druge strane, Čolaković utvrđuje pogrešnost suvremene oralne teorije i ukazuje na moguća rješenja Homerskog pitanja, te problem fiksiranosti teksta u Homerskim epovima. Ovaj esej je objavljen u "Seminari Romani" u Rimu, u poznatom časopisu za klasičnu filologiju ("Seminari romani di*

cultura greca", IX-2, Rome, 2006, 161-187), a nakon toga u knjizi "Epika Avda Međedovića - kritičko izdanje".

Nakon uspješnog internacionalnog simpozija o bošnjačkoj epici, održanog u Crnoj Gori, *Almanah* objavljuje tematski broj časopisa sa mnogobrojnim esejima stranih i domaćih znanstvenika, posvećenih Čolakovićevom radu. Dvije godine kasnije, Čolaković objavljuje velebno dvotomno izdanje "*Epika Avda Međedovića - kritičko izdanje*" (Almanah: Podgorica, 2007.) na engleskom i hrvatskom jeziku, sa međunarodnom suradnjom znanstvenika i teoretskim prilozima iz područja Homerologije i usmene epike. U ovom je djelu Čolaković uvrstio četiri duge pjesme Avda Međedovića, te slavnu *"Ženidbu Smailagić Meha"* iz zbirke "Milman Parry". Dozvolom Harvardskog sveučilišta, Zlatan Čolaković po prvi put objavljuje Parryjev rukopis "*Pitanja iz Bijelog Polja*", koji sadrži izuzetne razgovore Milmana Parry-a, Nikole Vujnovića (Parrievog asistenta na terenu) i Avda Međedovića. Također, u eseju "*The Singer above Tales*" (Pjevač iznad priča), u dvadeset i četiri argumenta utemeljio je novi pogled na Homera i tradicionalnu epiku; uveo je pojam post-tradicionalna epika, uvrstivši u potonju Homera i Avda Međedovića.

Dr. Zlatan Čolaković je definirao granicu izmedu tradicionalnog i post-tradicionalnog epskog pjesništva; distinkcija koja je teško zamjetljiva "neizvježbanom oku", ali krucijalna za razumijevanje procesa nestajanja tradicionalne epike, te jasnijeg razumijevanja post-tradicionalnih Homerskih epova.

Dok se mnogi suvremeni znanstvenici bave pitanjem pisanog ili usmenog Homera, drugi smatraju da Homera nije ni bilo, već da je sve tradicija. Čolakovićeva teorija i istraživanja dokazuju suprotno. Homer je bio post-tradicionalni pjesnik sa svim karakteristikama *pjevača iznad priča* koji je kritičan prema svojoj herojskoj i religijskoj tradiciji i shvaćajući njeno ograničenje, stvara novi individualni stil i tematski sadržaj. *Pjevač iznad priča* preuzima mnoge tradicionalne elemente (e.g. formularni jezik), no on istodobno stvara inovacije koje nisu dio nefiksirane usmene epike. Takve post-tradicionalne fiksirane pjesme ne pripadaju tradicijskom epskom korpusu, te više ne posjeduju potenciju neprekidne regeneracije novih poema. U estetskom pogledu je post-tradicionalni pjesnik superioran, ali je demolirana prastara tradicijska mitotvorba.

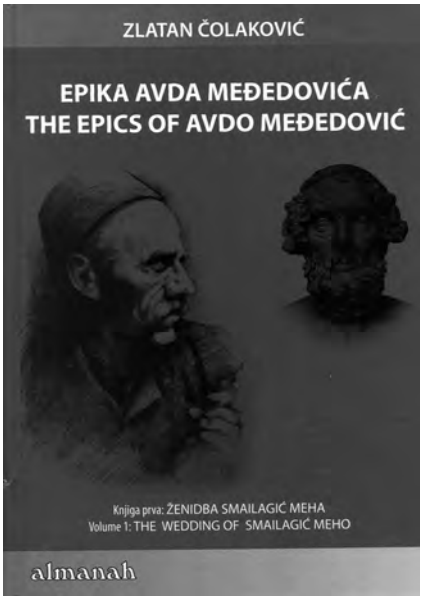

1984. godine Zlatan Čolaković dobiva Fulbrightovu postdoktorsku stipendiju na Harvardskom sveučilištu, gdje surađuje s Albertom B. Lordom, te radi u Slavističkom odjelu biblioteke Widener Harvardskog univerziteta. U Milman Parry kolekciji, Čolaković intenzivno proučava tradicionalnu usmenu epiku Bošnjaka (1984.-1988.), transkribira i editira tekstove sa zvučnih snimki, oko 90,000 stihova bošnjačkih epskih pjesama, sakupljenih od strane Milmana Parry-a u tridesetim godinama i Alberta B. Lorda šesdesetih godina, na području Crne Gore i Sandžaka.

Utjecaj Homera na zapadno društvo i zapadnu civilizaciju je uvijek bio sveprisutan. Konzekventno postavlja se pitanje: da li mi živimo u post-tradicionalnom/netradicionalnom društvu? Koje su implikacije takvoga društva? Čolakovićeve studije, znanstveni rad, knjige i izvanredna video/audio zbirka značajni su za proučavanje različitih područja znanosti, antropologije, etnomuzikologije, klasične filologije, sociologije i drugih.

Dr. Zlatan Čolaković je prerano umro, no njegova originalna zapažanja i teoretska istraživanja fundamentalno mijenjaju pogled, ne samo na Homerske studije, nego i na zapadno civilizacijsko nasljeđe. Zlatan Čolaković bio je član Hrvatskog društva književnika, PEN-a, te Harvardskog kluba Hrvatske i Kanade. 2010. godine dr. Zlatanu Čolakoviću je posthumno dodjeljena nagrada "Avdo Međedović" u Podgorici za ogromni doprinos bošnjačkoj kulturnoj baštini na području tradicionalne usmene epike.

NIJAZ DURAKOVIĆ: čovjek iznenađenja

Posthumno iznenađenje velikog čovjeka najsnažnije je odražavalo duh zemlje koju je neobično volio. Budimo iskreni i realni, najveći broj ih je čekao sahranu, mobilizaciju komunalnih službi i fanfare, a dočekala ih je ahmedija i velika muška džennaza. Logična odluka velikog čovjeka. Znao je dobro Nijaz da odanost BiH, ne podrazumijeva samo poštovanje ukorjenjenog jedinstva različitosti, nego i višestoljetnog trajanja bosanske duhovnosti.

Piše: **Enes Ratkušić**

Dva uklona su uobičajena kad čovjek govori o poznatom sugrađaninu. Jedan je nekritičko-afirmativni, koji iz perspektive zavičajne bliskosti uglavnom podrazumjeva ode i hvalospjeve, dok je drugi, opet, potpuno suprotan, baziran na bespoštednoj kritici, najčešće uvjetovan ljubomorom, koju u pravilu hrani frustraciona situacija ili, da budem precizniji, životni ili profesionalni uspjesi onoga o kome se govori. Između navedenih krajnosti, o prof. dr. Nijazu Durakoviću, nadahnjuje me isključivo srednja perspektiva, koja je najprimjerenija za jednu validnu ocjenu njegove osebujne pojave.

Zanemarujući sporadične susrete, pogotovo u vrijeme kada su studenti, lišeni "Bolonjskih prava", profesorima prilazili sa daleko više respekta, prvi prisniji susret sa profesorom Nijazom Durakovićem imao sam 28. marta, ratne 1994. godine. Bio sam u delegaciji Grada Mostara i čekali smo na prijem kod predsjednika Alije Izetbegovića. Iz kabineta smo obavješteni da ćemo malo duže pričekati, s obzirom da je predsjednik imao važne goste, samim tim temu razgovora. Ostalo nam je da čekamo i neobavezno ćaskamo u velikom holu zgrade Predsjedništva BiH.

To čekanje mi se učinilo fantastičnom prilikom da posjetim zemljaka, člana Predsjedništva BiH, čiji je kabinet bio na kraju hodnika. Biti tu, kojih tridesetak koraka od njega, a ne naći za shodno, pogotovo u jednoj takvoj situaciji,

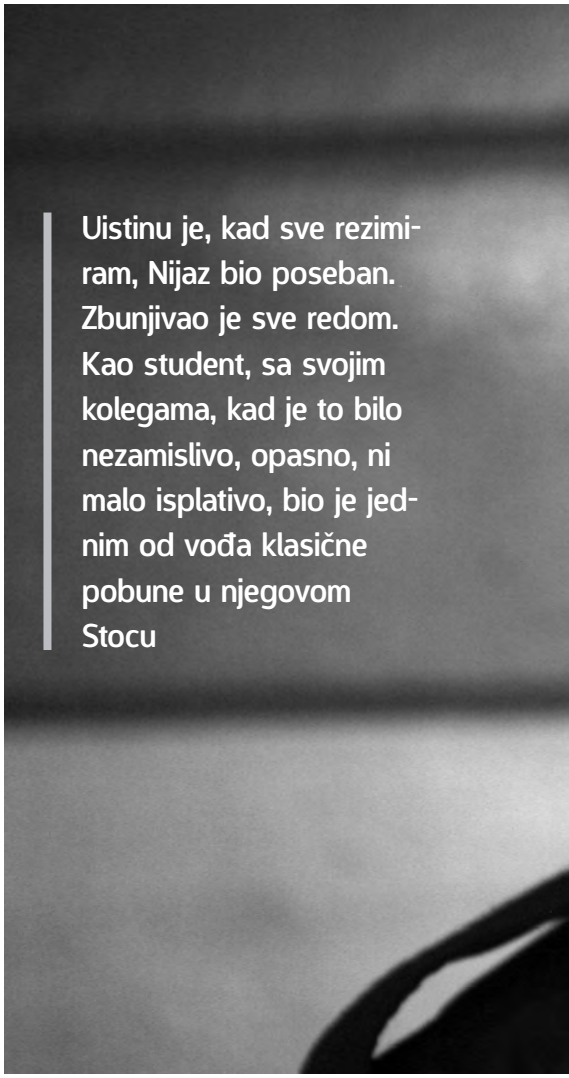

> Uistinu je, kad sve rezimiram, Nijaz bio poseban. Zbunjivao je sve redom. Kao student, sa svojim kolegama, kad je to bilo nezamislivo, opasno, ni malo isplativo, bio je jednim od vođa klasične pobune u njegovom Stocu

barem se pozdraviti, bio bi neoprostiv čin, zbog čega ni trenutka nisam razmišljao. Ljudima sa kojima sam došao iz Mostara, rekao sam da odoh do Durakovića i da me ne zaborave, zadržim li se više nego što treba ili nas predsjednik u međuvremenu pozove.

Moj odlazak u pravcu Nijazova kabineta prokomentiran je, sjećam se, pomalo zluradim opservacijama, s obzirom da su u to vrijeme mahom svi nastojali iskazivati isključivu bliskost spram SDA koja se, između ostalog, imala dokazati i bespogovornim dreždanjem u hodniku, te se shodno tome svako, čak i fizičko udaljavanje tretiralo gotovo heretičkim činom, što je, dakako, bilo više od gluposti. Zato se na komentare, kako Stočani ne mogu bez SDP-ovaca, nisam previše obazirao. Da budem iskren, nisam im pridavao značaj. isključivo zbog njihove neutemeljenosti, nikako zbog sklonosti odaslanih na moju adresu.

Sekretarici sam na pitanje da li sam najavljen kratko odgovorio da nisam. Odgovorila da bez prethodne najave nema prijema kod članova državnog Predsjedništva. Moja zbunjenost je, međutim, potrajala kratko, pa sam gospođu ili gospođicu zamolio da ona gosp. Durakoviću samo kaže ko bi to do njega i ništa više, gotovo siguran da bi mi to moglo upaliti. Njena nedoumica potrajala je kratko, s obzirom da su vrata bila odškrinuta. Profesor je čuo razgovor, izašao i uz karakterističan osmjeh, a na iznenađenje sekretarice, "po naški" mi uputio riječi dobrodošlice.

"Upadaj Ratkušiću, šta čekaš".

Bio je to srdačan susret, koji ću pamtiti. Razgovor sa snažnim zavičajnim nabojem. Treba li podsjećati da smo najviše razgovarali o Stocu, prognanom stanovništvu. Na polasku sam dobio i profesorovu knjigu "Prokletstvo Muslimana" sa posvetom.

Drugi naš susret, koji se, s obzirom na razgovor, tako može okvalificirati, dogodio se u Blagaju, pored Bune, ispred njegove vikendice, nakon njegovih burnih reagiranja protiv ponovne aktuelizacije projekta Gornji horizonti, sulude zamisli o prevođenju voda iz neretvanskog u sliv rijeke Trebišnjice. Napravio sam intervju za "Ljiljan", potom i za TV Mostar. Izražavao je vlastitu zaprepaštenost šutnjom odgovornih, odsustvom osjećaja za čitavo jedno područje, cijelo Neumsko zaleđe, koja bi prema njegovim procjenama, zbog jednog takvog suludog projekta, moglo biti pretvoreno u klasičnu pustinju.

Nijaz Duraković (Stolac, 1949. Sarajevo, 2012.)

Uistinu je, kad sve rezimiram, Nijaz bio poseban. Zbunjivao je sve redom. Kao student, sa svojim kolegama, kad je to bilo nezamislivo, opasno, ni malo isplativo, bio je jednim od vođa klasične pobune u njegovom Stocu, a sve zbog Bregave. Žestoko se, još tada sedamdesetih godina, usprotivio već spomenutom projektu, govoreći o njegovoj pogubnosti po sam opstanak stanovništva na jugu zemlje. Do preseljenja je ostao zarobljenikom tog posebnog senzibiliteta prema zavičaju i zemlji. Ta ljubav koju, naravno, treba hajdegerovski shvatiti u njenoj punoći, gdje se zavičaj artikulira kao "kuća bitka", a ne puki krajolik koji oživljava slike djetinjstva, bila je snažan pokretački

motiv njegovog angažmana. Uostalom, u tome nije bio usamljen. Mustafu Ejupovića - Šejh Juju u Mostar je prizivao vjetar Milostivog, Nijaza je vukla Bregava, kao simbol života i trajanja u vremenu.

Vlastiti intelektualizam u mladim danima stavio je na raspolaganje partiji, ali isključivo za dobrobit očuvanja i afirmacije ravnopravnog statusa BiH u bivšoj Jugoslaviji. Čim je osjetio da partija počela rađati vanbračnu djecu, odlučio se usprotiviti. Sa Bogićem Bogićevićem i drugim odanim patriotima odlučio se suprostaviti Slobodanu Miloševiću, jednom od takvih isprdaka. Kasnije Radovanu Karadžiću i drugima. Zbog čega i zašto, jasno je. Zbog BiH i njene cjelovitosti. To je naprosto bila i ostala paradigma njegovog političkog djelovanja kao i ukupnog intelektualnog angažmana, i sve je osim te činjenice bilo podložno promjeni.

Kao vrstan intelektualac široke naobrazbe na vrijeme je shvatio da je dalje političko profiliranje, koje nameću moderni demokratski trendovi, nezamislivo na načelima komunizma, koji je doživio svoj kraj, osnovao je Socijaldemokratsku partiju BiH, uvjeren da bi jedna takva politička snaga mogla obogatiti političku scenu u traženju najoptimalnijih varijanti u atmosferi pojačanih nacionalizama i skoro potpunog neiskustva u artikulaciji demokratskih standarda. Nije to činio zbog nostalgije, koja je i dalje "inspirirala", nego isključivo zbog dalje borbe za bosansku cjelovitost.

Kao vrstan intelektualac široke naobrazbe na vrijeme je shvatio da je dalje političko profiliranje, koje nameću moderni demokratski trendovi, nezamislivo na načelima komunizma, koji je doživio svoj kraj, osnovao je Socijaldemokratsku partiju BiH, uvjeren da bi jedna takva politička snaga mogla obogatiti političku scenu u traženju najoptimalnijih varijanti u atmosferi pojačanih nacionalizama i skoro potpunog neiskustva u artikulaciji demokratskih standarda. Nije to činio zbog nostalgije, koja je i dalje inspirirala, nego isključivo zbog dalje borbe za bosansku cjelovitost.

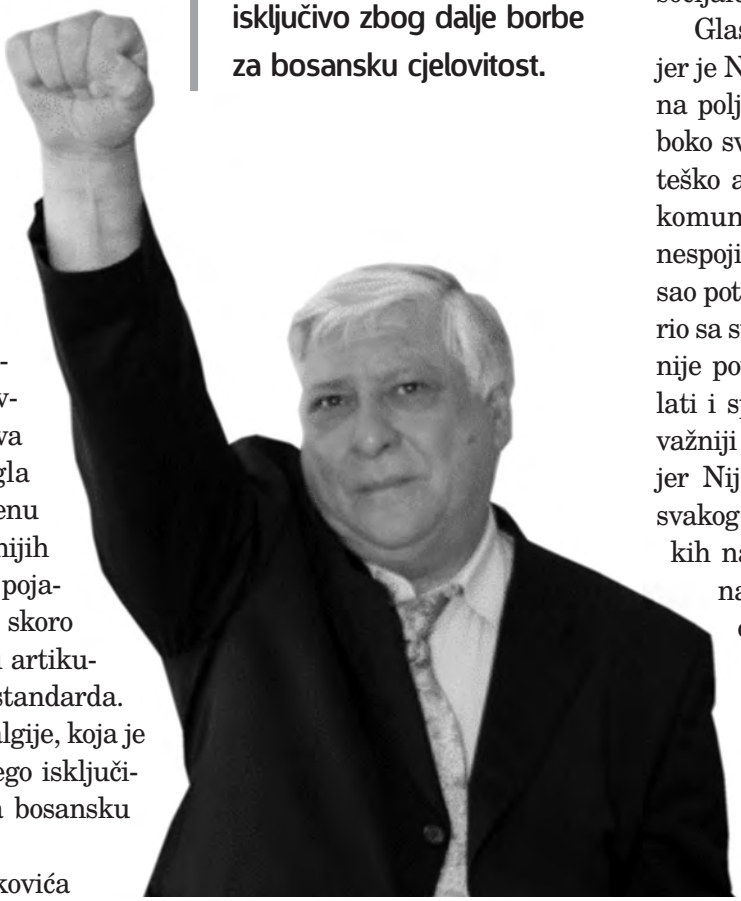

Upravo zato, Durakovića nije iznenadio ni klasični puč u stranci koju je osnovao, s obzirom da je dobro znao da će promjena identiteta stranke koju je osnovao biti sizifov posao. Bučnih reagiranja nije bilo iz prostog razloga što je on bio potpuno svjestan da je u stranku u kadrovskom pogledu činio i danas čini ogroman broj komunista, koji o socijaldemokratskim standardima ni dan danas nemaju blage veze. SDP je za ogroman broj članova njegove stranke bio samo prerušeni SKBiH i ništa više. Profesor Duraković, Bogić Bogićević, Miro Lazović, Esad Zgodić, Ivo Komšić, Nijaz Skenderagić, Nermin Pećanac i drugi nisu mislili da tako treba da ostane. Sukob je bio neminovan. Dogodio se paradoks kakav politička povijest nije zabilježila – čitava plejada ljudi iznimnih sposobnosti i kvaliteta je iz Socijaldemokratske partije izbačena zbog vlastite odanosti socijaldemokratskim uvjerenjima.

Glasnija reagiranja su izostala jer je Nijaz, kao iznimno obrazovan na polju političke historije, bio duboko svijestan da ljudima oko sebe teško ad hoc može pojasniti da su komunizam i socijaldemokratija nespojivi. Znao je da je za takav posao potrebno vrijeme, ali nije se mirio sa stavom da na tom planu ništa nije potrebno činiti. Naučni postulati i spoznaje su mu, dakako, bili važniji od hira političkog trenutka, jer Nijaz je kao i drugi profesori svakog studenta Fakulteta političkih nauka, koji ne bi znao da su najveći neprijatelji unutar socijalističkog pokreta komunisti i socijaldemokrati, na ispitu imao obavezu vratiti na dodatno učenje. Taj nesklad između naučne istine i činjenice da gotovo sjelokupno članstvo SDPBiH sebe smatra nasljednici-

ma komunista, što je historijski presedan, Duraković naprosto nije mogao živjeti, jer je takvo anahrono stajalište bilo i ostalo glavna prepreka uspostavljanju demokratskih standarda, kako u politici stranke tako i društvu.

Profesor je bio potpuno načisto da je takva transformacija jedna vrsta "nemoguće misije", na koju ne vrijedi trošiti energiju. Političku nastavu na kojoj bi im u ime naučne istine morao izložiti da su socijaldemokrati sljedbenici ideja Kautskyog i Bernsteina ili još bliže, Miće Sokolovića koji je 1905. godine osnovao prvu Socijaldemokratsku stranku u BiH, a ne komunista koji su ih progonili, niko od pučista predvođenim Lagumdžijom ne bi želio da pohađa. Njih naučne istine nisu zanimale. Zaostavština bivšeg SKBiH, kao masan zalogaj, a ne socijaldemokratska ideja bila je i ostala glavna odrednica političkog habitusa onih koji su ga maknuli sa čela ove stranke.

Beskompromisnu borbu za paradigmatično načelo njegovog političkog i intelektualnog djelovanja koja je svoj krajnji izraz nalazila u borbi za očuvanje BiH Duraković je nastavio, uprkos svim nedaćama i nesporazumima, kroz Socijaldemokratsku uniju. U jednom trenutku političko djelovanje je ostvarivao i kroz SBiH, zbog političke platforme koja je isticala načela bosanske cjelovitosti, kao i intelektualnog stava da je forma manje bitnija od sadržaja. U identičnom kontekstu treba shvatiti i njegov angažman u BANU-u. Prihvatanje da ovom projektu na raspolaganje stavi vlastita iskustva i znanja samo potvrđuje njegovu odlučnost da do kraja svog zemaljskog bivstvovanja bude od koristi narodu i zemlji kojima je pripadao.

SDP je za ogroman broj članova njegove stranke bio samo prerušeni SKBiH i ništa više. Profesor Duraković, Bogić Bogićević, Miro Lazović, Esad Zgodić, Ivo Komšić, Nijaz Skenderagić, Nermin Pećanac i drugi nisu mislili da tako treba da ostane. Sukob je bio neminovan. Dogodio se paradoks kakav politička povijest nije zabilježila čitava plejada ljudi iznimnih sposobnosti i kvaliteta je iz Socijaldemokratske partije izbačena zbog vlastite odanosti socijaldemokratskim uvjerenjima.

Duraković, međutim, nije priređivao iznenađenja samo svojim političkim protivnicima, stranačkim i fakultetskim kolegama, akademskoj zajednici, javnosti uopće. Dosljedno istrajavajući na paradigmi bosanske cjelovitosti, kao svojevrsne simbioze intelektualnog i moralnog stava, profesor je posthumno priredio najveće iznenađenje. To iznenađenje velikog čovjeka najsnažnije je odražavalo duh zemlje koju je neobično volio. Budimo iskreni i realni, najveći broj njih je čekao sahranu, mobilizaciju komunalnih službi i fanfare, a dočekala ih je ahmedija i velika muška džennaza.

Bila je to potpuno logična odluka velikog čovjeka, i što je najvažnije stvar slobodnog izbora, koji se očito nije svidio nekim glavama, koji još uvijek primitivno i više nego suludo u praktično-političkom ponašanju nastoje održati stanovište po kome je ateizam viza za ulazak u jednu partiju, koja nastoji promovirati demokratiju. Te "glave" su u svojoj obezglavljenosti okrenule glavu od džennaze, ne shvatajući kako taj posljednji ispraćaj nije bio prema njihovom a ne rahmetlijinom kroju. Duraković se tako i tjelesno mrtav pokazao idejno življim od duhovnih mrtvaca, koji su pobjegli sa poprišta posljednjeg ispraćaja. Njegov vasijet je, s druge strane, pored slobodnog izbora, zorno i snažno posvjedočio da odanost BiH, ne podrazumjeva samo poštovanje ukorjenjenog jedinstva različitosti, nego i višestoljetnog trajanja bosanske duhovnosti. Nijaze, rahmet ti lijepoj duši.

zoon politikon

Piše: **Faris Nanić**

Direktna demokracija – izazov anarhije ili totalitarizma

Lijevo desničarenje ili alijenacija od stvarnosti

Dirdem, direktna demokracija, novi je hit među mlađim intelektualcima u Hrvatskoj i regiji, barem onima koji su deklarativno ljevije od centra, odnosno onih koji, s pravom, smatraju da su socijaldemokracije u uvjetima neoliberalnog kapitalizma izdale vlastite ideale i odustali od koncepta države blagostanja i socijalne pravde. Taj ultralijevi, marginalni i na neuredne aktiviste ekološki osviještenih *čupavaca* dugo svedeni anarhoidni koncept zaživio je na nekim tzv. društvenim fakultetima kao ideološki točak studentske pobune protiv privatizacije visokog školstva, odnosno protiv podvale Kosoričinog ministarstva znanosti i obrazovanja koje je na mala vrata uvelo obavezu plaćanja školarina na državnim fakultetima zbog navodne nemogućnosti podmirenja svih troškova iz budžeta. Budžet je, naime, bio rezerviran za drugu vrst socijalnih transfera, onu klijentelističku, odnosno za punjenje stranačke blagajne i džepova stranačkih pomazanika. Davno zaboravljene riječi, poput plenuma, odnosno zasjedanja u punom sastavu, koja je, zbog glumatanja demokratskog načina odlučivanja, bila tako mila boljševicima različitih sorti, ponovo su ušle u uporabu baš tokom relativno dobro organiziranih prosvjeda na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, iza kojih su, upućeni tvrde, stajali stari i prekaljeni 68-osmaši, danas elitistički profesori na tom i srodnim fakultetima zagrebačke univerze.

Neki od njih, po starom principu HRT-a, pri podjeli vremena za političku propagandu tzv. ljevice i tzv. desnice, o redu šunke, pa redu slanine, odnosno sat HDZ-a, pa sat SDP-a ili onoga što oni mogu sebi pripisati, počeli su se ukazivati petkom u sitne sate i, pod uredničko-voditeljskom palicom jedne od njihovih mlađih, ali ne toliko mladih asistentskih uzdanica i uz dva mlađahna teoretičara, i prilično dirigiranim pitanje-odgovor multilogom divaniti o svim društvenim fenomenima današnjice, domaćim i svjetskim iz, gotovo unisono jednog rakursa. Dobro je, naravno, da nakon desetljeća propagande liberalnog kapitalizma koji je conditio sine qua non demokracije i ljudskih prava, što je besmislica, imamo i drugačije tonove, ali nije dobro što se oni opet pretvaraju u propagandne, dok se rasprava o stvarnim pretpostavkama ekonomskog rasta i prosperiteta gura na marginu. Opet navodno treba birati između ljevice i desnice jer tertium non datur. Sjetimo se što su povijesni okviri nastajanja pojmova političke ljevice i desnice, tek raspored sjedenja u francuskoj staleškoj, a kasnije i revolucionarnoj Narodnoj skupštini. Raspored sjedenja u skupštinskim klupama danas u bitnome razlikuje ljevicu i desnicu, baš kao u početku. A baš taj tertium, to treće nikako da se čuje.

Na zapadu ništa nova

Koncept direktne demokracije, naravno, niti je nov, niti je hrvatski, niti je regionalni, samo je malo ušminkan nazivljem. Kao totalitarni najbolje je inauguriran za vlasti boljševika, iako ga se nisu libili niti fašisti, a rađao se na ulicama među masama nezaposlenih, besperspektivnih i obespravljenih koji su, zbog alijenacije od realnosti političke klase u reprezentativnim demokracijama i njezine klijentelističke pozicije prema financijskoj oligarhiji tzv. poslovne elite, pokušali prosvjedima, a kasnije, kada oni nisu dali nikakva rezultata, osim sve brutalnije represije, i nasiljem izboriti se za minimum prava na život, zdravlje, plaću kojom mogu podmirivati osnovne troškove i školovanje svoje djece. Do političke im demokracije u parlamentima i nije bilo previše stalo. Ona je postojala, ali je u realizaciji političkih ciljeva, zakazala.

Masovni štrajk, kako ga je zvala njemačka znanstvenica i društvena aktivistica Rosa Luxemburg. Sve se, međutim, pretvorilo u revolucije desnog (fašističkog, nacističkog i srodnih) ili lijevog boljševičkog spektra, redukciju demokracije, odnosno stvarne političke participacije i zatiranje građanskih prava, negdje do poništenja osnovnog prava na život, do istrebljenja, genocida... Srećom, zahvaljujući hrvatskoj nevoljkosti napuštanja udobnosti, pa makar i prividnoj, i nesklonosti radikalnim

rješenjima, prošlogodišnji izlasci direktnih demokrata na ulice u proteste protiv vlade Jadranke Kosor nisu se pretvorili u nasilje poput grčkog. Zahvaljujući i potpuno neuvjerljivim i suštinski neobrazovanim pojedincima koji su se pokušali nametnuti kao lideri pokreta u zametku, a kasnije na općim izborima osvojili statistički zanemariv broj glasova, prvi pokušaji organiziranog političkog masovnog nastupa zamrli su zbog brzog razočarenja izašlih na ulice u modus operandi akcija, ali i kvocijent inteligencije samozvanih vođa. No, nisu li tako započeli i kasniji diktatori?

Talijani su se 1919. smijali fašistu Mussoliniju, bivšem socijalistu, novinaru, svjedoku talijanskih vojnih i političkih sramota u Prvom svjetskom ratu, a Nijemci su se sprdali s nacionalsocijalistom Hitlerom još 1923. kada je u Minhenu taj, tada vodviljski lik organizirao neuspjeli, gotovo operetni Brauereiputsch. No, talijanska je financijska elita odlučila financirati cirkusanta Mussolinija i organizirati mu predstavu marša na Rim i osvajanje vlasti već 1922., kada je shvatila da će ju revolucija suprotnog predznaka, onog boljševičkog pomesti, usred privrednog kolapsa države, uz jedan uvjet – Noli tangere circuli mei. Benito, u međuvremenu odjeven u paradnu uniformu i obrijane glave, obvezao se, zauzvrat, ne dirati bankare, osiguravatelje i slične financijere i spekulante, a ograničen privredni oporavak je financiran novcem koji su, po slovu zakona, njima morali polagati i povjeravati oni koji su ga zarađivali.

Kako su kineski, sovjetski, kubanski, sjevernokorejski i slični primjeri dokazali, sve lijeve ideologije, nažalost, pokazuju tendenciju restrikcija građanskih prava kada osvoje vlast, pa i ove trendove direktne demokracije, odnosno demokracije ulice treba gledati s velikim oprezom jer direktna demokracija može biti vapaj za stvarnim političkim predstavljanjem koje će donositi i provoditi pravedne zakone i pravednu ekonomsku raspodjelu, taksirajući prebogate, posebno spekulante, a olakšavajući teret siromašnima, a ne obratno. No, ona doista može biti samo to vapaj, a ne koncept vlasti.

Slično su se, u uvjetima još težeg i opasnijeg kaosa, ponijeli njemački bankari i njihovi mentori s Wall streeta i City of London koji su nadgledali crpljenje financijske moći njemačke produktivnosti, znanja i minulog rada kroz uvjete Versajskog mirovnog sporazuma. Oni su baš u Hitleru prepoznali mogućnost primjene sličnog recepta talijanskom, ali i sovjetskom, po uzoru na Lorda Shelburna i njegove pulene iz East India company koji su vrlo vješto manipulirali teorijama o slobodnom tržištu, istovremeno financirajući krvave revolucije, poput jakobinske u Francuskoj. Tako je, međunarodnim vrućim kapitalom financirana, Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka 1933. došla na vlast, u uvjetima generirane političke krize, nakon pada vlade kancelara Von Schleichera i koncepta dirižističke ekonomske obnove njegovog glavnog ekonomista Von Lautenbacha. Glavninu političkog udara koji je srušio Von Schleicherovu vladu izvršili su komunisti, revolucionari. Kada je Sun Yatsen 1911. uspješno izveo republikansku revoluciju, detronizirajući Mandžu ili Qing dinastiju nakon 300 godina apsolutne vlasti u maniri orijentalnih despocija antike koja je izazvala bijes naroda zbog potpune i ponižavajuće kolonizacije društva u 19. stoljeću, britanski su agenti, poučeni Bokserskim ustankom iz 1900., organizirali i financirali niz političkih pokreta, naoružavši ih i, kao u borbama pijetlova, nahušakavši ih jedne na druge. Kaos je trajao do 1928. kada je Chang Kaishek uveo krvavu vojnu diktaturu i privremeno stabilizirao stanje u dijelu zemlje. Ostatkom su de facto vladali komunisti Mao Zedonga, koji su, za dvadesetak godina, okoristivši se brutalnom japanskom okupacijom, pokrenuli novi

građanski rat u kojemu su izvojevali pobjedu i zavladali Kinom jednom od najgorih dikatatura u povijesti, sve do 1978. kada su počele reforme popuštanja državnog terora i poticanja ekonomskog rasta koje traju do danas, a još uvijek nisu riješile jednu od najvažnijih komponenti BDP-a – domaću individualnu potrošnju, odnosno potrošnju domaćinstava kao osnovne kategorije u ekonomskim analizama.

Istočna iskustva

Kako su kineski, sovjetski, kubanski, sjevernokorejski i slični primjeri dokazali, sve lijeve ideologije, nažalost, pokazuju tendenciju restrikcija građanskih prava kada osvoje vlast, pa i ove trendove direktne demokracije, odnosno demokracije ulice treba gledati s velikim oprezom jer direktna demokracija može biti vapaj za stvarnim političkim predstavljanjem koje će donositi i provoditi pravedne zakone i pravednu ekonomsku raspodjelu, taksirajući prebogate, posebno spekulante, a olakšavajući teret siromašnima, a ne obratno. No, ona doista može biti samo to – vapaj, a ne koncept vlasti. Ovakva, ona je samo uvod ili u anarhiju ili u totalitarizam. Na političkim je elitama, ako se ovi likovi danas tako uopće mogu zvati, da se, prije svega, probude iz tripa, skinu s doza koje potiču narcizam i aroganciju, spuste noseve koji zaglušujuće paraju nebo i pokušaju reformirati politički sistem na način da se, barem djelomično, ispune uvjeti za stvarnu političku reprezentaciju i ekonomski rast i razvoj svih segmenata društva, posebno onih koji žive od svog rada. Stoga, oprez.

Oni kojima je zanimljivo kontrolirati ovu regiju već će naći budućeg lidera apsolutističkih tendencija čiji će dolazak na vlast financirati u uvjetima sve većeg nezadovoljstva, nezaposleenosti i besperspektivnosti. Njega i njegov, danas smiješni i marginalni facebook pokret će na vlast, bilo maršem, bilo nominacijom manjinske političke opcije dovesti pritisak ulice, metodama direktne demokracije, i to u najboljoj namjeri. Paradoksalno, ali toliko puta u povijesti viđeno. No baš je takav ontološki paradoks, pod uvjetom da ga je narkotizirana politička elita uopće svjesna, poticaj promjene paradigme političkih, pa onda i svih drugih odnosa prema stvarnoj pravednosti i političkoj zastupljenosti koja generira ravnomjeran ekonomski razvoj kao refleks, projekciju multidimenzionalne kreativnosti na euklidski prostor u kojem živimo. Ljudi su, posebno oni koji misle, doista ogorčeni arogancijom svih razina vlasti prema privatizaciji javnih interesa, socijalizaciji privatnih dugova, otvorenoj zloupotrebi namjerno neusklađenih zakona, klijentelizmu koji je toliko očit i bolan, ponižavajuć za veliku većinu.

Promjene se traže, s razlogom i opravdano. No, ostane li vlast od stvarnosti alijeniranih partitokracija pod klijentelističkom kontrolom financijske kaste, dirdem rasčupanih i maskiranih marginalaca dovest će autokrate i totalitarne sisteme na vlast. A to smo prošli, dva puta u prošlom stoljeću. Uostalom da misle ozbiljno, zorno pokazuje nastrano maskirana ministrica okoliša koja se infiltrirala u redove blijedog SDP-a koji već drugi puta na vlasti provodi krajnje konsekventno i nemilosrdno neoliberalni koncept potpune privatizacije i financijske deregulacije, istovremeno regulirajući do u sitnice ekološki podsistem tretiranja otpada ili pušenja u javnosti, parkiranja, nadzornih kamera. Puzajuća regulacija sve većeg ograničenja građanskih prava, nametanja sve više sve besmislenijih odredbi, uredbi, zakona, jedan je od genijalno smišljenih koncepata fašizacije društva koje se, poput Kafkinog Gregora Samse, odjednom probudi u drugom, teškom i potpuno neodgovarajućem obličju, obličju koje bitno smanjuje manevarske sposobnosti, individualne kreativnosti, slobodnog izražavanja i poleta misli. Želimo li takav scenarij vlastitih života, bez obzira na površinski primamljive zovove dirdem aktivista i teoretičara iz anarhoidne '68. koji su marširali kroz institucije kako je to formulirao njihov tada mladi guru, Rudi Dutschke, posebno sjetivši se da je baš nakon studentskih nemira nastupila era financijske deregulacije, dizanja zapornica na branama spekulacijama i brza refudalizacija društvenih odnosa? Lideri „revolucije" ubrzo su preuzeli deregulirane države i inaugurirali novu ideologiju – postindustrijskog društva usluga i konzaltinga, naravno zapadnog koje prljavu industriju, ergo rad prepušta jeftinoj radnoj snazi, u susjedstvu ili nešto dalje. Sve u ime povećanja profita i zadovoljstva shareholdera koje su neki, s pravom nazvali slaveholderima. Vi nećete moći reći da niste znali, odbrusio je optuženi Alija Izetbegović svojim tužiteljima i sucima na montiranom Sarajevskom procesu 1983. A vi?

> **Dobro je, naravno, da nakon desetljeća propagande liberalnog kapitalizma koji je conditio sine qua non demokracije i ljudskih prava, što je besmislica, imamo i drugačije tonove, ali nije dobro što se oni opet pretvaraju u propagandne, dok se rasprava o stvarnim pretpostavkama ekonomskog rasta i prosperiteta gura na marginu. Opet navodno treba birati između ljevice i desnice jer tertium non datur.**

Sedamdeset godina Rezolucije zeničkih intelektualaca za zaštitu Roma

Priredio: **Salih Jalimam**

I. PROLEGOMENA

Malo je poznato, a još manje priznato, da Bošnjacima pripada u zaslugu i čast da su u teškim danima rata 1941.-1945. godine spasili od fizičkog istrebljenja bosanskohercegovačke Rome. Da bi realizirali tu svoju humanitarnu namjeru, Bošnjaci su na prve nacističke pokušaje, koji su išli za likvidiranjem Roma, čitavo pitanje predstavili kao atak na islam i Bošnjake. Progoni Roma u Bosni i Hercegovini već na samom početku postigao je puni uspjeh. To se je moglo realizirati i zato što su bosanski Romi u svojoj ogromnoj većini važili po svojoj vjerskoj pripadnosti kao muslimani. U daljnjoj akciji za spašavanje onih Roma koji su važili za pravoslavce, pribjeglo se jednom drugom lukavstvu koje se sastojalo u tome što se razvijala teorija da su Romi pravoslavci aromunskog porijekla. Rumunija je službeno stajala na strani sila osovine, pa se prikazivalo da je nacistima štetan progon i onih Roma koji su se tretirali kao pravoslavci.

Na ovaj se način dogodilo da je u Bosni i Hercegovini romsko stanovništvo uglavnom ostalo pošteđeno od nacističkog genocida. Kao što je poznato oko 400.000 Roma stradalo je u nacističkim logorima smrti, pa bosanskohercegovački Romi čine u ovome pogledu u neku ruku iznimku. Ovo ipak ne znači da i bosanskohercegovački Romi nisu stradali uzevši u obzir pojedinačne slučajeve, ali su kao cjelina uglavnom izbjegli eksterminaciju. Prvi alarm protiv progona Roma došao je u prvoj polovici jula 1941. godine iz Tešnja. Upravo su u to vrijeme vlasti NDH po nacističkim sugestijama uveliko vršile popise Roma, kako bi onda protiv popisanih mogli početi s progonima. Ove su mjere naišle na jednodušnu osudu i na konferenciji bivših zemljoposjednika, održanoj u Sarajevu 26. i 27. jula 1941. godine. Pitanje je pokrenuo Šaćir Dreca iz Bosanske Gradiške, a podržali su ga svi prisutni.Odmah poslije inicijative iz Tešnja u Sarajevu je obrazovana jedna stručna komisija koja je uzela za zadatak da izradi elaborat u obranu Roma koji bi onda bio predat njemačkim i vlastima NDH. Komisiju su sačinjavali: Derviš M. Korkut, kustos Zemaljskog muzeja, Hamdija Kreševljaković, akademik i historičar, Hadži Mehmed Handžić, pisac i teolog i Muhamed Kantardžić, profesor. Sekretarske poslove za Komisiju obavljao je Muhamed Hadžijahić, pravnik. Osnovna teza elaborata je bila da se tzv. bijeli Cigani imaju smatrati sastavnim dijelom muslimanske populacije. Progon dakle Roma značio je u isti mah i progon Bošnjaka. Uz elaborat je priložena i studija dra Leopolda Glücka, Prilog fizičkoj antropologiji cigana u Bosni i Hercegovini (I Muhamedovski Cigani), objavljena u Glasniku Zemaljskog muzeja od 1896, odnosno u "Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina" od 1897, u kojoj su naglašene posebne etničke karakteristike Cigana Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, koji se po načinu života vidno odvajali od ostalih Roma. Bojeći se šireg revolta Bošnjaka i ne nalazeći nekog naročitog razloga da insistiraju na uništenju Roma u Bosni i Hercegovini, učinjena je Bošnjacima koncesija, tako da je Ministarstvo unutrašnjih poslova u Zagrebu pod br. 32661/41 od 30. VIII 1941. godine izdalo raspis, kojim su obustavljene mjere protiv tzv. bijelih Cigana. Ipak je i poslije toga dolazilo do ekscesa protiv Roma. Najizrazitiji se desio u Travniku u proljeće 1942. godine kada su vlasti NDH počele upućivati tamošnje Rome u koncentracione logore. Revoltirani ovim postupkom, Bošnjaci u Zenici izdali su 26. maja 1942. godine svoju rezoluciju, koju je potpisalo 27 uglednih zeničkih Bošnjaka.

Zenički Bošnjaci, obratili su se za intervenciju vjerskim institucijama. Tim povodom je Ulema medžlisa u Sarajevu preko Ureda reisu-l-uleme uputio predstavku, tražeći da se Romi - Bošnjaci zaštite od progona i upućivanja u koncentracione logore. U odgovoru na tu predstavku službeno je obaviješten Ured reisu-l-uleme dopisom u kojem se među ostalim navodi: "Ministarstvo unutrašnjih poslova na

traženje potpredsjednika vlade brzojavno je izdalo nalog logoru u Jasenovcu, da se Cigani puste. Inače svim redarstvima i župama izdat je ponovni nalog da Muslimane Cigane puste na miru i da ih ne smiju upućivati u logore, a logori su dobili nalog da ukoliko koji Ciganin bude upućen u logor, da ga ne primaju.“ Odgovor na predstavku Ulema medžlisa u Sarajevu doslovce je objavljen u Glasniku islamske vjerske zajednice, god. X, br. 8, kolovoz 1942., str. 228-229., uz slijedeću instrukciju područnim kotarsko-mearfskim povjerenstvima i džematskim imamima: “Dostavljajući vam prednje radi znanja i ravnanja upućujete se ujedno, da ubuduće pri svakom eventualnom ponovljenom slučaju odvođenja Cigana muslimana u sabirne logore zatraži povjerenstvo ili džematski imam od nadležne kotarske oblasti da se dotični odmah otpuste svojim kućama temeljem prednjeg saopćenja potpredsjedništva vlade i o tome istodobno izvijesti ovaj Ulema medžlis.«

II: SJEĆANJE
FADIL IMAMOVIĆ: AKCIJA ZENIČKIH INTELEKTUALACA NA SPAŠAVANJU ROMA U 1942. GODINI

Vijest da vlast NDH sprema akciju da se pohapse i otjeraju u logor naši građani tzv. Cigani, porazno je djelovala među stanovništvom našeg grada, posebno među Bošnjacima. A kada se čulo da su u Travniku već pohapšeni ti građani i da im se priprema likvidacija, nekoliko stotina građana Zenice, koji su odmah osjetili da će njih ta mjera pogoditi, bili su u najvećoj mjeri uznemireni i ugroženi. Tada sam stanovao u kraju gdje je bilo najviše tzv. bijelih Cigana, koji su tu živjeli od davnina, bili najvećim dijelom industrijski radnici i zanatlije, potpuno se srodili sa sredinom, smatrali se Bošnjacima i mirno živjeli a skoro niko od njih nije znao romski jezik. Nekolicina od njih mi se odmah obratila za savjet šta da se čini pred tom postojećom opasnošću. U prvi mah nisam znao kako da im se pomogne. Odmah sam se posavjetovao sa svojim kolegom Šaćirom Konjhodžićem, predsjednikom suda u Zenici i još nekim prijateljima, pa smo odlučili da se smjesta poduzme neka akcija da bi se tim našim građanima, kao i ostalim u drugim mjestima dala najbolja podrška. Razgovarajući o tom problemu doznali smo da postoji nekakva odredba vlade NDH iz 1941. godine prema kojoj su tzv. bijeli Cigani izuzimaju od mjera upućivanja u logor. Naravno, to je trebalo odmah iskoristiti da bi se akcija osujetila, pa smo odlučili da se te odredbe dočepamo. Posjetili smo kotarskog predstojnika, ukazali mu na akciju u Travniku i upozorili na dotičnu odredbu, tražeći da nam je da, i upozorili ga da se u Zenici ne poduzima nikakva akcija prema Romima jer bi to izazvalo najveći revolt kod Bošnjaka. Osjetili smo da on zna za tu odredbu, ali je on tvrdio da mu nije poznata i da će on sprovesti svaku akciju ako za to dobije kakvu naredbu.

Ne svršivši nikakva posla sa predstojnikom, obratili smo se tadašnjem službeniku zeničkog kotara Muharemu Kuprešaku da nam on pronađe tu odredbu u arhivi i da nam je preda. On je to najspremnije učinio “ukravši“ iz arhive dotični akt, a mi smo je umnožili u 200 primjeraka, propisno sudski ovjerili te organizovali sastanak viđenijih Bošnjaka u Medresi. Na tom protestnom sastanku kome je prisustvovalo oko 40 Bošnjaka, pretresan je ovaj problem pa je donesena Rezolucija 26. V 1942. godine koja se čuva u Gazi Husrefbegovoj biblioteci. (vidi Takvim za 1971. str. 72-77 u članku M. Džemaludinović “Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana“!).

Tekst Rezolucije sam napisao ja uz sudjelovanje Š. Konjhodžića i ona je na sastanku Bošnjaka Zenice 26. V. 1942. godine usvojen. Ujedno je odlučeno da se tekst te Rezolucije uz ovjeren prepis odredbe ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 30. VIII 1941. broj 32661/41 dostavi svim VAKUFSKIM POVJERENSTVIMA u Bosni i Hercegovini, kako bi se i u drugim mjestima mogli suprostaviti eventualnoj akciji protiv svojih sugrađana, kao i da se sa ovim problemom i stavom Bošnjaka Zenice upoznaju najviši organi Islamske zajednice i od njih zatraži podrška i pomoć.

Taj zaključak je istog dana sproveden, a sutradan sam ja odnio našu Rezoluciju Naibu Reisu ul ulemi Salihu Safvetu ef. Bašiću. On me je veoma lijepo primio, pokazao veliku ogorčenost prema akciji ustaša i obećao da će odmah intervenisati u Zagrebu. Ja sam mu rekao da se u Zenicu ne smijem i neću povratiti dok ne dobijem rezultat, pa je on uspio da preko telefona odlučno interveniše. Nakon nekoliko telefonskih razgovora u toku 2-3 sata, podpredsjednik vlade Kulenović je obavijestio Naiba da će sva kotarska predstojništva u Bosni i Hercegovini odmah dobiti upute da se akcije protiv tzv. bijelih Cigana ne poduzimaju, a ako je nešto već poduzeto da se obustavi.

Prije polaska u Sarajevo savjetovao sam ugroženim svojim komšijama da se za svaki slučaj pripreme: ako bi ustaše u međuvremenu pokušale da ih hapse, da im pruže fizički otpor. U tu svrhu podigao

nešto oružja iz sudskih corpora delicti, nešto su sabrali i sami, te uz druga sredstva spremno čekali dalji razvoj. Vraćajući se noću iz Sarajeva uvjerio sam se da je akcija za otpor odlično pripremljena i da je došlo do kakvog ustaškog ispada, sigurno je da bi se ovi slabo proveli.

Sutradan je u Zenicu stigao šef župske redarstvene oblasti u Travniku M. Smailbegović, pa sam ga upozorio da odmah ode kod kotarskog predstojnika i stavi mu do znanja da ne preduzima ništa protiv naših sugrađana, jer će se u protivnom i krv proliti. On je to i učinio, pa do ustaške akcije nije ni došlo i tako su ostali naši sugrađani.

Doznali smo, zatim, da su pohapšeni u Travniku bili već otpremljeni do Bosanskog Broda. Neki vagoni su sa njima bili prikačeni za neki transport za Jasenovac i ti ljudi su stradali. Dva ili 3 vagona su ostala u Bosanskom Brodu, pa kako je stigla naredba o obustavi upućivanja u logor, ovi su Travničani vraćeni i tako su im životi ostali.

Vjerujem da je ova naša akcija imala povoljan odraz i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine.

III. ZENIČKA REZOLUCIJA
Zenica, 26.V 1942.

Zenički muslimani održali su sastanak povodom upućivanja u sabirne logore muslimana takozvanih "Cigana" iz Travnika i povodom glasina da će se isto tako postupiti i s ostalim muslimanima takozvanim "Ciganima" Herceg Bosne, pa su nakon svestranog proučavanja ovog za islamsku zajednicu vrlo važnog pitanja konstatovali sljedeće:

1. Sveta, uzvišena i zakonom priznata vjera Islama ne poznaje podjelu ljudi po rasi i klasi. Jedino priznaje razlikovanje po uljudbi i pojedinačnoj vrijednosti, pošto su najpribraniji kod Boga dž.š. samo oni, koji se najtačnije drže propisa vjere.

2. Muslimani takozvani Cigani jesu sastavni dio muslimanskog elementa u Herceg Bosni. Oni se ni po čemu ne razlikuju od ostalih muslimana. Rađaju se u miru kao muslimani, vode se u istim matičnim knjigama, izvršavaju sve obrede Islama, žene se i udaju sa ostalim muslimanima i muslimani ih nisu nikada smatrali, da su što drugo nego muslimani kao i ostali. Uvijek su sa ostalim muslimanima jednako izvršavali vjerske i državne dužnosti, a uvažavali su i ista prava kao i svi muslimani u svim vremenima svoje prošlosti i sadašnjosti. Svi muslimani bez razlike ih i sada kao i uvijek smatraju dijelom svoga vlastitog i zajedničkog tijela, te najenergičnije i najžešće osuđuju svako izdvajanje i razlikovanje ovih muslimana od ostalih. Svi muslimani hoće i jednodušno traže, da ovi muslimani imaju isti položaj kao i svi ostali muslimani Herceg Bosne.

3. Pod pojmom "Cigani" imade se smatrati samo necivilizovani nomad (skitnica) koji nema stalnog nastana, niti određene uljudbe, nego se skita od mjesta do mjesta, provodi lupeški život i za koga ne postoje nikakve ni državne ni druge granice.

4. Postoji odredba Ministarstva unutarnjih poslova od 30. VIII. 1941. broj: 3266/41 koja određuje, da se u tzv. "Bijele cigane" muslimane nema dirati, jer su isti imadu smatrati Arijevcima. S toga i na iste ne smiju se primjenjivati nikakve mjere već određene, ili koje će se u buduće odrediti protiv Cigana.

Prijepis ove odredbe se prilaže.

Radi toga su zenički muslimani odlučili, da ove svoje zaključke i konstatacije upute svojim najvišim vjerskim vlastima od kojih žele i traže slijedeće:

1. Da se najžurnije učini sve potrebno, da mjerodavni faktori pozovu sve upravne vlasti, da je odredba Ministarstva unutarnjih poslova od 30. VIII. 1941. br. 32661/41. strogo respektuje i da se ovaj dio našeg muslimanskog elementa kao i svi muslimani, koji imaju svoja stalna boravišta i zanimanja zaštite.

2. da se najžurnije zatraži, da se svi oni, koji su već odvedeni u sabirne logore povrate svojim kućama i našoj muslimanskoj zajednici.

3. da se zatraži od mjerodavnih faktora, da se one vlasti i organi, koji rade protivno ministarskoj odredbi od 30. VIII. 1941. br. 32661/41 pozovu na odgovornost i privredu zasluženoj kazni.

Za muslimane kotara zeničkog:

Šaćir Konjhodžić, predsjednik kotarskog suda, Abdulah ef. Serdarević, direktor medrese i predsjednik vakufsko-mearifskog povjerenstva, Mehmedalija Tarabar, posjednik, Fadil Imamović, sudac, Ragib Hadžiabdić, upravitelj kaznione, Hasib Mujić. šerijatski sudac, Midhat Serdarević, tajnik željezare, Asim ef. Tarabar, džematski imam, Muhamed Kundalić, šerijatski sudac, dr. Hasib Muminagić. liječnik, Mensur Serdarević, činovnik željezare, Osman ef. Mutapčić, posjednik, Mehmed ef. Čoloman, predsjednik El-Hidaje, Teufik Limić, školski upravitelj, Huseinbeg Kulenović, blagajnik kaznione, Mustafa Šestić, trgovac, Enis Mutapčić, trgovac, Salih Mehmedić, trgovac, Muhamed Selesković, činovnik, Abdulah Tabaković, obrtnik, Safvet Karić, Ahmed Osmanagić, činovnik, Smail Soko, gruntovničar, Avdaga Haramandić, trgovac, Salim Tarabar, posjednik, Muhamed Salčinović, trgovac, Mustafa Panjević, trgovac.

Muslimani nahije Cernik

Prema katastarskom popisu Pakračkog sandžaka iz 1565. godine

Piše: **Adnan Kadrić**

U ovom radu osvrnut ćemo se na podatke iz katastarskog popisnog deftera TD 355 koji se odnosi na stanovništvo Pakračkog sandžaka (*liva-i Pakrac*) 1565. godine. U popisu se detaljno daju imena korisnika posjeda sa povremenom bilješkom o korištenju u ranijem popisnom defteru (*defter-i atik*). Nahija Cernik jedna je od 14 nahija u sandžaku, a sastoji se od 54 sela i 19 mezri (njiva). Uključujući sva pripadajuća sela, nahija je Cernik imala ukupno 695 domaćinstava. Stanovništvo se uglavnom bavilo zemljoradnjom. 1565. godine u nahiji Cernik proizvedeno je 2.256 kilograma pšenice (22.560 akči poreza), mahluta (mješanca - smjese pšenične krupe i leće) – 4.385 kg (uz 26.310 akči poreza), alefa (zobi) 305 kg (uz 915 akči poreza). Velik dio poreza bio je porez na vino koji je najvjerovatnije uziman od nemuslimanskog stanovništva. Porez je skupljan i na prihode od sijena (2250 akči), pamuka (4057 akči), povrća (1221 akču), kupusa (1166 akči) i duhana (42 akče). Porez je također uziman i na sitnu stoku (1460 akči) i svinje. Relativno dosta poreza je uzimano na ribolov (1238 akči).

Selo Cernik pribilježeno je kao samo naselje Cernik (*nefs-i Cernik*), a samo naselje Cernik najgušće je naseljeno i predstavlja središte nahije. Imalo je između 200 i 250 stanovnika, pod uvjetom da je svako domaćinstvo u to vrijeme imalo oko 5 članova.

U Kanunnami za Pakrački sandžak stoji da su, "Mađarski nevjernici i ostali"[1] (*Macar keferesi ve gayri*) u nahijama Drenovica i Cernik u spomenutom sandžaku, koji su bili popisani da, prema zahtjevima starog popisnog deftera, daju po domaćinstvu po pedeset akči filurije, zatim ušur na usjeve, žitarice i širu, u trenutku dok se popisuju, njihov se ušur na usjeve, žitarice i širu raspoređuje sandžakbegu, zaimima, posjednicima timara i ljudima u utvrdama, dok se za centralnu blagajnu uzima po pedeset akči filurije prema prethodnoj odredbi, a stanovništvo u vlaškom statusu koji se nalaze na "opasnoj granici" (serhad-i mehufe), namjesto obaveza u skladu sa šerijatskim propisima i običajnim dažbinama, trebaju godišnje davati po sto akči, a ova bilješka je uvedena u novi popis prema prethodoj odredbi i na objašnjeni način.[2]

U spomenutim nahijama, Cerniku i Drenovici, nalaze se neka sela koja je danas gotovo nemoguće ubicirati i odrediti im eventualni današnji naziv. Neka od tih mjesta imala su mađarsko ime, ali je većina naziva ipak slavenskog porijekla. Na osnovu imena ljudi u drugoj polovini 16. stoljeća, prema katastarskom popisu, teško se može razlučiti čak i tačna uža vjerska pripadnost određene osobe, osim na relaciji *muslimansko - nemuslimansko ime*, a kamoli pripadnost određenoj narodnosnoj skupini. Muslimani u nahiji Cernik žive ili u mahalama ili pomiješani sa nemuslimanima. Ne može se čak ni tvrditi da se radi o bosanskim muslimanima. Osobito je zanimljiv slučaj kad se na osnovu imena nositelja domaćinstva i imena oca uočava proces primanja islama kod lokalnog nemuslimanskog stanovništva. Čak ima i slučajeva da u selu sa oko dvadesetak domaćinstava živi samo jedna porodica muslimana (Halim sin Abdullaha) koji je tek prešao na islam i koji plaća filuriju isto kao i ostali nemuslimani. Naime, tamo gdje ima manje muslimana u nekim selima, obično i muslimani plaćaju filuriju kao i nemuslimani. Štaviše, u jednom selu u Šagovini ima samo jedno muslimansko domaćinstvo (Mevluda sina Abdullaha) i ono

---

[1] Misli se na stanovništvo koje je bilo uključeno u ugarski feudalni i pravni sistem prije osmanskog osvajanja tih krajeva.

[2] *Liva-ı mezburede Direnofça ve Çernik nahiyelerinde vaki olan Macar keferesi ve gayrileri defter-i atik mucibince her duhan hanesinden ellişer akçe rüsum u filori ve galle ve hububat ve şirelerinden öşür eda itmek üzere mukayyet bulunup haliya tahrir olundukta öşr ü gallat ve hububat ve öşr ü şireleri mir liva ve züema ve erbab-ı tımar ve merdan-ı kılla' ya tevzi' olunup ellişer akçe rüsum u filorileri ber-karar-ı sabık hızane-i amire içün zapt olunmak üzere ve serhad-ı mehuf vak'i olan eflak keferesi ki hukuk u şerriyye ve rüsum u örfiyyeleri mukabelesinde her duhan hanesinden senevi yüzer akçe rüsum u filori eda etmek üzere mukayyet bulunmağın ber karar-ı sabık vech-i meşrub üzere defter-i cedide kayıt olundu.*

plaća filuriju. Nije rijedak slučaj da zajedno žive i nemuslimani i novi slavonski muslimani i muslimani čiji su i očevi već bili muslimani. Treba navesti i primjere mjesta u kojima i nemuslimani i muslimani obrađuju iste njive pri čemu su porezna izdvajanja muslimana katkad veća od uobičajenih poreznih izdvajanja nemuslimana. Neka sela ubilježena u defteru plaćaju samo resmi-čift za muslimane. Ima i slučajeva kad njivu (mezru) u blizini utvrde koja pripada Cerniku uživa u svom posjedu izvjesni Petre dok zemlju za njega obrađuju 3 muslimana. U selu upisanom kao Evholin otac novog muslimana ubilježen je kao Jumermeš, vjerojatno mađarskoga porijekla.

Prema popisu, u naselju Cernik, u mahali džamije uzvišenog Cara[3], utočišta svijeta (Mahalle-i camii Hz. Padişah-ı alem Cenah) 1565. godine (973. H.g.) stalno su nastanjeni hatib, mujezin i 44 domaćinstva muslimana, a imena nositelja domaćinstava jesu sljedeći:

Ali sin Mustafe (hatib)
Muhsin sin mujezina
Mir Ahmed sin Ramazana
Turali sin Hasana
Hasan sin Abdullaha
Abdullah sin Hasana
Abas sin Hidra
Mahmut sin Hasana
Mir Ahmed sin Ahmeda
Hasan sin Ibrahima
Mustafa sin Hasana
Džafer sin Karađoza
Murad sin Osmana
Mustafa sin Hasana
Ali sin Abdullaha
Muhsin sin Džafera
Ismet sin Abdullaha
Gazi sin Serselama
Petre sin Mahmuda
Ali sin Abdullaha
Ahmed sin Muhsina
Mahmud sin Abdullaha
Ali sin Džafera
Mahmud sin Muhsina
Džafer sin Abdullaha
Mehmed sin Isaa
Abdullah sin Džafera
Turali sin Hasana
Abdullah sin Muhsina
Ismet sin Abdullaha
Ali sin Abdullaha
Turali sin Abdullaha
Ali sin Omera
Veli sin Mustafe
Džafer sin Mahmuda
Ali sin Hasana
Mevlud sin Abdullaha
Hasan sin Abdullaha
Mahmud sin Alija
Mevlud sin Abdullaha
Mehmed sin Abdullaha
Turali sin Hasana
Džafer sin Abdullaha
Serhad sin Alija

U katastarskom popisu bilježi se da je *u spomenutoj kasabi* živjela jedna grupa zanatlija, te da je zaimima upisan porez badi-heva i porez na neoženjene. Raja je za zemlju koju je obrađivala davala dažbine propisane šerijatskim odredbama i običajnim pravom. Na spomenutoj zemlji, osim gebrana (nemuslimana), u statusu raje radili su, prema katastarskom popisu, sljedeći muslimani: Abdullah sin Mahmuda, Mir Ali sin Hasana, Ali sin Abdullaha, Ismet sin Mahmuda, Ali sin Abdullaha, Nasuh sin Selima, Abdullah sin Nasuha, Nasuh sin Mehmeda, Hasan sin Abdullaha, Ismet sin Mahmuda, Omer sin Abdullaha, Veli sin Abdullaha, Mahmud sin Mustafe, Hasan sin Alija, Mehmed sin Džafera i drugi. Kao zanimljiv primjer u selu Belasi u Pakračkom sandžaku navest ćemo i primjer imena Mikloša sina Abdullaha, gdje se vidi da je otac prešao na islam, a sin ostao nemusliman zadržavši sva dotadašnja prava koja je imao. Isti slučaj je sa mezrama (njivama) koje je uživao Petre sin Alija. Štaviše, u mahali džamije sultana Sulejmana Zakonodavca živio je i Petre sin Mahmuda.

Općenito promatrajući podatke koji nam se sami nude u katastarskom popisnom defteru TD 355 za Pakrački sandžak, možemo doći do sljedećeg zaključka: ako i postoji mogućnost doseljavanja određenih majstora muslimana iz Bosne koji su dolazili da razviju neke oblike zanata i poprave postojeće utvrde u nahiji Cernik i Pakračkom sandžaku općenito, isto tako se jasno može zaključiti da je u nahiji Carnik, odnosno Pakračkom sandžaku, bilo i lokalnih slavonskih muslimana čiji su očevi starosjedioci.

[3] Radi se o džamiji podignutoj u ime sultana Sulejmana Zakonodavca.

Izvori i literatura

- Husić, Aladin, "Vojne prilike u splitsko-zadarskom zaleđu u 16. stoljeću (Osmanski serhad 1530-1573)", *POF 56 / 2006*, Sarajevo 2007.
- Moačanin, Nenad, *Požega i Požeština u sklopu Osmalijskog carstva (1537-1691),* Jastrebarsko - Naklada, 1997.
- Mujadžević, Dino, "Muhimme defter iz 1552. - osmanski izvor za povijest Slavonije i Srijema", *Scrinia Slavonica : godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 8 (2008), 399-428.
- Mujadžević, Dino, "Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. u svjetlu osmanskih arhivskih izvora", *Povijesni prilozi*. 28 (2009) ; 89-108.
- Selçuk Ural, "Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyetinde Pakrac Livası", In: *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6 Sayı 2, 2009.
- Selçuk Ural, *355 numarali Tapu Tahrir Defterine Göre Pakrac Livasi*, Sakarya Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. [djelomično objavljeni magistarski rad]

Intervju: **Mehmed Zaimović** (1938. – 2011.)

Razgovarala: **Aida Abadžić Hodžić**

LIKOVNO OSJEĆANJE

"protiv siromašnih apstrakcija"

Akademik Mehmed Zaimović (Tuzla, 1938. – Sarajevo, 2011.) cijeli niz godina bio je zapaženo prisutan na bosanskohercegovačkoj i međunarodnoj likovnoj sceni. Sudjelovao je na više od pet stotina grupnih izložbi i imao više od šezdeset samostalnih predstavljanja – od gostovanja na izložbi ULUBiH-a davne 1961. godine u Splitu i prve samostalne izložbe u Salonu "Lik" u Sarajevu 1964. godine, preko sudjelovanja na najznačajnijim bosanskohercegovačkim i jugoslavenskim izložbama (Sarajevski salon, Trijenale likovnih umetnosti u Beogradu, Izložba jugoslavenske grafike u Zagrebu, Međunarodna izložba originalnog crteža u Rijeci, Banjalučki jesenji salon...) do sudjelovanja na uglednim međunarodnim likovnim manifestacijama i predstavljanjima tadašnje jugoslavenske umjetnosti u svijetu (New York, Modena, Copenhagen, Paris, Aleksandrija, New Delhi, Tokio, Stockholm, Washington, Mexico, Istanbul, Madrid, Lisabon, Rabat, Doha...).

Na izložbi tri umjetnička udruženja BiH (Udruženja umjetnika likovnih umjetnosti, Udruženja umjetnika primijenjenih umjetnosti te Asocijacije arhitekata BiH), upriličenoj povodom šestog aprila - Dana oslobođenja grada i jubileja Collegium artisticuma u Sarajevu, Akademiku Mehmedu Zaimoviću dodijeljen je Grand prix 2010. za umjetnički opus. Mada se posljednjih desetak godina osjećalo postepeno smirivanje i povlačenje umjetnika ove generacije, u velikom opusu Mehmeda Zaimovića, u njegovim brojnim nagradama i priznanjima, u širokom rasponu umjetnikovih likovnih interesa i vrlo osobitom i uvijek budnom istraživalačkom naponu, bosanskohercegovačka suvremena likovna umjetnost bilježi iznimnu ljudsku i umjetničku avanturu.

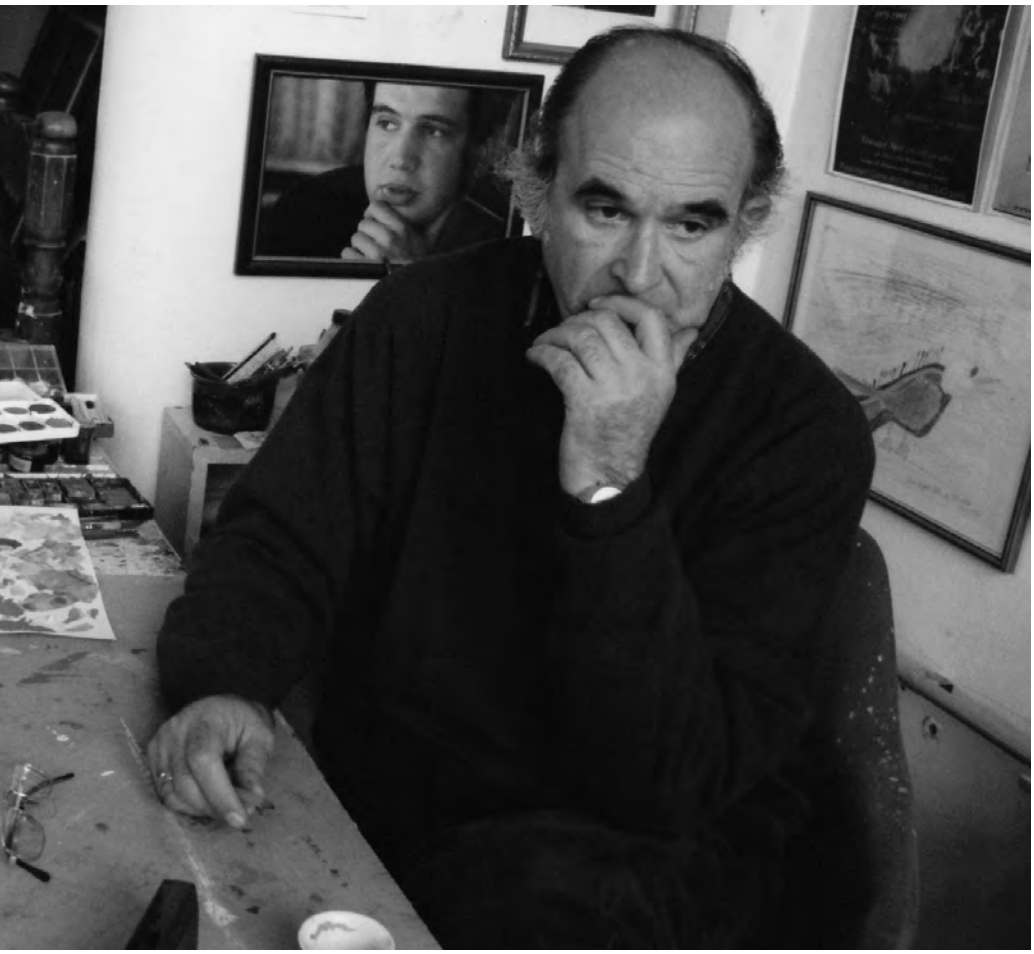

Gospodine Zaimoviću, dugo ste prisutni na bosanskohercegovačkoj likovnoj sceni, gotovo punih pola stoljeća. Pamtite vrlo dinamične godine u kulturnom životu, pionirsko vrijeme utemeljenja nekih značajnih institucija u kulturnom životu tadašnje Jugoslavije. Što danas najviše, prema Vašem mišljenju, nedostaje u likovnom životu u Bosni i Hercegovini?

Sedma decenija je za našu sredinu veoma mnogo značila u smislu kulturnog i duhovnog uzleta. Pa i znatno šire, u regionalnim okvirima. To su godine svojevrsnog uzleta, renesanse. To je uistinu vrijeme poleta u kulturnom smislu. Povjesničari kulture će se možda ubuduće ozbiljnije pozabaviti tim fenomenom. Stekle su se neke okolnosti pozitivnog naboja, a i kritička masa ljudi je to omogućavala. Tako je 1961. godine počelo djelovanje MESS-a; potom Večeri poezije u Domu mladih koje su trajale po cijele noći; pop scena – stvaranje muzičkih grupa; pojava mladih književnika i velikih književnih ostvarenja Selimovića, Dizdara... Ne zaboravimo otvaranje Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, projekat Hiljadu škola, početak rada galerije Međunarodnog portreta u Tuzli 1964. godine, Izložbu mladih 1967., otvaranje Banjalučkog salona, otvaranje Sarajevskog salona 1968. godine, zagrebačku izložbu jugoslavenskog crteža, međunarodnu izložbu originalnog crteža u Rijeci 1968., Zagrebački salon, osnivanje grupe "69" u Ljubljani, pa Jugoslovenski trijenale likovne umjetnosti, itd. Ali, da se vratim Vašem pitanju, sada nam nedostaju likovne manifestacije takvih profila i regionalnog karaktera. Nema izlagačkog intenziteta jer smo frustrirani gubitkom umjetničkog tla, nema više onog prostora gdje smo nekada djelovali, a to je za jednog umjetnika pogubno – ne samo za umjetnika nego za svakog mislećeg čovjeka. Nije to bio prostor samo nekadašnje Jugoslavije, nego i mnogo širi, evropski likovni prostor. Više nema tih kontakata, a kada njih nema, onda vas više ni organizatori ne pozivaju: to je poput biološkog odumiranja stvari. Ne radi se o tome da neko radi lošija djela, pa da zato nije prisutan, već na tragu one narodne izreke: daleko od očiju – daleko od srca. Svi su se nekako zatvorili u svoje male prostore, u nacionalna međišta. Mislim da je time uskraćen dijalog duha umjetnika i civilizacija u najširem smislu te riječi. Imamo dosta likovnih relevantnih stvaralaca u Bosni i Hercegovini, vrijednih umjetnika za koje se zna i na širem prostoru. Imamo, uostalom i akademije u Sarajevu, Banjoj Luci, Širokom Brijegu i Mostaru. Dakle, postoje realne perspektive za jedan intenzivan umjetničko-likovni život. Ali tu i društvo, i državne institucije moraju odigrati važnu ulogu, jer to nije promocija samo umjetnosti nego i promocija same zemlje.

U posljednje vrijeme dosta ste se zalagali za obnovu starog Umjetničkog paviljona u Sarajevu. Bili ste aktivni i u godinama njegovog otvaranja.

I ja i slikari moje generacije svoje smo prve izložbe imali u Paviljonu i on je za nas predstavljao prozor u svijet. Tada su u Sarajevo dolazile velike, prave izložbe – iz Beograda, Zagreba, Ljubljane – od grupe "Zemlja", do grupe "Mart" itd. i tada sam prvi puta imao prilike vidjeti i radove svojih suvremenika. Ali, Paviljon nije samo bio važan za likovni život – on je bio značajan i šire. Bila je to jedna od

prvih građevina podignuta nakon Drugog svjetskog rata u Sarajevu, već 1946. godine.

I njegov smještaj u gradskom tkivu je bio vrlo povoljan.

Dakako. Paviljon je bio jedno od glavnih mjesta susreta – ne samo likovnih umjetnika, nego i muzičara, filozofa, književnika. Tako da se oko Paviljona širila jedno vrlo pozitivna atmosfera. Kada smo rahm. Arfan Hozić i ja prolazili u trenutku njegova rušenja, gotovo smo zaplakali.

I kad je izgrađena nova galerija, u sklopu KSC Skenderija, umjetnost je, u prenesenom značenju, spuštena ispod razine pogleda, u suterenske prostore, pod zemlju.

Upravo tako, i u doslovnom i u prenesenom značenju. Nadalje, galerija u Skenderiji nije smještena u žižu kretanja, kako je to prirodno u svijetu. Galerija može biti smještena i na katu neke zgrade, ali uvijek mora biti na hodnoj liniji: da koliko god ljudi idu galeriji, da galerija ide i njima u susret.

Od kojih ste bosanskohercegovačkih slikara najviše naučili? Koji su Vas, u određenom smislu, najviše zadužili?

Ja sam jako volio Behaudina Selmanovića, a potom i Voju Dimitrijevića i Micu Todorović koji su bili moji profesori i od kojih smo mnogo naučili, i u umjetničkom i u ljudskom smislu. Družio sam se i sa brojnim kolegama iz Beograda, Zagreba i Ljubljane, i slikarima i historičarima umjetnosti – kao što su Ciuha, Murtić, Buić, Veličković, Protić, Ćelić, Milosavljević, Bek, Ambrozić, Kržišnik, Medved...

Postoje li danas u Bosni i Hercegovini privilegirani umjetnici? Tko formira sud ukusa i vrijednosti?

U našem rovitom, neartikuliranom društvu, u kojem nemamo kristalizirane odnose u ovoj oblasti stvaraju se mogućnosti za proboj vrlo upitnih ocjena vrijednosti, s jedne strane, a sa druge strane stvara se prostor za glorifikaciju nekih pojava i u likovnoj umjetnosti. Postoje takozvani privilegirani likovni umjetnici. Zašto, kako? Objašnjenje je dijelom i u tome što se neki od njih priklanjaju dnevnoj politici koja ih protežira i štiti. Ali, veoma je nezahvalno elaborirati takve slučajeve i to nije moja namjera.

Kakva je, prema Vašem mišljenju, uloga intelektualaca u bosanskohercegovačkom društvu danas? Kakav je njihov odnos prema politici kao najvišem obliku javnosti?

Danas, kao uostalom, i uvijek i svugdje, pitanje je ko je i kakav je intelektualac – kakav je njegov položaj i u životu i u društvu. To je veoma kompleksno pitanje, pitanje koje zadire u sve pore i aspekte ljudskog života i rada. Intelektualac je biljka, rijetka biljka koju treba njegovati da bi ona dala svoj puni doprinos u zadatoj sredini. To je neko ko u emotivnoj i intelektualnoj sferi biva perjanica jednog društva, ko daje ton i ko svojom kritičkom opservacijom pokušava i uspijeva razvijati određeni kritički duh univerzal-

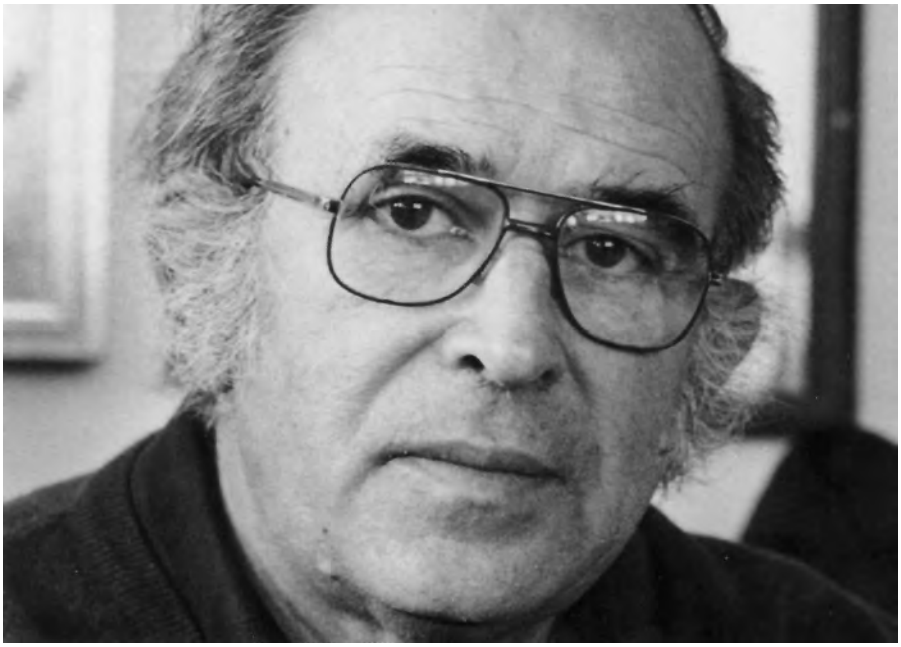

Izazov bjeline papira

Često spominjete "izazov bjeline" papira, slikarskog platna. Kako krećete u novo djelo? Koliko možete svoju slikarsku avanturu kontrolirati?

Ta se avantura ne može kontrolirati. Jer kontrola podrazumijeva svjestan čin, a to likovna kreacija nije iako pri nastanku djela vi izvršavate i neke sasvim egzaktne zadatke. Imate slikare koji rade brzo. Ja ne radim tako. Taj proces nastanka se ne može i ne treba objašnjavati. To duhovno što se naseljava u tom bijelom prostoru koji je vama jedan dio Kozmosa, nosi vaša saznanja, poimanja i sve se to u jednom trenutku slijeva u vaše djelo, vi ste samo izvršilac toga.

nim pogledom na određene društvene pojave. Na vrhu piramide kritičkog duha, oni doprinose općem napretku jednog društva korigirajući nezdrave pojave. Oni bi svojom karizmom trebali zračiti kao oreola, svojim kritičkim stavovima izravno uticati na formiranje nove svijesti. U tom kontekstu, važno i nezaobilazno mjesto zauzima umjetnost i umjetnici, odnosno njihova emotivna orijentacija koja treba da ima visoke norme moralnog kako estetičkog isto tako i etičkog naboja.

Kako razumijevate pitanje angažmana u umjetnosti: podsjetimo, na primjer, na slučaj Austrije gdje je, krajem 1990-ih, više od 250.000 stanovnika Beča ustalo protiv jačanja desničarske vlade, a u te su se akcije snažno uključili i umjetnici, kulturni djelatnici i ugledni direktori bečkih galerija i muzeja. Da li umjetnost, kao javna djelatnost, i u našem društvu implicira odgovornost?

U našem slučaju, u bosanskohercegovačkom prostoru, prisutna je nedovoljna ili skoro nikakva angažiranost u tom smislu. Pitam se, ili nema hrabrosti ili je to linija manjeg otpora (nezamjeranje) ili je linija kukavičluka ili, pak, računice? Sigurno da je razlog tome i opća klima u Bosni i Hercegovini koja nedovoljno otvara vrata zdravog dijaloga i koja bi na kraju trebala biti takva da omogući veću angažiranost samih umjetnika. Samim tim odgovornost i intelektualaca i umjetnika je višestruko uvećana i ona implicira reakciju društva. Umjetnost kao i njeni stvaraoci su po prirodi stvari kritički okrenuti sami sebi. Oni često nadrastaju efemerna politička kretanja. Ja mislim da to nije neprirodno i da je to zakonitost koja je sastavni dio njihove profesije – djelovanja. Ali u istom trenutku se umjetnik mora uklopiti u visoke norme moralnog i etičkog same profesije. Jer na vrhu ljudske svijesti i iskustva i osjećanja, umjetnost je kruna duhovnosti i intelektualnih ostvarenja. Mislim da umjetnik u sebi ne smije sadržavati dualistički mentalitet – ne može se dijeliti na unutrašnju i vanjsku senzaciju, on po mom osjećanju mora predstavljati jednu visoku moralnu, etičku i estetičku cjelinu. Jer prava umjetnost ne trpi laž i nije laž. I zato i jeste umjetnost. Zato je to nešto što nas čini humanim i duhovnim bićima. To je težak i odgovoran posao.

Kakvo je, sa današnje vremenske distance, Vaše iskustvo i sjećanje na bavljenje umjetnošću u ratnim devedesetim u Bosni i Hercegovini?

Za vrijeme agresije na moju domovinu, ja sam bio i biološki i duhovno konsterniran, bio sam poražen količinom zla koje se nadvilo nad moj grad i na moju zemlju. Bio sam uvrijeđen. Prestao sam raditi, ali ne i misliti i osjećati, dapače. U tom izuzetnom i kolosalnom stanju ruka me nije slušala – otuđili smo se. Poslije takve šokantne bure, polako sam dolazio k sebi. Količina nesreće i u meni i oko mene otvorila je prozor u meni, u moje shvatanje i osjećanja. To ja nisam tražio, ono je došlo samo - kao odjek i vrsta odbrane dostojanstva. U tom vremenu počeo sam ponovo crtati, jer samo sam to i mogao raditi. Bio sam odvojen od ateljea i slika. Tako je nastao moj ciklus kome sam dao naziv *Bol*. I taj ciklus sam izlagao na samostalnoj izložbi u ratu, na prvu godišnjicu agresije.

Posljednju izložbu komponirao sam od mojih ranih radova i dao sam joj naziv *Ni na kraju ni na početku*. To su radovi na papiru, crteži i gvaševi. A nazvao sam je tako zato što radovi nisu ni prvi koje sam uradio, a nadam se ni posljednji. Nisu prvi zbog toga što crtam od kako znam za sebe. Crtao sam ili mislim da jesam od samog zametka mog duha, moga biološkog sjećanja, prošavši po horizontali vrijeme, jer vrijeme je bilo prije vremena, a vrijeme će biti i poslije vremena.

Da li je, prema Vašem mišljenju, trebalo konzervirati i ostaviti porušenu zgradu "Oslobođenja"?

Ne. Uostalom, taj je toranj bio jako uništen, a i nisam sklon ovoj novoj tendenciji podizanja sve viših tornjeva novopečenih bogataša.

A Vijećnica? Da li u njoj treba sačuvati znakove devastiranja? Nakon Murtićeve izložbe u tom prostoru, oživjeli su glasovi o tome kako bi je trebalo trajno ostaviti u ovakvom stanju. Koja bi, prema Vašem mišljenju, trebala biti njena buduća namjena?

Vijećnica je građena da bude vijećnica. Nisam nikada bio pristalica da to bude prostor biblioteke. Za tu svrhu treba izgraditi namjensku zgradu koja će ispunjavati sve potrebne uvjete, kao što je to slučaj

Umjetnost kao i njeni stvaraoci su po prirodi stvari kritički okrenuti sami sebi. Oni često nadrastaju efemerna politička kretanja. Ja mislim da to nije neprirodno i da je to zakonitost koja je sastavni dio njihove profesije djelovanja. Ali u istom trenutku se umjetnik mora uklopiti u visoke norme moralnog i etičkog same profesije. Jer na vrhu ljudske svijesti i iskustva i osjećanja, umjetnost je kruna duhovnosti i intelektualnih ostvarenja.

svugdje, od Zagreba do Pariza. Ja bih sačuvao Vijećnicu u izvornom smislu – ne bih ostavljao nikakav trag da nas podsjeća na rat. Ako mi taj osjećaj ne nosimo u sebi, tada nam ništa ne može nadoknaditi to duhovno stanje. Ne mogu u tome pomoći razbacane cigle, rupe u zidu... Ja mislim da bi to trebao biti prostor sa reprezentativnim salama za prijeme i u funkciji gradske vijećnice.

Koji je, prema Vašem mišljenju, danas prepoznatljivi urbani simbol Sarajeva? Što je to što bi bio njegov dominantni vizualni znak?

Baščaršija. To je jedino što je u ovom gradu, tokom stoljeća, sačuvano u nekoj mjeri. Iako to više nije ona izvorna mjera, ja i danas kada dođem na Baščaršiju, uvijek se osjećam kao da sam tamo prvi put i svaki puta prepoznajem neku novu vizuru – i u proljeće, i zimi, kad padne po dva metra snijega. Sarajevo pod snijegom je jedna čarobna bajka, dotaknuta mislima koje nosite od ranije. Jer, kao i pred nekom slikom: naslanjate se na to što gledate i to što gledate naslanja se na vas. To je uvijek dvosmjeran put.

Izazov bjeline papira

Često spominjete "izazov bjeline" papira, slikarskog platna. Kako krećete u novo djelo? Koliko možete svoju slikarsku avanturu kontrolirati?

Ta se avantura ne može kontrolirati. Jer kontrola podrazumijeva svjestan čin, a to likovna kreacija nije iako pri nastanku djela vi izvršavate i neke sasvim egzaktne zadatke. Imate slikare koji rade brzo. Ja ne radim tako. Taj proces nastanka se ne može i ne treba objašnjavati. To duhovno što se naseljava u tom bijelom prostoru koji je vama jedan dio Kozmosa, nosi vaša saznanja, poimanja i sve se to u jednom trenutku slijeva u vaše djelo, vi ste samo izvršilac toga.

Mehmed Zaimović i Aida Abadžić Hodžić

> **Za vrijeme agresije na moju domovinu, ja sam bio i biološki i duhovno konsterniran, bio sam poražen količinom zla koje se nadvilo nad moj grad i na moju zemlju. Bio sam uvrijeđen. Prestao sam raditi, ali ne i misliti i osjećati, dapače. U tom izuzetnom i kolosalnom stanju ruka me nije slušala otuđili smo se.**

Gospodine Zaimoviću, u vezi s nekim vrlo upitnim ocjenama vrijednosti o kojima ste maločas govorili, kako bi, prema Vašem mišljenju, trebalo formirati cijene umjetničkih djela u Bosni i Hercegovini danas?

To je, u stvari, pitanje: kako se odvojiti od sebe? Kako odvojiti ono o čemu ste sanjali i noću i danju, kako se odvojiti od svog rada? A morate prodati sliku, svoje djelo. I šta je uopće cijena? Kažu da postoji priča iz doba impresionizma. Kupac je pitao jednog veoma poznatog slikara za cijenu njegovog djela prijepodne, uz obećanje da će uveče doći da ga kupi. Kada je došao iste večeri, slikar mu je rekao drugu, veću cijenu. Kupac ga je začuđeno pitao za razlog. A slikar mu je odgovorio: "Zato što ja nisam isti čovjek bio jutros, i sada navečer!"

Pratite li rad mladih umjetnika?

Ja sam jedan od rijetkih slikara moje generacije koji uvijek nastoji pogledati izložbe mladih slikara. I nastojim prepoznati da li je to što je rađeno - rađeno s iskrenim osjećanjem. Ja sam etičar u tom smislu. Meni nije toliko važno da li je to dobro i u likovnom smislu, koliko nazrijeti snagu duha, u moralnom smislu, neovisno o odabranom stilu ili tehnici. Jer, ja se mogu jednako uzbuditi pred Morandijeve tri flaše kao i pred Picassovim *Gospođicama iz Avignona*. Sjećam se svog davnog iskustva jedne Maljevičeve izložbe u jednom holandskom muzeju, radova iz njegove suprematističke faze. Ja sam bio potpuno konsterniran, ushićen, do te mjere isprovociran u samome sebi da sam htio zagrliti te slike. Njegove su slike tek naizgled jednostavne, ali iza njih se krio Kozmos. To je bio način mog likovnog sazrijevanja i odgoja. U današnjem okruženju, u tom je smislu, premalo pravih izazova. U svome tekstu, uz moju posljednju izložbu, Vi ste citirali divnu misao Ortege y Gasseta o borbi "protiv siromašnih apstrakcija" i to mi se iznimno svidjelo i mislim da je upravo na tragu mog likovnog osjećanja. Ta me je misao jako uzbudila. Mislim da ne postoji apsolutna apstrakcija u slikarstvu. Ja bih bio kozmički genij kada bih mogao razumjeti i naslikati apsolutnu apstrakciju. Kada Maljevič i Mondrian stave samo dva-tri tona i naslute Apsolut, tada to nije samo aranžman. To mogu samo rijetki i to je rezultat dugog puta sazrijevanja. A, s druge strane, danas nerijetko imate tek aranžman, jer sve nam je danas aranžman – i život nam je danas jedna vrsta aranžmana.

Stablo, 1977.

Retrospektiva

Mehmed Zaimović
(1938. – 2011.)

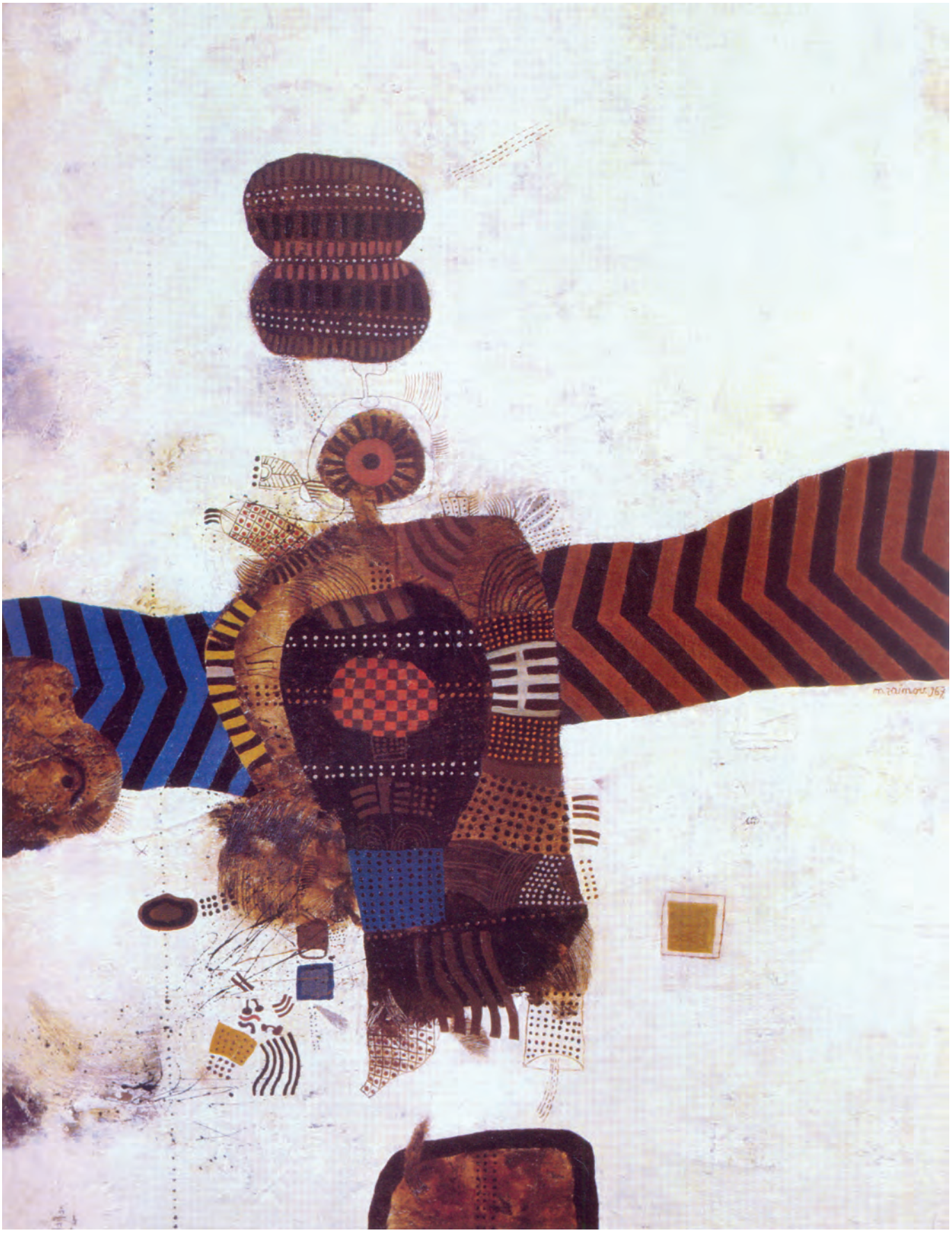

Erupcija monologa II, 1967

Put kojim je otišla moja majka I, 1988

Ciklus bol, 1993.

Atak, 1993.

Berberova oporuka zemlji koja ga neće

Čovjek bez zemlje *ili* zemlja bez Čovjeka

Samo bih ispremetao Dizdareve stihove, prije njega nezamislive, a od njega nedokučive, izvadio - ako se mogu izvaditi - one nejupečatljivije, što najdublji trag ostavljaju, što dva puta dah zaustavljaju... i ispisao ih preko stranica Berberove Srebrenice; ili bih Dizdarove riječi o slovima zamijenio Berberovim slikama. Volio bih da je rahmetli Mehmedalija poživio duže od svoje 54 godine, jer samo bi on bio u stanju izmisliti i ispisati riječi odgovarajuće Berberovim slikama.

Piše: **Edin Urjan Kukavica**

Uopće ne čudi da ni domalo šesnaest godina poslije Srebrenice niko - osim rijetkih dostojanstvenih i poštovanja vrijednih pokušaja - nije uspio književnim djelom obuhvatiti razmjere zločina na koji *bezdušje Evrope*, kaže akademik Šarčević, predstavlja kraj i *slom* (prijetvorne /lažne) *humanističke misli i filozofije Evrope 20. stoljeća*. Jednostavno, u ljudskom rječniku, ni u jednom jeziku, prije Srebrenice nisu postojale riječi kojima bi se ikome moglo dočarati da bi se tako nešto moglo dogoditi. Do Drugog svjetskog rata i pogroma Jevreja pojam *holokaust* bio je biblijski pojam lat. *holocaustum* (Vulgata), grč. *holókauston* (Septuaginta), *holo kaustos* = potpuno spaliti), u značenju uništavanja širokih razmjera, uglavnom vatrom, (*a great or complete devastation or destruction, especially by fire*) ali i žrtve paljenice (*a sacrifice completely consumed by fire; burnt offering*). Nakon genocida nad Jevrejima, Holokaust dobija i treću rječničku odrednicu. Tvrdio sam da nešto mora najprije u jeziku nastati da bi se moglo pretvoriti u djelo; istina je da nešto mora najprije upostojati u stvarnosti da bi se za to našla riječ; nažalost, Srebrenica se morala dogoditi da bi civilizacija koja je dopustila *Srebrenicu* mogla u laži umrijeti.

Razmjere srebreničkog masakra - zovući ga različitim imenima ovaj zločin neće (nasreću) postati veći ni (nažalost) manji; svejednako, neće se različitim karakterizacijama - ni sudskim ni diplomatskim - umanjiti ni svirepost njegovih nalogodavaca i izvršitelja: *Naš vek će proći. Otvoriće se*

arhivi. I sve što je bilo skriveno od nas. Sve što u prošlosti od laži živi - pokazaće svetu i slavu i užas. Bogova raznih potamniće lik. Koliko bede skrivao je vek. Ali taj što je bio zaista velik ... ostaće velik - zauvek (Vladislav Petković Dis, 1880. - 1917.).

Volio bih da je rahmetli Mehmedalija živ - ne znam da li bi on volio vidjeti Bosnu daleko od onoga što bi on volio da njegova voljena Bosna i Hercegovina jeste - da osobno može napisati ogled Berberovoj *Srebrenici*. Jer, nisam se mogao, ni sada ne mogu (više i ne želim), oduprijeti osjećaju da Dizdarov plemeniti Zapis o (svojoj) zemlji, onakvoj kakvu je on doživljavao i volio - umnogome virtualnoj iz perspektive zastrašujuće stvarnosti u kojima su svojim djelima živote posvetili i Dizdar i Berber plaši svakodnevicom, a prestravljuje sutrašnjicom – se ni na koji način ne dotiče virtualne Zemlje koju obojica sanjaju. Dizdareva *Bosna* iz *Kamenog spavača*, koja je bila, nije ništa manje virtuelna od Berberove vizije njegove zemlje, koje nema, a koju voli. Dizdarev *kameni spavač* Berberov je Dedal. Samo Dizdar i Berber jedan drugoga mogu opisati i oslikati. Berberovu, kao i onu "pravu" *Srebrenicu,* teško mi je početi bilo kojim riječima osim stihovima Mehmedalije Dizdara: *Ti si nakanio da mene nema i pod svaku cijenu/Ideš prema meni. I u jurišu/Smijući se i plačući/Pred sobom/Sve čistiš/I ništiš/Ti si nakanio da me pod svaku cijenu uništiš/Ali nikako da nađeš/Istinski put/Do mene* (Putevi, Kameni spavač)

Berberova Srebrenica prepuna je dvojakih sadržaja; užasavajuća je i prelijepa u isti mah, plaši (odbija) i neodoljiva (privlači), dokumentarna je i nepobitna kao sudski dokaz a opet uzvišeno alegorična poput sjećanja, bolne neposredna i tješiteljski sjetna. Spajajući apstraktno (jer normalan um ne može prihvatiti istinitost i stvárnost) i dokumentarno (jer Sud ne poznaje subjektivnost) Berber uspijeva u onome u čemu su se rijetki i usudili okušati, dotaknuti *srebrenicu* onakvom kakva ona jeste, desetljeće i pol kasnije (ne poslije), simbolom, znakom, jezikom kojim on najbolje govori: postavlja, ili traži da se postave - pitanja, jednako koliko i nudi, traži da se nađu - odgovori. Osim onih tipično i očekivano ljudskih, sa ili bez dvojbe. zašto, zbog čega, u ime koga... kako se moglo dopustiti i zašto se nije moglo zaustaviti, ako se nije htjelo spriječiti, preko sudskih (valjda će neko jednom dati odgovor i na njih), do zaprepaštenja od užasa koje je napose pitanje svih pitanja na koje niko nikada neće dobiti odgovor.

Sa stidom i tugom, ali, nažalost, bez iznenađenja, saslušao sam slikarevu priču, izrečenu sa puno sjete, o tome kako mu je neki patetični izdanak apsurda zvanog vlast u Bosni i Hercegovini, kojemu je nedokučivi vrhunac vlastite urbanizacije bio da ima *Berbera* na zidu dnevne sobe, vratio neotvoren i polupocijepan paket u kojem je na adresu jedne od institucija ove zemlje poslao jedan primjerak svoje Srebrenice

Ne treba sumnjati da je Berber svoju Srebrenicu dugo nosio u glavi i grudima prije nego je konačno uspio iscijediti iz prstiju gradeći začudan, simbolikom bremenit, osebujnošću jedinstven i kolosalno golem epitaf nad mezarom jednog (i svih) prekinutih srebreničkih života; i to, ne strijeljanih u Srebrenici i njenoj okolini i zatrpanih buldožerima, nego prije svega preživjelih, onih koji pamte i sjećaju se (*Treba da živiš među ljudima a riječi nemaš/Treba da živiš među vucima a zuba nemaš/A kako ćeš tek razlikovati čovjeka i vuka/Vuka i čovjeka!* (Uspavanka).

Duboko svjestan svih pitanja, naročito onih bez odgovora, bolno pogođen šutnjom najpozvanijih da odgovore, "duboko revoltiran bezdušjem Europe" kako sam kaže, Berber traga za vlastitim načinom da poveže treptaje iz nesanice sa dostojanstvom u bolu. Za razliku od Dizdarevih stećaka potpisanih imenom dijaka i nekon naznakom o preminulom, Berberov epitaf nema imena ili ih ima tek nekoliko, a i to su imena naknadnih svjedoka također postavljatelja pitanja i tragatelja za odgovorima; uostalom imena ubijenih, kaže se, nakon prvog koji je zločin, postaju dijelom statistike. Ali zato iz svakog pregiba sasušene boje izbija: *Mlad sa ovog svijeta odoh – a jedan bijah u majke... Stah/Boga moleći/i zla ne misleći – i ubi me...!* U Berberovoj Srebrenici nema ni krvi (a 8000 ubijenih!), osim u tragovima crvene boje, iako krv curi sa svakog lista/lica i

naličja žrtve i preživjelog, sa svake ruke, tijela, iz likova, iz prošlosti (budućnosti?): Doći ćeš opet jednog dana/(Zakleo si se čvrsto na to/Na kaležu na križu na oštrici mača/Pijan od pojanja prokletstva i dima tamjana)..., iz ljudskih građevina i ruševina, koje su u carstvu stvari ono što su alegorije u carstvu misli (B. Walter), iz Ikara i Dedala u svom mitskom nezavršenom letu, oboreni iznad srebrenice u Srebrenicu, ima fragmenata, isječaka, izderotina, iz krikova (bez zvuka!) zatomljenih rukom preko usta, iz geografske karte koja zorno svjedoči mjesto i položaj Bosne u srce Europe koja je dopustila i nije zaustavila kad već nije spriječila da joj srce krvari.

Vidio sam Srebrenicu u Berberovoj Srebrenici: vidio sam iskope, i kopače i iskopane, Williama Hagunda u Pilici, i šejha Mustafu Čajlakovića, i njegovu tekiju u srebreničkoj Srebrenici, i Icarusa i Dedalusa u mrtvačnici u Kalesiji, i srednjevjekovni poraz stoljećima slavljen kao pobjedu, i rezultate i učinke strašnog kompleksa, potrebe za osvetom, i uzrok i razlog (predtekst) svih srpskih ratova i pokolja i poraza, i poraza.

Nekoliko riječi o pjesniku/slikaru (*Srebrenica* skrbi nepobitno više prerogativa od bilo čega na što i poezija i slikarstvo napose polažu pravo); Berber u stvari, iscrtava, opisuje, oslikava osobno i nadosobno Dizdarevo *Slovo o čovjeku*. Svaki potez kista jedna je riječ: *Satvoren u tijelu zatvoren u koži/Sanjaš da se nebo vrati i umnoži/Zatvoren u mozak zarobljen u srce/U toj tamnoj jami vječno sanjaš sunce/Zarobljen u meso zarobljen u kosti/Prostor taj do neba/Kako da premosti?* Svaka bora Dedalova jedno slovo: *Zatvoren u rebra zarobljen od srebra/I kad si visokan bjelji od srebra/Satvoren u tijelu zatvoren u koži/Sanjaš da se nebo sa tom zemljom složi/Otrgnut od neba žudiš hljeba vina/Al u domu tvome/Kad će domovina?* Svaki krik majke jedno je otopljeno pero

Vidio sam Srebrenicu u Berberovoj Srebrenici: vidio sam iskope, i kopače i iskopane, Williama Hagunda u Pilici, i šejha Mustafu Čajlakovića, i njegovu tekiju u srebreničkoj Srebrenici, i Icarusa i Dedalusa u mrtvačnici u Kalesiji, i srednjevjekovni poraz stoljećima slavljen kao pobjedu, i rezultate i učinke strašnog kompleksa, potrebe za osvetom, i uzrok i razlog (predtekst) svih srpskih ratova i pokolja i poraza, i poraza.

Ikarevih krila: *Zatvoren u meso zarobljen u kosti/Pa će tvoje kosti tvoje meso bosti/Otrgnut od neba želiš hljeba vina/Kamena i idma samo ima svima/Od te ruke dvije tvoja jedna nije/Jedna drugu ko/Hoće da pobije?* Svaka iskopana kost jedna je sakrivena istina: *Zatvoren u mozak zarobljen u srce/U toj tamnoj jami vječno zoveš sunce/Sanjaš da se nebo približi i vrati/Tijelo se kroz vlati u pijanstvu klati/U žilište sliščen zatvoren u krvi/U tom kolu bola/Potonji il'/Prvi?* svako lice historija svjetskog bola: *U tom kolu bola ni potonji ni prvi/Igrište si strvi i ročište crvi/Zaplijenjen od tijela greb za sebe djela/Kad će tijelo samo da/Postane djelo?* I Berber, kao Dizdar, glasno viče, ali nažalost ni njega, kao što ni Mehmedaliju nije, nema ko da čuje:

Doći ćeš jednog dana na čelu oklopnika sa sjevera/I srušiti do temelja moj grad/Blažen u sebi/Veleći/Uništen je on sad/I uništena je/Nevjerna/Njegova/Vjera...

Sa stidom i tugom, ali, nažalost, bez iznenađenja, saslušao sam slikarevu priču, izrečenu sa puno sjete, o tome kako mu je neki patetični izdanak apsurda zvanog vlast u Bosni i Hercegovini, kojemu je nedokučivi vrhunac vlastite urbanizacije bio da ima *Berbera* na zidu dnevne sobe, vratio neotvoren i polupocijepan paket u kojem je na adresu jedne od institucija ove zemlje poslao jedan primjerak svoje Srebrenice: *Kakvo to lice Čudno vidim/na svetoj stolici?/Kakvo to lice vidim na stolici/To lice sveto obraz je kleti/Samog Dijavla!* (Mehmedalija Dizdar, Zapis o prijestolju, Kameni spavač).

Neće biti nikakvo čudo, a svi će se silno začuditi, ako naš zasigurno najveći živi slikar (šta god ko o ovome mislio) kao tužan i razočaran *apatrid*, odluči da donese zasigurno najtežu odluku u svome životu da promijeni prezime u Lamekani i počne se predstavljati kao Mersad Bez zemlje. Njegova oporuka zemlji koja ga neće: Berberova Srebrenica već je *lazemani* (bez vremena).

Teorija medijskog kaosa

Piše: **Sead Alić**

Masmediji mogu od leptirova zamaha napraviti uragan, od stražnjice i grudi – književnost – ali sve to traje onoliko koliko nas uragan medija natjera na pozornost; kada ugledamo tijela bez photoshopa, iluzija nestaje. Čemu onda strka?

Medijsko umnažanje vlastitih slika danas je pretpostavka bavljenja različitim poslovima: bez medija je teško baviti se politikom; robu je na tržištu gotovo nemoguće prodati bez medijskih posredovanja; bez medija sportaši ni izdaleka ne bi postizali cijene kakve danas postižu u nogometnim transferima, proizvođači popularne glazbe ne bi za novogodišnje nastupe naplaćivali iznose jednake višegodišnjim plaćama onih koji ih slušaju i gledaju. Svijest o snazi umnažanja posredstvom medija izrodila je i sasvim razumljiv i očekivan nusprodukt: pojavila se misao da se umnožavanjem bilo čega može doći do nečega, kako i najsićušnija, minimalna, bilo kakva vrijednost, ukoliko se dovoljno puta prikaže i medijima umnoži, može kumulirati svoju beznačajnost do razine gotove prepoznatljive virtualne vrijednosti. Riječ je o svojevrsnoj *teoriji medijskog kaosa.* Kome ona ide u prilog?

Gotovo bi se matematički moglo izračunati (ustvrditi) da je količina inzistiranja na medijskim pojavljivanjima obrnuto proporcionalna s iskrenošću/istinom/duhovnošću/vrijednošću ishodišta iz kojega dolazi. U pravilu, što je inzistiranje veće, veća je i mogućnost da je riječ o pokušaju zadobivanja značenja umnažanjem beznačajnoga; riječ je o krilima leptira teorije kaosa kojima je cilj odigrati ulogu gusjenice tenka na ratištu. Kada 'književna' riječ ponudi golo tijelo (autora/ice) kao sredstvo unapređenja prodaje, onda nešto nije u redu ili s riječju ili s autor(ic)om ili s medijskom dimenzijom društva koja takvo što omogućuje. Na djelu je pretvaranje umnažanog kvantiteta u kvalitetu, nečega u prepoznatljivo ime, prepoznatljivog imena u 'novi kriterij vrijednosti'. Prostitutka je, igrao se Walter Benjamin riječima, istovremeno i trgovac i roba. Iznajmljuje tijelo, rekli bismo danas, u *real timeu*. Što se međutim zbiva kada medijski umnoženo golo tijelo autorice postane sredstvom unapređenja prodaje knjige koja polaže pravo na respekt književne i intelektualne javnosti?

Književna bi rečenica, inače, trebala biti uzbudljivom, uvijek istom i uvijek drukčijom. Svojim poznatim oblikom, ali i iznenađenjima, ona bi trebala budnim držati svog čitatelja u svojevrsnom transu užitka čitanja. Rečenica bi se trebala 'otvoreno' nuditi, prikrivajući svoje posebne draži. Njih u pravilu čuva za čitatelje koji slute, razumiju, osjete, namirišu, dodiruju, vjeruju, tragaju… Neće se svaka rečenica svakome dati. Svako od nas uživat će u onim ljepotama za koje je priredio svoju dušu i instrumentarij za otkrivanja dubina jezičke igre. Nije niti svaki jezik za svaku ljepotu duše. Ponekad se mislilo kako se bagerima i petoljetkama moglo bez kazne unositi u rečenicu. Pokušavalo se ponekad zgrijati rečenicu imenima autoriteta, škola, načina, povijesnih osoba…Umjesto da se izgovori povijesna rečenica, nerijetko se izgovarala rečenica puna historijskih činjenica; umjesto rečenice glazbom nošene, rečenica se punila terminologijom glazbe (kojom se komuniciralo sa cehom analitičara glazbe). Poseban je promašaj rečenica koja želi biti erotičnom, a umjesto svojih oblina ponudi obline autora/ice. Na djelu je tada pisanje tijelom (foto-grafijom) gdje je tijelo početak i kraj. Pisanje tada postaje samo suptilnim oblikom preprodaje tijela.

Istina je beskrajno uzbudljiva, ali ona nikada nije gola. Na putu do nje slojevi su odjeće koju treba odstranjivati, ali i slojevi načina promatranja koji se na nju graviraju. Kada dođemo u neposrednu blizinu na njoj će se ipak osjetiti naš dah. Tijelo se (danas uglavnom žensko) prodaje na beskrajno mnogo načina. U popularnu glazbu ulazi se erotiziranim televizijskim spotovima koji su sve bliže mekim porno filmovima. Uloge u filmovima dobivaju glumice koje su već dokazale da nemaju problema

s razodijevanjem. Pritom ostaje sporednim imaju li talenta, znanja, smisla za glumu… Reality showovi su programi otkrivanja prikrivene prostitucije i prilagođavanja na nju. Osobe za koje se unaprijed zna čemu su sklone i 'do kuda mogu ići' stavljaju se u relativno čedan kontekst kojega će uskoro razoriti. Natjecanja ljepote oblik su iznošenja tijela na tržište mecena. Pokušaj da se svemu da oblik igre i natjecanja može prevariti samo mlade djevojke željne reflektora, svoje slike u novinama, odnosno titule.

U medijima određenom svijetu golih tijela obojanih reflektorima – lijepa tijela traže zadovoljštinu. Ne nalaze je u drugome tijelu jer se uz drugo tijelo – gase. Zadovoljstvo dolazi s uranjanjem tijela u glazbeni, filmski, estradni, politički a u zadnje vrijeme i književni – spektakl. Spektakl tijelu nudi višak vrijednosti. Ako se poput koncentrata razlije pričama, novinskim tračevima, reportažama, kratkim filmovima, kolumnama – ono proizvodi vječito nezadovoljenje uhvaćenoga u mrežu. Čitatelju se tijelo nudi u obliku rečenice za koju se tvrdi da je književna. Poput turista koji obilaze hollywoodske studije u kojima su snimani filmovi koje su gledali – čitatelji zaranjaju u prazne hale književne rečenice prodavane tijelom kao sredstvom unapređenja prodaje.

Razumljivo je da je za urednike ovih ili onih trač rubrika prava heroina svaka osoba koja istovremeno glumi brižnu majku, vjernu suprugu ali i *kurvicu* skrivenu iza lijepih manira. Razumljivo je da na njoj pokušavaju zaraditi, kao što ona zarađuje na njima. Jasno je da je tu na djelu prikriveno priklanjanje obrascu rasprodaje prazne riječi dodacima koncentrata erotike. No budući da se ta erotika ne postiže riječju, tijelo se povremeno mora izlagati, kako bi čitatelje podsjetilo da je na djelu čitanje štiva koje bi trebalo biti erotsko. Autoritet crkvenih ili političkih hijerarhija zamijenjen je danas autoritetom umnoženih ženskih tijela koji stvaraju mrak u kojemu su sve krave crne, odnosno sve rečenice erotične.

Rečenicu više ne prodaje njeno unutarnje ustrojstvo, ljepota, dubina, metaforičnost, blagost, nenadanost… Tijela umrežena sredstvima tehničke reproduktibilnosti daju joj auru množine i spektakla. Ona može biti prazna poput *tabula rasa* koje se prijavljuju za žigosanje nekoj od emisija koje ne vide druge dimenzije života, osim trača. Vrijednost se rečenice odavno već ne određuje iz nje

Umjesto da se izgovori povijesna rečenica, nerijetko se izgovarala rečenica puna historijskih činjenica; umjesto rečenice glazbom nošene, rečenica se punila terminologijom glazbe (kojom se komuniciralo sa cehom analitičara glazbe). Poseban je promašaj rečenica koja želi biti erotičnom, a umjesto svojih oblina ponudi obline autora/ice. Na djelu je tada pisanje tijelom (foto-grafijom) gdje je tijelo početak i kraj. Pisanje tada postaje samo suptilnim oblikom preprodaje tijela.

same i njoj inherentnim sredstvima procjene. U svijetu u kojemu se rečenica gleda - ona nerijetko unapređuje svoj smisao nekim golim tijelom. To je prava *grafija porna*: crtanje rečenice tijelom koje se prodaje. Čitajući takve rečenice čitatelj vjerojatno zamišlja tijelo idealno poput proizvoda photoshopa, zamišlja dramaturgiju Hollywooda i negdje u svemu tome turistički obilazi rubove duhovnosti. Masmediji mogu od leptirova zamaha napraviti uragan, od stražnjice i grudi – književnost – ali sve to traje onoliko koliko nas uragan medija natjera na pozornost; kada ugledamo tijela bez photoshopa, iluzija nestaje. Čemu onda strka?

U doba umnožene, copy-paste kulture, dobu mentalnih klonova – matrica koje se umnažaju brzinom od 24 sličice u sekundi – prirodni se okoliš polako pretvara u naplavine sredstava unapređenja prodaje. Sadržaj medija pretvara se u ono što nas nagovara da konzumiramo medije čiji su glavni sadržaji - sredstva nagovaranja da konzumiramo medije. U nama se stvaraju matrice iščekivanja novih sredstava unapređenja prodaje. Budno pratimo kako će nas ovaj put prevariti. Unaprijed smo već pristali. Ionako se već ona realna, teška, industrijska proizvodnja odavno već preselila na Istok ili Jug.

Tijelo koje istovremeno i glumi čednost i prezentira se kao seksualni stroj ulazi u dramaturgiju medijskog polusvijeta nogometaša, celebritija, manekena… Na jednu se stranu naginje obećavajući, na drugoj je strani s pravnicima s kojima želi osigurati naplatu izlaganja i pretvaranja tijela u rečenicu. U rekla-kazala dramaturgiji odvija se trgovina osvojenim medijskim prostorom koje je postalo novim središnjim sredstvom iskazivanja vrijednosti – novim zlatnim polugama doba masmedijske proizvodnje viška vrijednosti. Utakmice su sredstva unapređenja prodaje nogometnih igrača. Modne revije ne prodaju samo krpice nego i modele. Miris novca u obliku medijskog prostora pretvorit će se u neki novi miris sa zaštitnim znakom nekog od modela koji samo naizgled pomaže prodaji neke odjeće na modnoj reviji pod reflektorima i pred kamerama…

U dijelu svijeta u kojemu se ne gladuje nije teško prodati koketiranje pod publicistiku, duhovnost, umjetnost, književnost. Kad se takva situacija samo na trenutak prebaci u kontekst odčitavanja takve činjenice iz horizonta gladne milijade Istoka i Juga – postaju jasniji odroni mržnje i nerazboritost oblika osvete.

Drama je izvedena na Festivalu u Berlinu, 10. marta 2011., na kojemu su njemački renomirani glumci igrali predstave osam mladih dramskih pisaca iz Evrope.

Enes Halilović

Komad o novorođenčadima koja govore

Lica:

ŽENA: ***oko 32 godine, vozi automobil, ima muslimansku maramu na glavi***
SIN: ***novorođenče, oko 2 mjeseca, smješteno u korpi iza majke, na zadnjem sjedištu***
POLICAJAC: ***oko 30 godina, srednje visine, uredne uniforme***

(*Velegrad. U ulici X gust saobraćaj. Ulica je jednosmjerna. Automobili se sporo kreću u sve tri trake. Špic. Oko 16 časova. Policajac koristi trenutak kada zastaje automobil koji vozi ŽENA sa maramom na glavi. Upada u automobil, vadi pištolj i uperuje ga ŽENI u glavu.)*

POLICAJAC: Gospođo! Bez panike! Jedna maskirana osoba je otela bebu prije desetak minuta na početku ove ulice. Vi ste jedna od osumnjičenih osoba, mora doći do provjere.

ŽENA (*spokojno, ne gledajući u POLICAJCA)*: OK! Eto, kada ste tako pravedni, pitajte mog sina da li sam ga otela.

POLICAJAC Vi zbijate šalu! Da pitam bebu! Maskirana osoba je otela dijete i ja sam u akciji sa kolegama koji provjeravaju svaku stopu...

ŽENA (*mahinalno podiže desnu ruku sa volana*): Ako ste vi tako moralan čovjek, vi možete pitati mog sina da li je zaista moj sin, da li je otet i slično.

POLICAJAC: Ne podižite ruku sa volana! Stvar je ozbiljna. Dijete je oteto! Život je u pitanju!

ŽENA: Molim samo da ne probudite moga sina. Evo, gdje treba da vozim, u policiju, u bolnicu, kući da vam pokažem pelene... samo recite.

POLICAJAC: Vi ne treba da znate gdje idemo. Vozite oprezno i ne mičite ruke sa volana.

ŽENA: Da vi zaista vrijedite, da vi zaista vrijedite kao Džurejž, pitali bi mog sina čiji je, da li je otet i izašli bi iz mog automobila obavljena posla. Ne bi se mučili ni vi ni ja.

POLICAJAC: Ko je Džurejdž? Kakav Džurejdž? (*Zvoni policijska motorola, POLICAJAC se javlja*.) Da. F4 na vezi. Slučaj je riješen. Sjajno! Sjajno! Čestitaj kolegama. *(Predahne. Lijevom rukom obriše znoj sa čela, a pištolj izmiče od ŽENINE glave i zakoči ga.)* Gospođo! Slučaj je riješen. Otkriven je otmičar, muškarac koji je imao neki povez oko glave. Ja vam dugujem veliko izvinjenje, ali vi morate shvatiti naš posao. On je satkan od sumnji. Ja bih vas rado vodio na piće, da se opustite, vi ste u šoku.

ŽENA: Problem je što vi nemate moral kao Džurejdž. Džurejdž bi pitao novorođenče i riješio slučaj.

POLICAJAC: Kakav opet Džurejdž? Ja želim da vam se izvinim, a ne da mi govorite kako novorođenčad mogu da govore...

ŽENA: Imate li vremena, kao što ja imam strpljenja, da vam ispričam ko je bio Džurejdž?

POLICAJAC: Da. Evo, parkirajte se onamo. Staćemo. Vi samo govorite o Džurejdžu, pa... eto... recite mi. Prvi put čujem to ime.

ŽENA (*blago se okrene ka policajcu*): Slušaj, Allahov Poslanik Muhammed a.s. je ostavio iza sebe hadise. Sinoć sam čitala jedan hadis čiji ću ti dio ispričati sada.

POLICAJAC: Slušam vas.

ŽENA: Džurejdž je bio jedan veoma pobožan čovjek. Sebi je sagradio samačku kućicu i u njoj ibadet činio. Jednoga dana dođe mu majka, a on bijaše u namazu, i poče ga zvati: "O Džurejdž!" On se poče dvoumiti i pomisli: "Gospodaru moj, ili majka moja, ili namaz?" On se odluči za namaz i nastavi klanjati, a majka mu se vrati kući. Sutradan je ponovo došla i opet ga našla na namazu i ponovo ga pozvala: "O Džurejdž!" On ponovo pomisli: "Gospodaru moj, ili majka moja, ili namaz?" I ponovo se odluči za namaz. Sljedeći dan majka ponovo dođe i opet ga nađe na namazu i pozva, a on joj se ponovo ne odazva, nastavljajući sa namazom. Ona tada ljutito reče: "Allahu, ne daj mu smrt dok ne vidi lica prostitki!"

Benu-Israil (njegovi sunarodnici) međusobno su često razgovarali i spominjali Džurejdža i njegov ibadet. Među njima je bila i jedna prostitutka, o čijoj se ljepoti nadaleko pripovijedalo, koja im (nakon što je čula kako o Džurejdžu pričaju) reče: "Ako hoćete, ja ću ga zavesti." Zatim je otišla do njega i ponudila mu se, a on se na nju ni ne obazrije. Vidjevši to, ona dođe jednom čobaninu koji je ponekad navraćao kod Džurejdža i s njim učini blud i osta noseća. Kada je rodila dijete, ona reče: "Ovo dijete je Džurejdžovo!" Oni na to odu do njegove kućice i pošto ga zatekoše u njoj, izbace ga vani, kuću sruše i počnu ga nemilice tući. On im reče: "Šta vam je?" "Ti si blud učinio s ovom nevaljalicom, pa je ona rodila tvoje dijete", rekoše oni. "Gdje je dijete?", upita on. Oni ga donesoše, a on im reče: "Pustite me da klanjam." Kad je završio s namazom, on priđe djetetu i prstom uprije u njegov stomak i reče: "O dijete, ko je tvoj otac?" Dijete odgovori: "Moj otac je taj i taj, čobanin." Oni tada pridoše Džurejdžu i počeše ga grliti i ljubiti, a onda mu rekoše: "Mi ćemo ti sagraditi kuću od zlata." On im reče: Ne, nego je napravite od blata, onakvom kakava je bila", što oni i učiniše.[1]

POLICAJAC: Znači takav je bio Džurejdž.

ŽENA: Da, takav je bio.

POLICAJAC: Ostaje moja ponuda za prijateljsko piće. Ja sam držao pištolj na vašoj sljepoočnici... razumite me.

ŽENA: Opraštam vam. To vrijeme za piće bolje provedite u nekoj biblioteci. I da znate, dijete koje je istinom odbranilo Džurejdža nije jedino novorođenče koje je progovorilo.

POLICAJAC: Zaista?

ŽENA: Da! Bilo je još novorođenčadi koja su progovorila. Govorila su istinu! *(SIN sa zadnjeg sjedišta počinje da guče.)*

POLICAJAC: Neće valjda i vaš sin sada progovoriti?

ŽENA: Ma ne, gladan je. *(ŽENA dodaje POLICAJCU cuclu.)* Stavite mu brzo cuclu, gladan je. Žurim da ga nahranim.

POLICAJAC *(izlazi iz automobila, gleda čas u SINA čas u ŽENU):* Oprostite! Oprostite! Srećno.

ŽENA *(uključuje se u saobraćaj.):* Srećno! Srećno i vama.

[1] Dio ovog hadisa preuzet je iz knjige Rijadu – s – salihin koju je sačinio Jahija ibn Šeref en – Nevevi, a izbor hadisa, objavljen u Sarajevu 2000. godine, sačinio je Muhammed Mustafa el – E`azami, s arapskog preveli: Fuad Sedić, Husein Omerspahić i dr., 70.-71.

O autoru:

Enes Halilovic je rođen 1977. godine u Novom Pazaru. Pjesnik, prozni i dramski pisac, pravnik, ekonomista i novinar. Radi kao saradnik Radija Slobodna Evropa. Osnovao je književni list Sent. Njegova poezija i proza zastupljena je u brojnim antologijama. Prevođen je na engleski, francuski, njemački, španjolski, rumunjski, ukrajinski, poljski, mađarski, slovenački, makedonski, albanski i katalonski jezik.

POEZIJA: *Srednje slovo*, *Bludni parip*, *Listovi na vodi* (4 izdanja, jedno izdanje na engleskom)

PRIČE: *Potomci odbijenih prosaca*, *Kapilarne pojave* (2 izdanja, jedno izdanje na poljskom)

DRAME: *In vivo*, *Kemet* (2 izdanja)

Komšije Turalići

Naš komšijski odnos je bio idiličan, nije prošao niti jedan Kurban Bajram, a da nama nije donesen prvi Kurban s Blagoslovom. Prvi sladoled se uvijek pravio kada se u našem gradiću istopi i posljednji snježni brežuljak. Obavezna prva kugla ledene poslastice bila je uvijek prvo namijenjena meni - i to besplatna!

Piše: **Blanka Atijas Levi**

Kuća, komšija, krevet i kafa četiri su važne stvari u životu čovjeka.

Kada imaš krov nad glavom da se skloniš, dobrog komšiju da ti otvori svoja vrata, dobar krevet da prilegneš kada si umoran te da barem jednom dnevno popiješ dobru kafu, možeš se nazvati sretnom osobom.

Nama, porijeklom Bosancima, to je uvijek bilo važno u životu.

Rasla sam u maloj provinciji, pedesetih godina prošlog stoljeća, u staroj obiteljskoj kući s velikom avlijom. Rodila sam se na najvećem kauču kojeg sam vidjela u svome životu, a tri godine prije mene na tom istom kauču rođen je i moj srednji brat. Kauč je napravio od bukovine jedan stari sarajevski stolar, znam da ga je naša majka donijela u miraz. Madraci su na njemu bili napunjeni sitnom slamom, presvučeni jutom, a preko njih je dolazilo vuneno čebe pa bosanski ćilim i puno jastuka.

Na tome kauču nastali su i naši životi; rađali smo se, spavali, primali rodbinu i komšije, putnike namjernike, umorne seljane koji bih prespavali kod nas kako bi ujutro stigli ljekaru.

Na tome kauču poneki su i umirali.

Uvijek smo se mi djeca borili tko će zauzeti bolji položaj, ali na njega nisi mogao biti pretplaćen. Tata je iz svoje radionice dolazio točno u podne na ručak pa bi poslije obavezno prilegao. Kada su nam dolazili naši dragi rođaci i komšije, koje i danas nosim u mislima - Deda i Almas Trampić sa trima kćerkama Amirom, Zerinom i Miladom. Navraćali su i dr. Izudin Džananović sa suprugom Bečankom, tetom Anicom - oni, nažalost, nisu imali svoju djecu ali su usvojili prekrasnu djevojčicu Miru Ladof, kćerku njihove spremačice pa su nas, komšijsku djecu, prigrlili kao svoje i priređivali nam najljepše priredbe u svom velikom perivoju. Živjeli su u pravoj velikoj vili odmah do naše čardaklije. Tada nisam ni primjećivala takve veličine pa mi je i danas o kućama stav isti - imati svoj krov pa i potleušu.

1957. godine smo se morali preseliti par ulica dalje, odmah iznad velike pijace, radi nove, urbane sheme grada. Na temeljima kuće mog rođenja sagrađena je nova i velika, prva prava Pošta.

Mi smo za zamjenu dobili jednu staru kuću (po tatinoj želji bila je to kuća jednog Jevreja koji je nestao u vihoru II. svjetskog rata). S nama je preselio i naš stari veliki kauč koji je dobio počasno mjesto u kuhinji i koji mi je bio dugo godina suđen. Roditelji i braća su dobili svoje sobe. Dobili smo i nove komšije, veliku Mahalu sa sijaset polugole dječurlije koja je po čitave dane bila na cesti. Samo bi dolaskom mraka Mahala utihnula.

Avlije su nam bile razdvojene drvenom tarabom pa smo svi znali svačije dnevne jelovnike. Znalo se koja kuća kuha japrak sarmu, koja bamije, koja grah sa bravetinom, gdje se peče pastel, kuhaju jaja haminadu, šolet…

Naše prve komšije bili su mesar Šemsudin Hajrulahović i njegova žena Zuhra. Imali su petero djece. S kćerima Askom i Delvom sam provela većinu djetinjstva.

Tata je uz našu kuću imao i svoju obućarsku radionu koju je uvijek otvarao rano ujutro, već u šest sati te bi zatvorio tačno u podne kada bih se svi okupili na ručku. Ja sam dežurala preko školskih ferija, dolje u radnji, zajedno sa sijaset djece iz Mahale. Tada bismo jedva svi stali i prebirali po drvenim i metalnim klincima i isprobavali tuđe popravljene cipele. Znali smo skupljati tatine opuške cigara od škije pa bi i potegli koji dim dok nas jednom nije uhvatio, al' mi smo i dalje skrivečki nastavili naše dječje vragolije.

Uskoro se naši Hajrulahovići sele u novu kuću, u drugi kvart.

Tada su se doselili naši najbolji, najplemenitiji i najdarežljiviji Turalići. Otvorili su prvu pravu slastičarnicu.

Gazda Mustafa, visoki, lijepi, mladi muškarac u svojim tridesetim, ugodnog blagog glasa i njegova prelijepa žena Sadeta, rođena u Gradišci. Ta prelijepa hanuma u mojoj duši i srcu nije nikada dobila konkurenciju! Ona je za mene, u to vrijeme curetka, a pogotovo sada, kada je u zre-

lim godinama, ostala neponovljivo jedinstvena. Niti jedna svjetska diva nije joj ni do malog prsta dorasla u svakom pogledu. Uvijek je nosila najljepše kašmirske dimije, prelijepe šamije koje su prekrivale njenu bujnu crnu kosu smotanu u punđu i pričvršćenu španjolskim česljevima.

Pravili su buredžike, najljepše na svijetu (valjda su mi i danas radi tih mirisa tiha patnja). Pravili su i najsočnije tulumbe koje sam ikad jela.

Radili su Sadeta, Mustafa i brat mu Azem od ranog jutra do kasne večeri, dok ne bi stigli sinovi Adnan i Enes, lijepi muškarčići koje sam rado voljela pričuvati i poigrati se sa njima. Sadeta nije imala svoje majke, rano joj je umrla pa je dovela kod sebe brata Ismeta i sestru Nihadetu te ih otškovala. Iz njihove kuće su krenule i svadbe Ismeta i Nihade.

Naš komšijski odnos je bio idiličan, nije prošao niti jedan Kurban Bajram, a da nama nije donesen prvi Kurban s Blagoslovom. Prvi sladoled se uvijek pravio kada se u našem gradiću istopi i posljednji snježni brežuljak. Obavezna prva kugla ledene poslastice bila je uvijek prvo namijenjena meni - i to besplatna! Oko Komšije Mustafe, kada bi mašina završila prvu turu, mi djeca smo se skupljali od ranog jutra da bi čekali tu željenu ljetnu poslasticu, ali Mustafine blage oči i crni nasmiješeni brčići uvijek su tražili mene da bih ja dobila tu prvu kuglu sladoleda. Ta komšijska idila je trajala samo par godina i naši Turaliči su započeli graditi novu kuću i veću slastičarnicu. Dok sam bila u srednjoj školi ta slastičarnica je postajala naše kultno mjesto. Išli smo svako veče na šampite i bozu koju smo pili na litre, a ujutro smo ustajali sa glavoboljom. Poslije smo konstatirali da nam je boza snižavala tlak, a toga nismo bili ni svjesni, poneseni užitkom nazdravljanja u veselju i dobrom društvu. Ne znam šta bih sada dala za jednu čašu boze. Sjećam se jednog važnog događaja - moji roditelji su bili u stisci s novcima jer je tata trebao nabaviti kožu za radnju, a mi nismo voljeli nikada posuđivati. Mama je tada u povjerenju ponudila svoj jedini zlatni prsten s modrim kamenom u obliku košarice. Naše drage Komšije su razumjeli situaciju i pretplatili su vrijednost. A meni je kao djetetu bilo jako žao tog zlatnog prstena jer bila sam žensko. Od tada rijetko nosim prstenje. Nadam se da ga je moja draga Sadeta možda sačuvala, mada nije imao veliku vrijednost, ali ću je jednom pitati kakva mu je sudbina namijenjena i gdje je završila uspomena na moju majku…

Ali tada su nam naše Komšije omogućile novo sutra…

Prošle su godine i naši dragi Turalići odlaze. Ostajemo na istom mjestu, a naša Mahala mijenja staru sliku. Potleuše nestaju, grade se prave zidane dvokatnice, odlaze moji vršnjaci, doseljava se novi komšija, opet mesar Hasanica sa ženom Švabicom Erikom. Ali ona nije kao Sadeta bliska, topla. No komšija je komšija i preči je nego brat kad ti nije blizu. Hasanica se uvijek trudio da mi ugodi i kada sam se zaposlila uvijek sam mu bila pri ruci u banci jer bio je u žurbi. Ostavljao mi je teleći mozak kojeg sam obožavala i brizle koje nisi uvijek mogao naći ako nisi u dobrim odnosima s mesarom,

Prošle godine sam otišla u grad svoga djetinjstva i mladosti da posjetim grobove pokojnih, plemenitih roditelja i predaka. Nisam mogla a da ne posjetim moju dragu Sadetu.

Moji dragi Turalići su kroz rat protjerani iz našeg grada, istjerani su iz svoje kuće, slastičarnice kao i većina naših dragih sugrađana. Dugo su moji Turalići bili po Dalmaciji i Istri u izbjeglištvu. Dragi naš Komšija Mustafa se teško razbolio, Sadeta je uvijek uz njega, daje mu snagu i njeguje do posljednjeg daha.

Prošle su godine dok su se Moji Turalići konačno vratili u svoju kuću

Blanka Atijas Levi

i u svoju slastičarnicu koju danas vodi njihov sin Adnan.

Pozvonila sam na vrata Mojih Dragih Turalića. Sadeta ih otvara i zatim nevjerica, suze dugi bolni zagrljaji…

Još dok sam razmišljala o toj posjeti, razmišljala sam i o hediji za Moju Dragu Komšinicu Sadetu. Kako se već duže vrijeme družim s kistom, nacrtala sam jedan cvjetni momento u bež žutoj; boje koje Sadeta voli.

Mog Komšije Mustafe više nema na kauču, kuću su napunila prelijepa snaha Nihada i unuci. Sadeta ima svoju Molitvu, Dobrotu, Blagoslov…

Sadeta je pred mene iznijela japrak sarmu, najbolju koju sam jela u svom životu, a nisam je jela skoro 30 godina.

Moja hedija je sutradan dobila svoje mjesto na zidu.

Dragi Moji Turalići, Hvala vam za dobar komšiluk, za vašu toplinu i ljudskost.

S Mojim Dragim Turalićima se čujem preko haber konzerve, mobitela, izmijenimo poruke, a za Pesah i Roš Hašana stiže čestitka kao i ja njima za Bajram i Hadži Bajram.

Znam da su mi Vaša Vrata Otvorena.

Danas mi fale Moje Drage Komšije, moja Mahala, moja Sadeta i moj Doboj…

Šibenik, 20. 04. 2007

Izuzetan pogled na prisutnost osnovnih istina

Multimonolog, Senad Nanić, KDBH Preporod, Zagreb, 2011., 324 str.

Piše: **Sead Begović**

Već s amblematičnim izborom riječi (neologizama i složenica: "slobodgovornost", "pomirboslovlje" i drugih) koje ugrađuje u naslove nekih svojih kolumni, a koje ažurno ispisuje i za časopis "Behar" u petogodišnjem razdoblju, Senad Nanić upućuje na *usloženost* i višeznačnost svoga jezika s kojim se koristi predočavajući nam izravne baštinike islama, posebice kada je riječ o njihovom kulturološkom nasljeđu i njihovoj estetskoj recepciji pa sve do prilaženja vrsno uočenim pojavama (bez osobnih inhibicija) iz društvenog života današnjice, dakle, novog historicizma - barem kada je riječ o prvom i zadnjem poglavlju ove knjige. Mjestimice dosjetljiv i humorno ironičan u situacijama kad inverzivno persiflira neke ozbiljne traume, kao što su ratni zločini i međunarodna politička konstelacija ("Na Kordunu glog do gloga traži NATO terorista svoga"), Nanić se pita: "…čijom se krvlju ta bahata filantropija budžetira…" i zatim hrabro, bez zadrške, zaključuje: "Ma koja obrana, u pitanju je postmoderna imperijalna politika koja za cilj ima pretvorbu NATO-a iz obrambenog vojnog pakta u onaj kojem je svrha zaštita imperije i, uglavnom privatnih interesa njenih nositelja." U tom smislu i bez svake sumnje (po vlastitom priznanju) autorov je osnovni spisateljski orijentir postmoderna publicistička korektnost unutar koje tolerancija funkcionira kao univerzalna vrijednost. Takav je postupak razvidan u kolumnističkim napisima "Multimonolog" u sklopu kojeg možemo saznati i to kako Europska Unija pati od "vehabitisa". Dakle, u rečenim napisima ima još mnogo prostora za osuvremenjivanje ustajalih i potrošenih gledišta na islamski svijet, poglavito na sve vidove te kulture u svijetlu *postkolonijalizma* te kroz zaista znalačko poznavanje "ummeta" i "imana".

Nanićevi osobni kriteriji i temeljne analize dani su kroz fragment (ne samo formalni s obzirom na skućenost prostora za tekst kolumne), ali se odaju misaonom zaokruženošću. Značajno mjesto gotovo uvijek zauzima povijest ideja kao nemirno društveno i duhovno protjecanje te marljiva i slikovita pretraga prostora i njemu pripadnog vremena. Može se reći da autor u svojim sintezama odbacuje sve utopije služeći se dijakronijskim opisivanjem današnje i prošle egzistencije kao ugroze ali i kao prostor za njeno moguće razumijevanje. Otkriva nam se čovjek sa svojim različitim (upitnim, kobnim, *džennetskim*, i *džehennemskim*) sociokulturnim horizontom. Nanić raskrinkava svaku ideju kvarne moći budući da vjeruje da je ona uvijek u transcendentalnom vlasništvu. Pa premda su ideje na neki način, u društveno-povijesnom smislu, potrošene ili kompromitirane u svakodnevnom životu jer su dio političkih ciljeva i moderne tehnologije, te su vođene logikom profita, autorov opis njihova novog smisla i prepoznatljivosti posve je otkrivalački i neodvojeni je dio njegove osobne za nas prihvatljive artikulacije. Širina takva zahvata očituje se u odista multimonološkom naslovu tj. Rečenici "Tko je ukrao naš duh Božića?" Edukativno pregledan i instruktivan je i tekst "Muslimani Hrvatske – razlozi visokog stupnja društvene afirmiranosti" objavljen u "Beharu".

U poglavlju "Pomirboslovlje", Nanić već sa svojim prvim tekstom pokazuje poznavanje i preciznost organizma kur'anskog jezika "koji iz jednog korijena riječi određuje skladan niz različitih, primjerice, aktivnih vršitelja radnje, što nije slučaj u drugim jezicima kakvim ih koristimo, nužno je stoga unapređivati prijevod kur'anskog teksta…" Autor ovim stavom sugerira da nije lingvistička teorija prevođenja jedino prirodno područje u kojem se dade razmatrati, analizirati i uopćavati priroda prijevodnog procesa, upravo zbog mogućnosti zamjene jezičnih kodova u osnovnim prije-

vodnim jedinicama. Treba svakako paziti na hijerarhizaciju jezičnog ostvarenja i izvornika te na opseg dopuštenih transformacija, odnosno na semantičko-smislenu jezgru tekstova koji se ponekad različito prenose i to s obzirom na naturalističku, realističku, slikovnu (pjesničku) i pojmovnu (mudroslovnu) razinu (razliku) između doslovnog i slobodnog prevođenja. Zbog takvih komunikacijskih naloga i modela prevođenja, ponekad pragmatičnih, često dolazi do iskrivljenog poimanja islama koji je "ipak utjecao na uzlaz zapadne filozofije, primjerice, srednjovjekovni kršćanski mislioci nisu niti krili činjenicu da su koristili i raspravljali o spisima muslimanskih filozofa koje su često i navodili" – piše Nanić. Poruka je jasna: jezične barijere i zapreke, uz stručno nadahnut prijevod ne bi trebale razdvajati bliskost od udaljenosti, trenutak od historije, živo od mrtvog, zbiljno od idealnog, iskustvo od smisla riječi i jastvo od *drugog*.

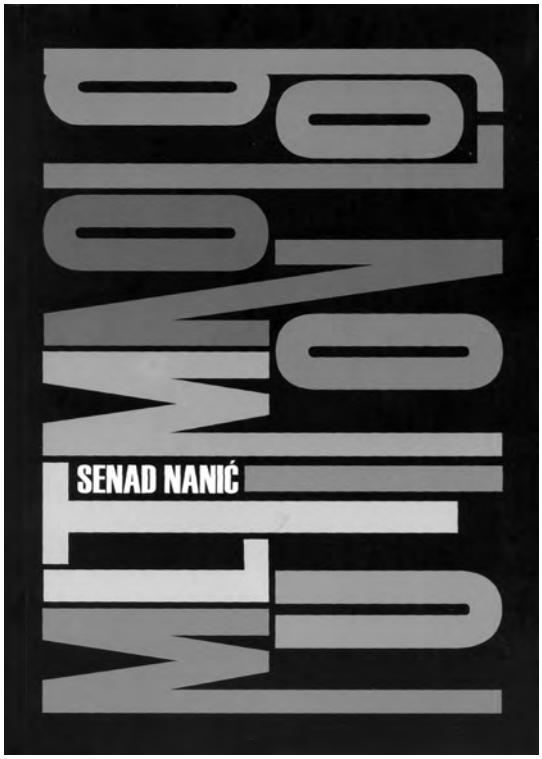

Nanić će komparativno komentirati (u svojim kritičkim i filozofsko teološkim navodima i razmatranjima) antičko, a prije svega kršćansko muslimansko znanje – hrabro bez spoznajnih ograničenja i utjecaja osobne religiozne ukorijenjenosti. "Lijepa Božja imena" povezat će s pojmom nužnosti, ostvarenosti i djelatne uzročnosti te usklađenosti s Božjom izvornošću. Na tom putu moguće je i metafizičko približavanje svijetu fizike, odnosno suvremene znanosti, kao što su *hadisi* zamjetno usklađeni s Kur'anom. Interpretirajući pojedine *hadise* (primjerice, prema dokazu po Ebu Hanifi) čitaču će se učiniti da ovi tekstovi, a mjestimice i neki pasaži unutar cijele knjige, poprimaju oblik glosarija, što će biti još jedna vrlina ove knjige koja po stilskom određenju i autorsko stručnim opservacijama jest žanrovski izmiješana, ali vrlo dobro strukturalno koncipirana te djeluje kao monolitna cjelina. Upućena je prije svega nešto obrazovanijem čitatelju spremnom na suočavanje s esejističkom filozofijom (dobra je pritom simetrija s Pascalom Brucknerom) protkanom religioznim načelima, primjerice sv. Augustina i ulomcima iz Kur'ana, bez bulevarskog štiha moderne žurnalistike.

Nanić raskrinkava svaku ideju kvarne moći budući da vjeruje da je ona uvijek u transcendentalnom vlasništvu. Pa premda su ideje na neki način, u društveno-povijesnom smislu, potrošene ili kompromitirane u svakodnevnom životu jer su dio političkih ciljeva i moderne tehnologije, te su vođene logikom profita, autorov opis njihova novog smisla i prepoznatljivosti posve je otkrivalački i neodvojeni je dio njegove osobne za nas prihvatljive artikulacije.

Pred nama su, dakle, elitarni tekstovi koji nisu lišeni metodičnosti kao ni intelektualno emotivnog zamaha i svjetonazorske slobode pa kad je riječ o islamskoj povijesti i u tom smislu njene teološke protežnosti. Ove tekstove (prije svega u dva središnja poglavlja) možemo prihvatiti kao filozofsko - fenomenološko osmišljavanje i to onda kada se ispituje misaona tj. ontološka odrednica religije (na vrlo prihvatljiv i dohvatljiv način), a u svakom slučaju oni su povezani dobro sprovedenim analitičkim postupkom.

Spektar i paleta boja na naslovnici autorova je samorefleksija na multimonologe u smislu i prakse s kraja dekade šezdesetih prošloga stoljeća kada je konceptualna umjetnost proklamirala takozvani "minimal art". No ovdje nije riječ o falsifikatu, dapače, realizirana je autentična i originalna ideja te možemo govoriti o lijepo opremljenoj knjizi.

Kod Senada Nanića uvijek osjećamo prisutnost jedne osnovne istine i odmah potom jedan izuzetan pogled na nju.

Drama identiteta europskoga muslimana

Piše: **Ervin Jahić**

Ova knjiga mirne duše mogla je po(d)nijeti podnaslov "u potrazi za humanitetom". Filozof, arhitekt i publicist Senad Nanić poduhvatio se selektivnog izvida i tumačenja davnašnjih i sadašnjih inhibicija dvaju neumoljivo posvađanih svjetova – Zapada i islama. Riječju, detektiranja, počesto i terapeutiziranja relacija koje su, čini se, sada pred bankrotom. No nipošto ne bi bilo pogrešno ustvrditi ni to da je tema glavnine ovih tekstova nekovrsna "drama identiteta europskoga muslimana" – usto Bošnjaka, usto manjinskog intelektualca, ma što to značilo (nisu li intelektualci vazda manjina?) – u neblagonaklonim mu, tehnološki i moralno, idejno i duhovno jedva održivim svjetovima tzv. zapadne uljudbe. Čitav, međutim, konglomerat vrlo raznorodnih tekstova – od onih koji markiraju probleme percepcije islama i muslimana na Zapadu do onih koji dekonstruiraju dominantnu tezu o organskom (i civilizacijskom) srazu teističke i liberalno-konzumerističke slike svijeta (čitaj: teocentrične-islamske i antropocentrične-zapadne, drugim riječima vjerske i neopoganističke) za račun medijsko-političkih novovjekih dogmi i opskurija praktične stvarnosti; od pomnih, znanstvenih deskripcija svete povijesti do filoloških, filozofskih, metafizičkih i gnostičkih esejizacija – upravljen je prema jednom: da preostala mjesta ugroženoga humaniteta sačuva od komunikacijskog žamora, nečujnosti i ravnodušnosti, rekli bismo kronične smrti.

Usuprot intelektualnoj brbljaonici koja na svakoj stopi ovoga našega nesolidnog planeta obračunava s pameću i mišljenjem, usuprot postmodernoj ideologiji koja se pod zastavom jednakovrijednosti svake razlike u praksi izvrgnula u svoju suprotnost, u totalitarizam koji pojednačuje i unižava elementarno ljudsko pravo na razliku, Senad Nanić iz pozicije političkog, ali i intelektualnog manjinca, što dakako nije hendikep ako već nije prednost, priča razgovjetnu priču o "nelagodi identiteta", o kompliciranim strukturama koje ga oblikuju u sve neautentičnijim uvjetima zbilje. Utoliko tekstualna glavnica ove knjige demonstrira autorov intelektualni i građanski otpor prema svakoj vrsti sravnavanja razlike jer su za njega identiteti nesvodive razlike, nepodatne lažnom konsenzusu, jednoznačnosti i monološkom bijesu i buci od koji je sazidan suvremeni svijet.

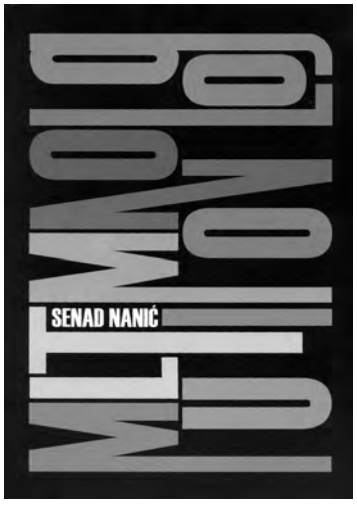

Senad Nanić iz pozicije političkog, ali i intelektualnog manjinca, što dakako nije hendikep ako već nije prednost, priča razgovjetnu priču o nelagodi identiteta , o kompliciranim strukturama koje ga oblikuju u sve neautentičnijim uvjetima zbilje.

U svijetu u kojem su sve karte, čini se, bačene na stol (premda zbog toga nitko ne pati manje, naprotiv), u vremenu fatalnih mržnji i nepovjerenja zakrinkanih, zatajenih i, naposljetku, zaodjenutih u tzv. dijalog, u epohi genocida i terorizma, oružja za masovno uništenje i ničime argumentiranih imperijalnih ratova, ovakve knjige razmiču paučinu, podražuju naše kolektivno nesvjesno i, možda ponajprije – svojom empatičnošću, idealizmom , ako hoćete, utopijskom agitacijom – služe na čast društvu i kulturi u kojoj su mišljene, jeziku na kojem su napisane.

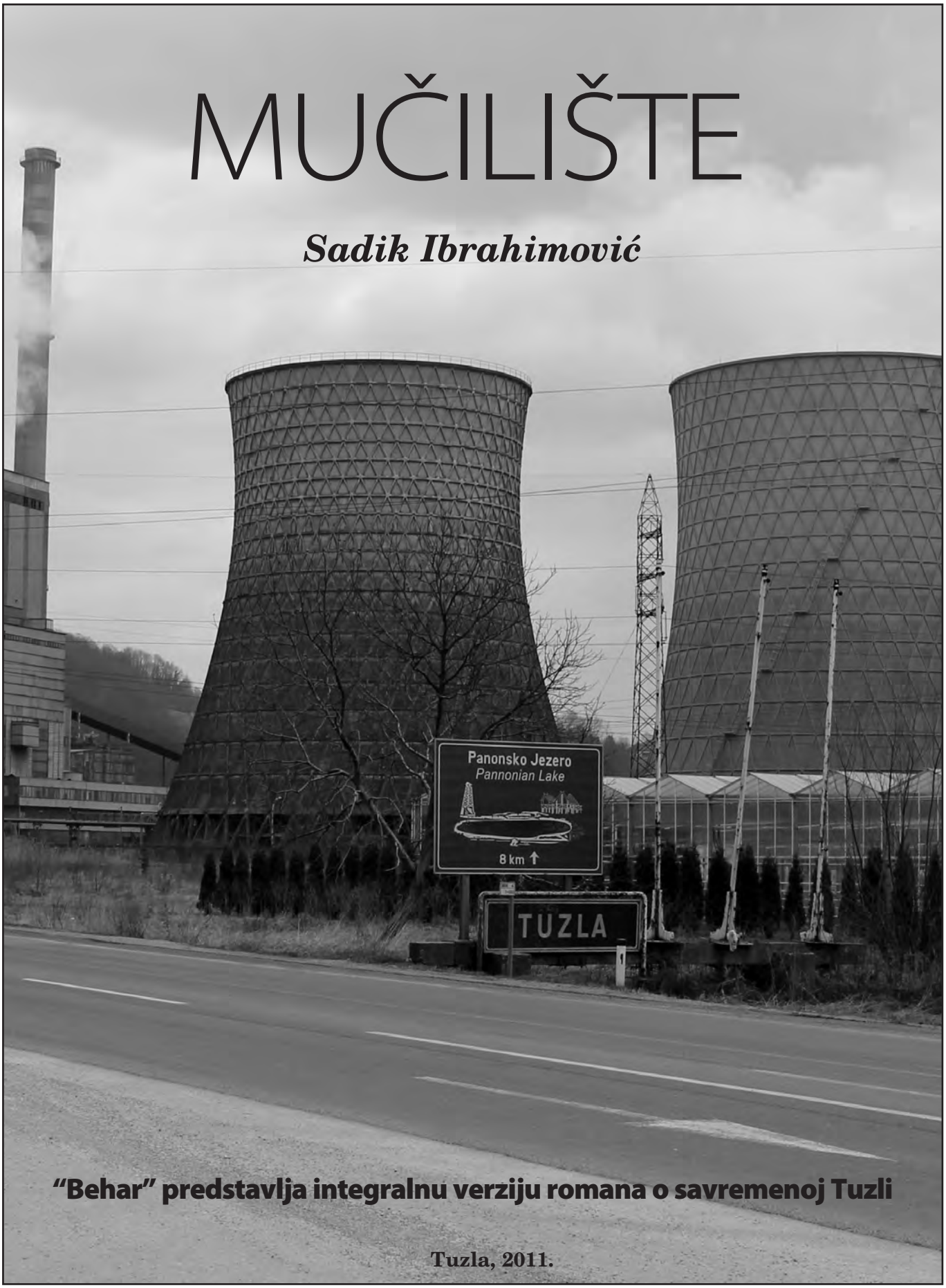

MUČILIŠTE

Sadik Ibrahimović

"Behar" predstavlja integralnu verziju romana o savremenoj Tuzli

Tuzla, 2011.

O tempora, o mores!
Ciceron

Fahrudinu Salkanoviću

*

Pročelje moje porodične kuće okrenuto je ka jugoistoku, pa soba u kojoj najčešće sjedim gleda upravo tamo, na jugoistočni dio grada i brdo koje upečatljivo dominira nad Tuzlom. Ilinčica se zove ta nevelika uzvisina. Porijeklo oronima nije poznato, osim što je, očito, riječ o deminutivu izvedenom iz imena Ilinka.

No, ne čudi to: Bosancima, preciznije Bošnjacima, historija, etnologija ili u ovom slučaju onomastika, nikad nisu bile mile discipline; šta više, zaborav se ovdje poput kakve kolektivne vrijednosti kroz generacije pažljivo njegovao i održavao. Začudan i zbunjujući fenomen ali to je priča za sebe.

Često, tako, gledam u Ilinčicu, naročito ujutro, u zoru, kada plavičasta pruga nad njom polako rasijeca noć i navještava novi dan. Nisam, doduše, zaljubljenik u čaroliju svitanja, rado bih propustio taj ugođaj i blaženo spavao, ali ne mogu, ne daju mi relikti rata, nebrojeni nezarasli ožiljci negdje unutar mene, pa se mučim sa nesanicom, već hroničnom bojim se, ali i to je druga priča. I, eto, bdijem tako iz noći u noć, čitam, pišem, sviram gitaru, tiho da ne probudim usnulu čeljad, a u zoru, otežalih, umornih očnih kapaka, pijem kafu i gledam u Ilinčicu.

I prisjećam se. Na to brdo pentrali smo se raznim prigodama: vodilo nas je na školske izlete, prvomajske proslave, masovna trčanja šumskim stazama s ciljem osvježavanja i jačanja socijalističkog duha u nama, a išli smo i sami: da sakupljamo glinu za časove likovne kulture, razne biljke za herbarije potrebne za časove biologije ili domaćinstva... Potom bi, ležeći potrbuške, skriveni iza stabala bukve i uz tihi kikot, voajerizirali parove koji su vodili ljubav u automobilima. Malo toga se moglo vidjeti, tek uzdignute, raširene ženske noge i dlakava muška zadnjica među njima kako se ritmički pokreće naprijed-nazad. Čista je i neopterećena svijest dječija i sve joj je komično, čak i seksualni čin, dlakava muška zadnjica naročito, pa bi naš kikot ubrzo eksplodirao u grohotan smijeh, razotkrio bi nas, a i ljubavnike: žena bi vrisnula, zagondžija bi navlačeći pantalone i psujući izašao iz auta i, kao, pojurio nas, a mi bi se uz smijeh i larmu stuštili niz brdo. Znali smo da neće potrčati za nama, imao je važnijeg i nedovršenog posla, a ko bi i mogao sustići djecu hitru kao vjetar.

Pod Ilinčicom, na prostranoj blagoj kosini oivičenoj visokim borovima, nalazi se groblje. Jasno se vidi to groblje kroz prozor moje sobe: hiljade bijelih i tamnih nadgrobnih monumenata raznih oblika i veličina ispunjavaju nekada poluprazan prostor mezaristana i neprimjetno, kao biljka puzavica, uspinju se ka vrhu brda. I moj otac leži tamo. Umro je brzo, naprečac, naprosto je nestao, kao da mu se žurilo da čim prije šmugne iz ovozemaljskog pakla i serbes otputuje na drugi i, kako kažu, bolji svijet. Godina je bila 1994., ratna, strašna, gladna, očajna; sahranili smo oca brzo, između dva žestoka granatiranja grada, drščući od ledenog januarskog vjetra i potmule zebnje da upravo tada, tog časa, neka pripita spodoba na Majevici ili Ozrenu puni top projektilom na kome su, kako se to u ratu znalo reći, možda ispisana i naša imena. Ali, nisu, sudbina nas je pomilovala tog dana i sačuvali smo žive glave. Danas, sedamnaest godina kasnije, nisam baš siguran da li zaista jesmo.

Otac je bio lijep čovjek. Visok, skladno građen, muževan, oštrih, pravilnih crta lica i tamnoplavih očiju koje su mijenjale boju ovisno o dobu dana - od azurno plave ujutro do tamno smeđe navečer - bio je od onih muškaraca čija se fizička ljepota uočavala odmah, na prvi pogled, bez zadrške i dvoumljenja. Žene su ga voljele. I željele, čak i u pedesetim godinama kada je počeo vidno stariti, gubiti kosu i gomilati kilograme. Ponešto od njegove ugodne vanjštine dokačilo je i mene, stas i oči ponajprije, za uspjeh kod djevojaka, uvjerio sam se, sasvim dovoljno, no, ipak, očevu keri-grantovsku ljepotu nisam naslijedio, na šta me je nedavno, za slučajnog susreta na ulici, netaktično podsjetila moja srednjoškolska profesorica historije, nekada visoka, vitka, ljepuškasta i prefinjena dama, a danas slabovidna, smežurana baba, svojedobno i sama potajno zaljubljena u mog oca.

“Sladak si ti i pametan dečkić bio, a i sada si, ali, nemoj se ljutiti, nemaš, brate, onu sirovu energiju kojom je isijavao tvoj otac... Nekako si samozatajan, zatvoren, sklon mudrovanju... Valjda zbog svih tih silnih knjiga koje si prometnuo kroz glavu, šta znam... ! Otac ti nije bio takav, nije. I zapamti: žene ne vole sanjare, uopšte ih ne vole, dobro to zapamti”! - reče i ode. No, kao što to obično biva, imao je taj ljepotan i drugo lice, nimalo lijepo i uglađeno. Otkrivao bi ga samo u okrilju porodice, kada bi vraćajući se s posla, mračan i šutljiv, bez pozdrava ušao u kuću, skinuo sako, bacio ga preko kauča, oprao ruke, sjeo za kuhinjski sto i podviknuo: “Ručak! Šta čekaš!?” Tiho i nenametljivo, bez ijedne izgovorene riječi, majka bi servirala ručak, potom kafu i nečujno se povlačila: otac nije volio da ga se uznemirava kada pije kafu, puši i čita novine. Čitao je isključivo Politiku, jedini valjan list kako je znao reći. Katkad bi glasno komentarisao pročitano, nečiju izjavu o stanju u unutrašnjoj ili vanjskoj politici ili analizu ekonomske situacije u zemlji i sve začinjavao prigušenim psovkama. Zatim bi pozvao nas djecu i uslijedilo bi referisanje o školi i ocjenama. Znao je da smo dobri učenici, sestre naročito, pa bi nas nezainteresovano slušao, klimao

glavom, rasijano lupkao prstima po stolu i razmišljao ko zna o čemu. A mi smo, opet, znali da je lupanje prstima po stolu dobar znak, da ćemo proći bez grdnji i prijetnji, zabrane izlazaka i slušanja ploča, pa bi nakon referisanja, iskoristivši njegovu rasijanost, brzo klisnuli u naše sobe i na ISKRA-inim gramofonima tiho slušali muziku: sestre, Arsena Dedića, Lea Martina i Mikija Jevremovića, a brat i ja Floyde i Zeppeline.

Ali, rijetko kada se to dešavalo. Pragmatik, racionalista, empirik i notorni komunista, u umjetnosti kojoj smo mi djeca bili skloni vidio je neku samo njemu znanu opasnost, dangubu i besposličarstvo, zapadnjačku imperijalističku podvalu, kako je znao reći, pa su naši gramofoni, ploče i gitare često završavali zaključani na tavanu, a moje dvije zbirke pjesama, mjesecima pažljivo ispisivane krasnim gotičkim slovima, hladno je bacio u vatru i zadovoljno protrljao dlan o dlan kao da je obavio kakav mučan i neprijatan posao. I dok sam skamenjen užasnuto gledao kako moj mukotrpni rad nestaje u plamenu, on me je tapšao po leđima i gotovo saosjećajno govorio kako život nije igra i pjesma, nego rad, red i disciplina, i da od pjesničkih fantazija nikakve koristi nema.

“Kakav je ovo čovjek?” pitao sam kasnije majku. - “Nikakav, sine! Izvana kalajli, iznutra belajli! Eto kakav je!”

Desetak godina prije smrti otac je postao vjernik. Kako, zašto i šta se to u njemu prelomilo, niko od ukućana nije mogao dokučiti niti je on o tome ikada govorio. Redovno je klanjao i išao u džamiju. Jednom, dok je u kući obavljao namaz, brat me je gurkao i prišapnuo: “Vidi ga! Ideali su mu se rasplinuli i sada je k’o Bob Dylan ušao u religioznu fazu! Vidjet ćeš šta će se desiti kada bivši komunisti navale u džamije! Jadna li nam majka!”

I zaista, koju godinu kasnije komunisti su u buljucima nahrupili u džamije, posjedali u prve redove i jad je mogao da počne.

*

Otac nije volio Tuzlu. A ni ja. I ta netrpeljivost prema mom i, u neku ruku, njegovom rodnom gradu, bila je, zapravo, jedina iole snažna poveznica u našem inače vrlo krhkom odnosu, opterećenom višedecenijskim tihim i aktivnim nerazumijevanjem.

Rođen u Brčkom, tik pored Save, u prostranoj pitomini i među ljudima smjernog ravničarskog mentaliteta, došavši kao dječak u Tuzlu doživljava pravi kulturološki šok. Grad je bio sušta suprotnost onome što je ostavio iza sebe: stiješnjen, zgusnut, prenapučen, oivičen brdima koja su natkriljavala uzanu zmijoliku kotlinu i koju je na dva nejednaka dijela uzduž presijecala rječica Jala, Tuzla mu je nalikovala na uzavrelu košnicu, prepunu užurbanih, nervoznih i surovo nasilnih ljudi kakvih u mirnom i tihom Brčkom nije bilo. Počesto bi mu kada bi se vraćao iz škole mahalski jalijaši otimali novac, ukoliko bi ga imao, cijepali udžbenike i školsku uniformu, pa bi se njegov otac, a moj djed Jusuf, tada još uvijek okretan i u snazi, bezmalo svakodnevno oboružan letvom u ruci i jataganom za pojasom, razračunavao sa jalijaškom bagrom, a nerijetko i sa njihovim ništa boljim roditeljima.

Ali, vrijeme je prolazilo, otac se zamomčio, na osvetu, onu, kako kažu, koja se servira hladna nije ni pomišljao, već je shvatio, promućurno i na vrijeme, da uzavrela košnica nije ništa drugo do pravi pravcati komunistički El Dorado, zlatni rudnik za podobne i lojalne podanike vladajuće ideologije, pa se brže-bolje upisao u komuniste, aktivirao u kojekakvim sindikatima, narodnim frontovima i socijalističkim savezima, brzo napredovao i u sektoru energetike i rudarstva napravio pristojnu karijeru. Ali, ni u poznim godinama, kada se penzionisao, dobio unuke i nekako smekšao - od starosti, predanosti vjeri, straha od smrti ili svega zajedno - o Tuzli ni za jotu nije promijenio mišljenje: nazivao ju je radionicom i spavaonicom, leglom primitivizma, tamnicom za duh i duhovnost, urbanističkim ruglom, da bi potom, nakon kratke teatralne pauze, ozarenog lica i pogleda uprtog negdje visoko iznad Ilinčice, otpočinjao sjetni solilokvij o mirisnoj posavskoj ravnici, kupanju u Savi, hvatanju riba golim rukama, prvim ljubavima, zvjezdanim noćima i beskrajnom nebosklonu koji pogled ne može obujmiti a pamet pojmiti, takvom plavetnom nebosklonu kakvog Tuzla nema niti će ga ikada imati.

Ove očeve melanholične evokacije redovito bi prekidala majka, nimalo nježno podsjećajući ga da pljuje po gradu koji mu je dao sve. “I da znaš, stari”, govorila je, “da nije bilo te tebi toliko omražene Tuzle, ti bi i dan-danas bio mali paor zakopan negdje u toj tvojoj mirisnoj posavskoj ravnici! Hajde, Boga ti, ne bulazni više!”

Za razliku od očeve, moja odbojnost prema Tuzli bila je dublja, slojevitija. Odrastajući u jalijaškoj mahali, među ljudima kojima su tuče, alkohol i Šaban Šaulić bili bit, sukus, esencijalni spiritus movens njihovih života, u svom tom nasmiljenom čemeru i jadu, čitao sam knjige, slušao uvrnute rock grupe (Soft Machine, King Crimson, Gong etc), svirao gitaru, pisao poeziju, po uzoru na Leonarda Cohena pokušavao je uglazbiti, i sve to, dakako, u mojoj okolini nije ostalo nezamijećeno, pa sam već zarana, u adolescentskom dobu, slovio kao čudak i osobenjak što u datim okolnostima i nisu bile osobito teške i opasne kvalifikacije. Jednom riječju - dobro sam prošao.

U šesnaestoj godini, kada mi je sve prekipjelo, zajedno sa drugom Darkom pobjegao sam od kuće. Plan je bio jednostavan: doći do Rijeke, ukrcati se krišom na prekookeanski brod na kome je radio Darkov ujak i otputovati u Ameriku. “A pasoši? Šta ćemo kada stignemo u Ameriku? Nemamo pasoše!” - pitao sam ga. - “Ništa ti ne brini! Sve će to ujko srediti!” - reče. Uhapsili su nas u Splitu. Mrtvi umorni i gladni zaspali smo na klupi nasred Rive i tako pali. “ Amerika, veliš! Ni manje, ni više nego Amerika! Zašto?”- upita me neki dobroćudni inspektor kojeg je, očito, zabavljala naša glupava nakana.

- “Ne mogu više da živim u Tuzli!” - rekoh. - “Da, da, zna biti poteško živjeti u Tuzli!”- reče i naredi da nas odvedu u ćeliju na spavanje. Ujutro je otac došao po nas. Potpisao je neke papire i krenuli smo kući. Do Tuzle nije progovorio ni riječ. Samo je u Mostaru zaustavljajući automobil pred restoranom Širaz, duboko uzdahnuo i promrmljao: “Hajde da predahnemo i pojedemo nešto!” Dobri moj otac! Ko zna s koliko napora se suzdržavao da ne plane, izviče se na mene, prebije me na mrtvo ime. Umjesto toga, podario mi je iznimno važnu, možda i presudnu životnu lekciju: rječitu moć šutnje.

*

"Dragi prijatelji, Tuzla je jedini istinski slobodan grad na prostorima negdašnje zajedničke nam domovine; grad oslobođen mržnje, iskjučivosti, predrasuda...", govori pisac Mirko Kovač na dodjeli književne nagrade Meša Selimović u bašti Pozorišne kafane, podno Ilinčice. U nevjerici odmahujem glavom dok ostali prisutni frenetično aplaudiraju. Zanemari li se u takvim prigodama uobičajeno kurtoazno podilaženje gradu domaćinu i nimalo nebitna činjenica da je Kovač kao član žirija za dodjelu nagrade vanredno ljubazno ugošćen i izdašno honoriran za svoj angažman, u ovoj izjavi, naoko emfatičnoj, moglo bi se pronaći i poneko zrnce istine. Ali, samo one kovačevske, jednostrane, uljepšane, zamagljene usrdnim dodvoravanjem lokalnih poltrona, kao i trodnevnim gratis prežderavanjem i oblokavanjem plaćenim iz općinskog čekmedžeta koje s teškom mukom puni slobodarska tuzlanska sirotinja. Da, takva Tuzla zaista postoji i zaista je tolerantna, benevolentna, otvorena za druge i drukčije, ali ono što Kovač ne zna ili, vjerovatnije, nije stigao da sazna, jeste egzistiranje sasvim druge, mračne, nemilosrdne Tuzle, isparcelisane poput kakve ćaćevine na kaste, klanove i interesne frakcije, nezajažljive i beskrupulozne, kojima gladne oči ni planina para ne može utoliti demonsku pohlepu. Takvu Tuzlu poznajemo samo mi, domorodački Tuzlaci, zatočeni u ovom zaboravljenom kazamatu poluotvorenog tipa, obespravljeni, obezvrijeđeni, poniženi. Jer, a Kovač ni to ne zna, biti Tuzlak u Tuzli teška je kazna. Biti talentovan Tuzlak još teža. A biti principijelan i ljudskosti odan Tuzlak ravno je suicidu. Rješenje, doduše, postoji i krajnje je jednostavno - biti gad! Najučinkovitija je to referenca za brz, prekonoćan progres u životu, ali ne mogu, neću, ne znam to, nemam taj dar, pa, evo, noću pišem, opirem se, bunim se, a danju, principijelan i ljudskosti odan, poput sjene hodam slobodarskom Tuzlom, sporednim ulicama uglavnom, ne bih li tako izbjegao čovjekoliku gamad i silno namnožene sitne udvorice kojima je, iz čistog jala i ljubomore, vanredno zabavna zanimacija da me otvoreno hvale, u lice naravno, a potajno pljuju i opstruiraju gdje god i kako stignu. Ipak, teško ih je izbjeći. Jedno takvo đubre, sasvim neočekivano, bahnulo je nedavno u Tuzlu iz dalekog Maribora. I pravo na mene. Mirna se zove, u vezi smo bili davno prije rata, ili tako nešto, teško mi se prisjetiti prirode našeg odnosa, a kada je rat zagudio promptno se ispalila u Sloveniju, zavrnula nekog bilmeza i udala se za njega, a koji je, kako mi reče, pažljiv, brižan i divan: kuha, pere, pegla, usisava, ide u kupovinu, brine o djeci, vozi ih u školu i na treninge i, naravno, ludo je voli. Još mi reče da ga ne voli baš previše, ali zadovoljna je njegovim ponašanjem i nema namjeru mijenjati ga. Prioriteti su joj karijera, putovanja i očuvanje mladalačkog izgleda. "A porodica?" - upitah. - "Pa, ne, ne baš. Isuviše je to zamorno za mene, a i stresno. Takve obaveze me smaraju, a loše utiču i na moj ten i opšte raspoloženje. Muž sve to radi, znaš. Nisam ti ja baš za to. Kažem ti, uznemire me sve te obaveze."

Otprije sam znao da ovo tuzlansko-mariborsko đubre voli samo sebe, pa me saznanje da ne voli vlastitu djecu nije iznenadilo, kao ni to da je muža i djecu otpremila na more, a ona navratila nakratko u Tuzlu, pa u Sarajevo na svečano zatvaranje Sarajevo film festivala, a zatim, veli, putuje u Egipat u obilazak Kaira, Aleksandrije, Luksore, Karnaka, Memfisa i Gize. Đubre je, naime, zaljubljenik u drevne civilizacije o kojima, uzgred, pojma nema niti je to zanima, ali je jako zanima imati fotografiju, svoju dakako, snimljenu na Akropolju, Partenonu, Panteonu, Rimskom forumu ili Egipatskim piramidama. Izdržao sam s njom pola sata, otpratio je do auta, poželio sretan put i otišao uz duboki uzdah olakšanja. Te večeri na grad se obrušio snažan pljusak i za tili čas poplavio ulice. Prolazeći pored pozorišta vidio sam neke momke kako metlama izbacuju vodu iz poplavljene bašte. Smijali su se i prskali. Sjetih se tada Mirka Kovača i njegove izjave o slobodarskoj Tuzli izrečenoj u istoj toj bašti. "Kako kome, moj Mirko, ja sam ti već odavno u zatočeništvu!" - rekoh poluglasno, a dvije djevojke koje su prolazile kraj mene začuđeno me pogledaše.

*

Tuzla je grad bez gradske fizionomije. Poput nasumice prosutih domina, u svakom kvartu i ulici mogu se vidjeti građevine različite arhitektonske vrijednosti. Dominiraju mračna, socrealistička zdanja ruskog tipa, žalosni relikti poslijeratnog urbanističkog neukusa. Čak ni iole arhitektonski unificiranu ulicu u Tuzli nije moguće naći: gdje god noga kroči i pogled seže, sve je zbrdazdoljeno, asimetrično i otužno rogobatno. Svojedobno je Goran Bregović rekao kako je Tuzla najbezvezniji grad od svih gradova koje je vidio i njima hodio. Teško je ne složiti se s njim. Kroz neke ulice, Rudarsku ili Klostersku, već godinama ne prolazim. Ne mogu, isuviše su depresivne. U ovoj drugoj, u samom srcu grada, u teško shvatljivom sinkretizmu, jedna na drugu naslanjaju se građevine iz epohe austrougarske uprave, međuratnog razdoblja, potom komunizma i na koncu futuristička zdanja iz recentnog tajkunsko-tranzicijskog perioda. Nađe se i pokoja klasična bosanska kuća, ruševna i napuštena, pa sve to tvori haotično-grotesknu estetiku svojstvenu Tirani nekada ili Kabulu danas.

Na uglu Klosterske i Titove ulice nalazi se džamija, najstarija u Tuzli. Turalibegova joj je ime, ali niko od Tuzlaka ne naziva je tako, zovu je - Poljska jer je sagrađena u polju izvan pravokutnih zidina koje su sve do sredine 19. stoljeća opasavale grad. Ko je Turalibeg i kada je džamija sagrađena, naravno niko ne zna, bar ne pouzdano, no, srećom, neko mudar, neimar zasigurno, ostavio je ispisan kronogram iznad ulaza - uobičajenu zahvalu Bogu, prikladan kur'anski ajet i godinu restauracije džamije, 1572., pa se ta godina, iako netačna, uzima kao zvaničan datum njene izgradnje. Tik do džamije uzdiže se turbe, odnosno zasvođena grobnica u koju Tuzlaci odvajkada ubacuju novac, uče Fatihu, šapuću molbu za ispunjenje želje i natraške se udaljavaju. Nije poznato ni to ko je sagradio turbe i koji bogougodnik u njemu počiva, ali, kako to obično biva, gdje ponestaje činjenica ispredaju se legende, pa tako i ovo turbe ima svoju bapsku priču koja uz neznatna skraćivanja glasi ovako:"

Jedne noći neki je čovjek krenuo da klanja jaciju u džamiji. Kada je stigao zatekao je u džamiji mnogo njemu nepoznatih ljudi koji su činili zikir. I on im se pridružio i sa njima činio zikir cijelu noć. Kada je nastupila zora, jedan od njih reče: 'Eto, činili smo zikrullah cijelu noć, a sabah ćemo klanjati u Meki 'Kako reče tako se poče uspinjati uz munaru, a kada dođe do kraja, skoči i kao strelica odleti u noć. Za njim, jedan po jedan, i ostali isto tako. Posljednji se uspeo onaj čovjek, a pretposlednji se okrenu i reče mu: 'Pazi! Nemoj da posumnjaš'! Potom i on skoči i odleti. Onaj čovjek, trenutak prije nego što će skočiti, pomisli: 'Dragi Bože, nisam ja ptica da bih mogao letjeti'! Zatim skoči, pade na zemlju i ispusti dušu. Na tom mjestu ljudi mu podigoše turbe".

Mada sam ovu fikcionalnu sličicu poodavno čuo, tek nedavno - gledajući, onako usput, beskrajno kilavi tok radova na obnovi džamije - sinu mi kako je Turalibegova džamija, kao i svaka druga u Bosni, okrenuta ka jugoistoku, u pravcu Meke, dok se turbe nalazi sa njene zapadne strane, što upućuje na zaključak kako su ljudi-ptice, kao i onaj nesretnik, skakali bezmalo na suprotnu stranu, poprilično u pogrešnom smjeru. Sitan detalj koji je narodnom pripovjedaču očito promakao.

Rekoh Tuzla je grad bez gradske fizionomije, a Turalibegova džamija svojim tugaljivim izgledom upotpunjuje takvu predodžbu. Polurazrušena, zapuštena, poput kakvog sakralnog Skadra na Bojani koji se danju gradi a noću razgrađuje, ova džamija i nemar prema njoj reprezentativan je uzorak hronične kulturalne i duhovne bijede ovog grada. Ne čudi stoga što su tri najznamenitija Tuzlaka i jedna znamenita Tuzlanka - Meša Selimović, Marijan Beneš, Mirza Delibašić i Svetlana Kitić, svako u svoje vrijeme i svako na svoju stranu, glavom bez obzira pobjegli iz Tuzle i negdje drugdje napravili blistave karijere. I ne samo oni - cijela armija genijalnih glava tiho se iskradala i još uvijek se iskrada iz ovog mediokritetskog kazamata.

Ipak, iako niko ne zna zašto se Ilinčica zove - Ilinčica ili kada je sagrađena Turalibegova džamija ili turbe pored nje i ime bogougodnika u njemu, svi znaju od kada Tuzla postoji. No, kao što se da pretpostaviti, nije to zasluga domicilne pameti. O tome da postojimo obavijestio nas je bizantijski car i historičar Konstantin Porfirogenet koji je u svom djelu De administrando imperio, napisanom godine 950., pomenuo i Tuzlu pod rimskim imenom Salines. Premda smo nesumnjivo postojali i ranije, hvala mu. Da je do ovdašnje turbo-folk pameti, kukavna nam majka - ni ime države u kojoj živimo ne bi s prve potrefili.

*

Svaki narod ima nekakav pogrdan nadimak. Imaju ga i Bošnjaci. Bošnjake nazivaju balijama. Riječ je perzijskog porijekla i ima potpuno suprotno značenje od onog općepoznatog, uvredljivog. Bali je opisni pridjev i znači: visok, uzvišen, dostojanstven, gospodstven, dok je sufiks - ja tipični bosnizam ne znači ništa i javlja se u drugim brojnim riječima orijentalnog porijekla: džamija, tekija, kapija, avlija. Stoga, ne smeta mi kada me nazivaju bali-jom, naprotiv - ugodno je u tuđim očima biti gospodstven i dostojanstven. Ima, međutim, ova riječ unutar bošnjačke lingvo-kulture i treće, nimalo lijepo značenje. Počesto, tako gospodstveni i dostojanstveni Bošnjaci, a mnogo ih nema, balijama nazivaju one hinjeno udvorne i srdačne likove, ponajčešće ruralne provenijencije, ultraambiciozne i sveprisutne - u vjeri, politici, školstvu, kulturi - nikakvih ljudskih kvaliteta i zapanjujućeg samopouzdanja, svojstvenog samo seljacima i neznalicama. I njihov etički supstrat također je zapanjujući: pobožnost, hedonizam, kurumpiranost, nepotizam, prevare, intrige, opet pobožnost, javna naravno, petkom u džamiji, da ih svi vide onako skrušene i Bogu pokorne. Obično su dobro pozicionirani, solventni, uticajni, a jedan moj razgovor sa takvim balijom, posla radi, odvijao se otprilike ovako:

- Selam alejkum! - kažem.
- Alejkumu selam! - replicira balija.
- Završio sam Filozofski fakultet. Već dugo sam bez posla. Možete li učiniti nešto za mene?
- Hm... Da si došao prije pola godine zaposlio bih te odmah, ali sada ... Teška je situacija, zaista teška, vidiš sam... Mada, među nama, možda bi se tu i moglo nešto...
- U redu. Koliko i kome treba da platim za posao?
- Pa, ovaj . Ako si već tako direktan, trebalo bi. trebalo bi nešto platiti.!
- Koliko?
- Petnaest hiljada maraka!
- Kome da platim?
- Meni!
- I dobit ću posao?
- Hoćeš!
- Nemam toliki novac! Otkud mi, čovječe?!
- Eh, ako je tako... Nego, čuj, da ti kažem... Ti si fin i pobožan čovjek. U Allaha se uzdaj! Samo se uzdaj u Allaha i bit će i posla i para i svega. Eto, tako!
- U Allaha da se uzdam?
- Ja, ja, i ništa ne brini!
- Bojim se da vas to nisam pitao niti sam tražio takav savjet!
- Pa, šta da ti kažem?! Para, eto, nemaš! Šta hoćeš, onda?!
- Ma, marš, stoko seljačka!

Balija je bilo oduvijek, a nagli procvat doživljavaju padom komunizma i raspadom Jugoslavije. Oformili su i političku stranku. Na predizbornim skupovima, zapaljujućom populističkom retorikom, zaslađenom na brzinu naučenim citatima iz Kur'ana i historije islama, hipnotizirali su i pridobili za svoj luciferski projekat armiju lakovjernog puka, uglavnom neukog i nepismenog.

Na jednom od takvih skupova, jedan od balijskih lidera, karikaturalnog izgleda i imbecilnog političkog promišljanja, rekao je doslovno ovo: *"Braćo i sestre, mirno spavajte! Niko nas neće napasti i rata neće biti! U turskoj avijaciji mnogo je pilota bosanskog porijekla! Ukoliko nas Srbija ipak napadne, ako se usudi na taj suludi čin, naši će hrabri momci dići svoje avione i Srbiju sravniti sa zemljom!"*

Kako znamo, rata je bilo, turska avijacija nije sravnila Srbiju sa zemljom, a karikaturalni je imbecil već nakon prvih sukoba vojnim avionom pobjegao iz zemlje, ravno u Tursku.

Balija, dakako, u ratu nije bilo, onom neposrednom, gdje se gubila glava. Nisu ni pomišljali na to da, ne daj Bože, ginu, krvare, gladuju i mrznu se po vlažnim rovovima i mračnim šumetinama, pa su četiri ratne godine proveli relativno lagodno, u zavjetrini, u raznim komandnim štabovima, logistikama, humanitarnim organizacijama i sličnim debelim hladovinama. Umjesto njih, ginuli su oni koji rat nisu ni željeli: radnici i sirotinja.

Rat je okončan u decembru 1995., čudno, naglo, bez pobjednika.

Sudija Bill Clinton odsvirao je kraj u sedamdesetoj minuti: prerano za one željne nastavka krvave utakmice, prekasno za dvije stotine hiljada mrtvih glava i dva miliona uništenih života.

Zatim je došao mir. Kakav-takav. Očekivano, balija u džamijama nije bilo. Sasvim neočekivano, pojavili su se u tekijama i opoganili jedino preostalo neukaljano utočište dobrih ljudi, samozatajni egzil u koji su se sklanjali od ovosvjetskog smrada tihi i smjerni derviši, nenametljivi u svojoj pobožnosti, otvoreni, miroljubivi, slobodoumni i odani samo Bogu i ljubavi prema svemu stvorenome.

U dervišluk sam se zaljubio poodavno, u Sarajevu, kada sam jednog kišnog popodneva prolazeći pored tekije na Alifakovcu ugledao ispisanu dervišku oznaku - Hu na kapiji, zastao kao ukopan, gonjen nesavladivom radoznalošću ušao u tekijsko dvorište i iznad ulaznih vrata pročitao natpis isklesan na patiniranoj kamenoj ploči, sufijski credo koji će definitivno obilježiti i odretiti moj život. Na ploči je pisalo: "Svakog putnika namjernika ljubazno dočekaj i ugosti, a za vjeru ga ne pitaj!"

Došavši kući, odmah s vrata egzalitirano sam uzviknuo: "Sve mi je jasno! Voljeti sve stvoreno smisao je naših života!"

Otac je začuđeno pogledao u mene, pa u majku i tiho joj rekao: "Stara, ovaj je skroz pobudalio! To mu je od onih knjižurina što ih po svu noć čita!"

Dobro, dobro - razmekša se otac. - De, reci nam šta je to tebi jasno?

- Pa, ljubav! Ljubav prema ljudima, životinjama, biljkama! Prema ljudima, naročito!
- Koliko ti je godina? - upita otac.
- Zašto? Znaš koliko imam godina!
- Hajde, ti mi reci!
- Osamnaest!
- Eh, kada budeš imao trideset ili još bolje četrdeset godina, shvatit ćeš kakve si gluposti danas izgovorio! Tek tada će ti sve biti jasno, a to saznanje, vjeruj mi, dobro će te opaliti po ušima!

U istinitost ovih očevih riječi uvjerio sam se i prije tridesete godine. I sve mi je bilo jasno: ljubav je fantazmagorija, slatkasta iluzija, javlja se iznenada, naglo, silovito, traje kratko i plamti između dvije opozitne izjave: Volim te! i Ne volim te više!

Ali, ona postojana i neizmjenjiva ljubav, ona koja u gluhim i samotnim noćima dijelim sa Uzvišenim, odavno je jedina kojoj stremim, kojoj se radujem, pa me balijaska okupacija tekijama nije uznemirila, primio sam je ravnodušno, kao neminovnost, sa smiješkom. Jedne noći, nakon zikra, dok se služio čaj, ustao sam, šutke stavio ruku na grudi, mirno izašao i u tekiju nikada više nisam kročio.

*

Moj osamnaestogodišnji sin pročitao je pet knjiga u svom životu: Vlak u snijegu, Orlovi rano lete, Pinokio, Avanture Toma Sojera i Bijeli očnjak. Istina, pročitao je i pola Travničke hronike, a sve ostale obavezne knjige iz školske lektire čita na internetu, u skraćenoj, fabularnoj verziji. I Rat i mir je pročitao tako i dobio prolaznu ocjenu. Kaže, bitno je znati ključne likove i događaje: Napoleon, Kutuzov, Borodinska bitka, okupacija Moskve, Andrej Bolkonski, Nataša Rostov, Pjer Bezuhov, sve to uobličiti u dvadesetak suvislih rečenica i profesor je zadovoljan. Slušam ga i dođe mi da plačem. Ali, ne plačem nego zaključujem da književnost više ničemu ne služi. Iznjedrena kao piščeva unutarnja pobuna, pa makar i beznadna, književnost se već poodavno recipira sasvim oprečno: kao zabava, razonoda, a ponajčešće kao izvorište za crpljenje i pamćenje efektnih citata upotrebljivih u kakvoj zgodnoj prilici, eruditnog dojma radi. Tako Cervantes, taj prvi i možda najveći književni pobunjenik, i dan-danas, stotinama godina poslije, ni kriv ni dužan, do suza zasmijava sve one koji čitaju njegovog Don Quijotea.

Ništa bolje nisu prošli ni ostali pobunjenici: Rable, Erasmus, Voltaire, Puškin, Baudelaire, Kierkegaard, Gogolj, Čehov, Tolstoj, Camus, Sartre, Gombrowicz, Joyce, Huxley, Hamvas, Nušić, Domanović, Kiš... samo su neki od njih. Pobunjenik je i Mehmed-Meša Selimović. U svom glasovitom i umješno upakovanom autošovinističkom književnom tekstu poznatom kao Derviš i smrt, britkim perom ostrvio se na komuniste i vlastiti narod. Na komuniste maglovito, eufemistično, na vlastiti narod otvoreno, sa dubokim prezirom. Bošnjaci ili, preciznije, balije, roman su dočekali sa bezrezervnim oduševljenjem, Hrvati ravnodušno, Srbi, pak, na nož, barem u početku. Podozrivi, kakvi već jesu spram svega bosanskog, i začuđeni besprizornom mržnjom prema etničkom korpusu iz koga se i Selimović ispilio, pažljivo su u tekstu tragali za skrivenim probošnjačkim signaturama i porukama, pa kako, na koncu, nisu našli ništa, prigrlili su Mehmeda kao svog najrođenijeg. I balije su prigrlili Mehmeda. Roman su doživjeli kao svoj, njima upućen (što, ruku na srce, nije daleko od istine), dijelove kur'anskih sura na početcima poglavlja kao nedvojbenu potvrdu Mehmedovog muslimanstva, osnovni naum teksta kao bunt protiv titoističkog totalitarizma, a lociranje radnje romana u bezvrijeme i bezmjesto kao neophodnu i razumljivu autorovu umjetničku mimikriju.

Činjenicu da je - kako su katkad znali stidljivo priznati - gdjegdje pljucnuo i na njih, pravdali su Mehmedovom kreativnom slobodom i umobolnom teorijom o autonomnom životu književnog djela, neovisnom od njegovog autora.

Potisnuta trauma kreativna je inicijacija i sukus romana Derviš i smrt, veli Selimović a i mnogi drugi koji su se Selimovićevim dje-

lom bavili. Trauma uzrokovana nepravednom i bezrazložnom egzekucijom Mehmedovog starijeg brata, partizana, likvidiranog partizanskom rukom, ratne 1944. Začudo, u samom tekstu Selimovićevo traumatsko iskustvo ne uobličave se niti konkretizira, šta više, jedva da se može nazrijeti, bar ne kroz vizuru karakterno defetističko-pasivistički portretiranog šejha Ahmeda Nurudina, čovjeka umornog i zgaslog, izmirenog sa Božijom odredbom i bratovljevom sudbinom koju ne može izmijeniti niti mu pomoći i izbaviti ga iz zatočeništva u tvrđavi. No, lik Hasana, prijatelja Nurudinovog, karakterološki je potpuno oprečan.

Hasan je nagao, impulsivan, nesputan, slobodouman, emanira energijom koju Ahmed Nurudin ne posjeduje, idejama i stavovima koji Nurudina plaše i sablažnjavaju, i tek kroz njega, kroz usta Hasanova, ispotiha, kao uzgred, na samom kraju knjige, progovara pravi, raskriveni Selimović i na manje od pola stranice teksta objelodanjuje istinsku idejnu nakanu cijeloga romana: odioznost prema pripadajućem etnosu i vlastitu muku identitarne podvojenosti. Evo šta Hasan, odnosno Mehmedov alter ego, govori nama o nama: "Najzamršeniji ljudi na svijetu. Ni s kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo, a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke, i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećajem stida zbog porijekla i krivice zbog otpadništva, nećemo da gledamo unazad, a nemamo kuda da gledamo unaprijed, zato zadržavamo vrijeme, u strahu od ma kakvog rješenja. Preziru nas i braća i došljaci, a mi se branimo ponosom i mržnjom. Htjeli smo da se sačuvamo, a tako smo se izgubili da više ne znamo ni šta smo..."

Tako, eto, zbori identitarno raspolućeni Mehmed Selimović. U ovom kratkom pasažu, u svega jedanaest rečenica, Mehmed Selimović snažno i smjelo uspješno vlastoručno demontira općeprihvaćeno mišljenje o romanu Derviš i smrt kao vanredno uspjeloj literarno estetiziranoj piščevoj traumi, potom priči o životu i smrti, ljubavi i mržnji, genijalnom lirsko-meditativno-ispovjednom književnom tekstu.

No, ono što Selimović, na žalost, nije učinio, a morao je zarad intelektualnog poštenja, jeste iscrtavanje nužne i za ideju romana - takvog kakav već jest - ključne etnoidentitetske razdjelnice između dobrih, samosvojnih Bošnjana i onih koji to - poput Selimovića - ne žele biti. Morao je, a , eto, nije. Riječju, svjesno ili ne, sve nas je kao govna strpao u isti vagon, zamandalio vrata i zakucao natpis:

"Pozor! Genetski otpad!" E, neće moći, Mehmede.

Kako god, Selimović se i danas slavi kao veliki, najveći bošnjački pisac, kao i bosanski, srpski, južnoslavenski, bezmalo vaseljenski autor, kako to egzaltirano znaju tumačiti njegovi fanatični poklonici.

U Tuzli, gradu u kome je Selimović rođen i o kome u svojim najvažnijim djelima nije napisao ni slova, već desetak godina egzistiraju književni susreti posvećeni njemu u čast.

Iza cijelog projekta stoji općinski načelnik, i sam pisac rekreativac, i, prema vlastitim riječima, veliki zaljubljenik u lik i djelo Mehmeda-Meše Selimovića.

Načelnik, inače, strastveno voli književnost. Sebe u književnosti još više. Silno voli i Mehmeda Selimovića, premda nekako sumnjam u to. Prije će biti da je ta ljubav prozaičnije naravi: domišljato je i utilitarno glorificirati Mehmeda, odavati mu svake godine grandiozni hommage, priviti se uz njegove skute i priskrbiti tako pokoju dragocjenu mrvicu pučke naklonosti i ličnog publiciteta, političkog, prije svega, a usput i kulturalnog.

Slušam, kako rekoh, sinovljeva razmišljanja o književnosti, tužan sam, pretužan, volim ga, moja je krv i moje meso, a tu, pred mojim očima, stasava u autentičnog baliju. Jer, balije ne vole čitati, razmišljati o pročitanom još manje, a izgrađivati i imati vlastite stavove o bilo čemu ne vole uopće. Različiti smo. On je sklon masi, toploti i sigurnosti unutar nje, ja sam, opet, samotnjak, stepski vuk, vječito na vjetrometini, ekskomuniciran u rodnom gradu kao ovovremeni Baruch de Spinoza, prezren od balijske bratije.

Ipak, nije li - pitam se u dvojbi dok gledam u sina - pročitati pet knjiga u životu sasvim dovoljno? I kakva korist od izgrađenog stava o bilo čemu? Nikakva! Uvjerio sam se ! bit će da je moj sin u pravu: pet pročitanih knjiga za sretan život sasvim je dovoljno. Na žalost, za mene je prekasno, pročitao sam ih mnogo više.

*

Ramazan je. Plavetnilo nad Ilinčicom iščezava, dan se gasi, za koju minutu mujezin će proučiti ezan i označiti kraj posta.

Sam sam u sobi. Čekam. Volim ove trenutke. U njima je sažeta sva ljepota vjere. Dan je ljetnji, dug, vreo, no nisam ni žedan ni gladan, ni nervozan zbog cjelodnevnog nepušenja, naprotiv - miran sam, ispunjen, bistrih i čistih misli, zahvalan na blaženim i nepostačima neshvatljivim katarzičnim trenucima iščekivanja mujezinovog ezana. Mudar je i Plemenit dragi Bog, razmišljam dok čekam. Postom nas čisti, krijepi, ozdravljuje i daje snagu da izdržimo ostalih jedanaest mjeseci u godini. A valja ih izdržati. Živi u zemlju ne možemo. I, evo ga! Mujezin se oglasio. Pijem vodu polako, gutljaj po gutljaj, pojedem nekoliko zalogaja, potom pijem kafu i pušim. Ali, poput balona od sapunice, iftarska čarolija se razbi i nestade. Osjećam je još samo u tragovima, izmigoljila se i vratila u onostrano, do naredne večeri i novog iščekivanja ezana, kada će ponovo doći nenadano kako je i otišla. Šutim i osluškujem nemir koji me podmuklo obuzima. Znam šta slijedi. Pustoš! Ako me preplavi i ščepa, ako se odmah ne dignem, obučem i izađem vani, bilo gdje, bilo s kim, ostat ću satima prikovan u fotelji, paliti cigaretu za cigaretom i kao autista zuriti u žmirkava svjetla na Ilinčici.

Znam i zašto. Nedostaje mi Amela. Toliko mi nedostaje da jedva čekam da umrem i vidim je negdje i nekako, zadnje je što sam pomislio prije no što sam skočio, ostavio nedopijenu kafu i izjurio iz kuće. I, sreće kakve već jesam, zaista nailazim na bilo koga. Pijemo kafu i šutke gledamo u bezličnu rijeku ljudskih tjelesa koja se

gore-dolje gibaju glavnom ulicom.

- Džamija je sve! - reče iznenada taj bilo ko.
- Kako to misliš?- upitam.
- Pa, jednostavno! Džamija je cilj !
- Koliko znam, džamija je Božija kuća u kojoj, usput, neko zarađuje i platu! A to što ti pričaš akaidska je inverzija!

Pobrkao si suštinu i formu! Džamija je sredstvo, a cilj je Bog!

Ne treba ti džamija da bi bio vjernik, a bez Boga vjera je nemoguća!

- Čudni ste vi derviši! - reče bilo ko.
- Zašto ?
- Preslobodno razmišljate! Opasno je to što pričaš!
- Naprotiv! Opasno je biti zarobljenik dogmatskih predrasuda!

Pogledaj vehabije! Uskogrudi, anahroni, isključivi, nasilni, slijepo uvjereni da je njihovo poimanje vjere jedino pravo i ispravno; veliki u vlastitim očima, netrpeljivi prema svima onima koji se usude razmišljati drukčije! Da mogu, na silu bi islamizirali i vratili u srednji vijek cijelu planetu, a i derviše bi slatko potamanili, samo da im se pruži prilika!

- Zašto derviše ?
- Upravo iz suprotnih razloga: neznatni smo u vlastitim očima, u svakom dobrom čovjeku vidimo biće bolje od nas, tolerantni smo, otvoreni za druge i drukčije! Možda ne znaš, ali u tekiju dolaze i pravoslavci i katolici, uglavnom zbog predavanja iz Rumijeve Mesnevije, a i obred zikra im je otvoren, naravno ako to žele!
- E, onda me ne čudi što vas vehabije žele potamaniti! - reče bilo ko i ode.

Dobro je. Uljudno i brzo sam ga se riješio, pomislih.

Klasični vjerski luđak, bezopasan doduše, ali užasno težak i naporan u svojim plitkoumnim duhovnim opservacijama.

Tuzla je puna takvih. Uglavnom se zanimaju za sufizam.

Čudan fenomen, no ne posve neobjašnjiv: Tuzla, a i ono što se još Bosnom zove, balkanska je Gaza ili Zapadna obala, getoizirani i poluanarhizirani teritorij bez reda, rasporeda, bilo kakvog političkog i socijalnog koncepta.

Institucije sistema postoje, ali same sebi su svrha. Agilne i slatkorječive nevladine organizacije svako malo saopćenjima za javnost ukazuju na propuste i promašaje istog tog besmislenog sistema i tu svoju besplodnu kvazidemokratsku onaniju masno naplaćuju. Najčešće od stranih ambasada, slovenačke recimo, one čija je vlada svojedobno hladno opljačkala ogromne novce bosanskih građana deponovane u Ljubljanskoj banci, a potom nas ekonomski kolonizirala uz svesrdnu pomoć nezasitih balijskih političkih lobija, onih, je li, koji su sami sebi svrha, a kojima, opet, ukazuju na propuste i promašaje nevladine organizacije čiju kvazidemokratsku onaniju sponzorira slovenačka ambasada!

Tipični bosanski lonac kriminala i beščašća!

Narod je, pak, nebitan i o njemu niko ne brine. Osim, možda, Islamske zajednice koja nam obećava dženetske blagodati. Kada umremo, naravno, i pod uslovom da smo za života bili krotki, poslušni i bogobojazni. Pošto ovozemaljski pakao već kušamo - rezonuju obespravljeni i očajni - ne bi bilo loše uživati u rajskim perivojima, pa otuda, iz čiste muke i beznađa, tako snažan interes za vjeru, sufizam osobito. Vjerom i vjerovanjem, međutim, ne plaćaju se računi niti školuju djecu, pa živeći tegobnu svakodnevicu između čekića i nakovnja, ovi tragaoci za bilo kakvim izlazom iz vlastitog pakla brzo i uspješno pomrače razumom. I onda dođu meni. Da mi objašnjavaju šta je vjera. Ali ni ja nisam od jučer: oni meni o vjeri, ja njima o seksu, oni o seksu, ja o fudbalu.

Brzo odustanu. Odmahnu rukom, zaključe da sam poludio i žurno odu. Jednog takvog večeras sam uspješno otresao. Koliko dugo će mi to uspijevati, ne znam. Umoran sam. Od sebe, vjerskih luđaka, Zapadne obale, dvije-tri ulice u kojima se krećem.

Neka mi je dragi Bog na pomoći.

*

Slušam kćerku kako svira piano. Vježba Beethovenovu Sonatu No.8 za sutrašnju provjeru znanja u Nižoj muzičkoj školi.

Sigurna je, mirna, koncentrisana i vidno ponosna što i ja mogu čuti kako je uspješno savladala zahtjevnu kompoziciju.

- Je li dobro?- pita nakon što je odsvirala posljednju notu.
- Odlično!
- Siguran si?! Hoćeš li da odsviram još jednom?
- Ne, ne! Zaista je dobro!
- U redu! Mogu li sada vani!
- Naravno!
- Neću dugo!
- Dobro!

Ljubi me u obraz i izlazi. Sjedam za računar i provjeravam poštu. Ništa. Puštam Bistru vodu od Leb i Sol, najlirskiju kompoziciju koju sam ikad čuo, naslanjam se na prozor, palim cigaretu i gledam u veliko jato vrana raštrkanih tamo-amo na tamnoplavom nebu, uznemirenih zbog nečeg. Odjednom, kao po naredbi, u svega tri-četiri sekunde, smiruju se i lagano spuštaju na stabla i krovove zgrada. Na ulici nigdje nikoga. Samo Buba bez zuba, kako je djeca zovu, suluda žena sa cigaretom u ustima koju nikada ne gasi, bučno pretura po kontejnerima za smeće i psuje.

Uključujem televizor i gledam poglup film, očajno predvidljive fabule. Nekakav bivši policajac, elitni valjda, zapušten i mamuran, lijeno otvara vrata ispred kojih stoji ozbiljni, uglađeni agent FBI-aja. Uglađeni nudi zapuštenom delikatan zadatak hvatanja serijskog ubice. Zapušteni ni da čuje. Povukao sam se, veli. Uglađeni, pak, insistira i povlađujući mu kaže da samo on, zapušteni, može doći glave monstrumu koji neselektivno ubija i sije paniku po gradu. Zapušteni indignirano odbija. Jok – veli - eto vas tamo pa ga hvatajte, ja idem u lov na tune i pokazuje uglađenom ribarsku opremu. Gasim televizor. I budali je jasno da će zapušteni zadatak ipak prihvatiti, naganjati se malo sa psihopatom i na koncu ga uhvatiti. A tokom obavezne razmjene vatre sa ubicom, bacit će dva-tri pištolja nakon što ispuca sve metke iz njih. Nikada mi nije bilo jasno zašto

u filmovima bacaju ispražnjene pištolje. Dobujem prstima po stolu, kao nekada moj otac, gledam u policu sa knjigama, ustajem i nasumično posežem za jednom od njih. Vidim, Pavićev Hazarski rečnik. Davno sam je čitao. Listam, čitam, preskačem. Čisti intertekstualizam. Malo Borhesa, malo Gombrovicza, malo Bulgakova i nešto Pavića. Vraćam knjigu na policu, odlazim u kuhinju, kuham čaj, i sjedam na balkon.

Bube bez zuba nema, ali je onako u bijesu, roveći po kontenjerima i tražeći ko zna šta, razbacala gomile kesa sa smećem svuda naokolo. Stalno to radi. Komšiluk je ne grdi niti prijavljuje policiji. Žena je luda i nikakve koristi od toga. Kada popijem čaj, ako to neko ne učini prije mene, sići ću i vratiti razbacano smeće u kontejnere. Odnekuda, jedva čujno, dopriješe do mene zvuci sevdalinke Donju Tuzlu opasala guja. Razmišljam dokono o dvojakim predajama o nastanku ove pjesme. Guja je, po jednima, Omer-paša Latas, poturčeni Srbin iz Like i po zlu čuveni stambolski dželatski egzekutor, koji je 1850. došao u Tuzlu sa carskim fermanom i naredbom u njemu da poskida glave uzjogunjenom i Porti nesklonom bošnjačkom plemstvu. Ulogorio je se sa askerskom pratnjom na brdu Kicelj iznad čaršije i dok je bošnjački begovat drhturio od straha čekajući pašin poziv na razgovor i neumitni svilen gajtan oko vrata na kraju besjede, dobi Latas hitan poziv za gušenje pobune negdje u Srbiji, veće i opasnije po carstvo, pa navrat-na-nos ode iz Tuzle neobavljena posla, a bošnjački prvaci odahnuše šućurajući Allahu i ispjevaše sebi pjesmu koja u narodu ostade do danas.

Po drugima, guja je mrski austrougarski okupator, onaj isti koji nam je za svega četrdeset godina prisustva i uprave, a nakon četiri stotine pedeset godina turske nebrige i otimačine, izgradio na stotine škola, bolnica, mostova, željezničke pruge, moderne ceste, vodovodne sisteme, fabrike, elektrifikaciju, telegraf, arhitektonski vrijedna zdanja, muzeje, biblioteke, štamparije, knjige, novine, pismenost... I uzeo je podosta, doduše, ali... Osim ove - razmišljam dok slušam jedva čujnu sevdalinku - Tuzla je opjevana u samo još pet sevdalinki: Pod Tuzlom se zeleni meraja, Ječam žele Tuzlanke djevojke, Sarhoš Aljo drume zatvaraše, Mujo Đogu po Mejdanu voda i Đugum kuje đugumdžija Aljo. I to je sve. Malo. Ali, zasigurno ne bez razloga. Odvajkada je Tuzla bila nepresušna krava muzara: Turska, Austrougarska, SHS-ovska, Jugoslovenka, NDH-ovska, pa opet Jugoslovenska, danas svačija, svoja nikada. Pljačkana, eksploatisana, zapostavljana, podrivana, i to doslovno, nije, jadna, ni mogla biti čestito opjevana, jer sevdalinka je pjesma sitih ljudi, a bijede i gladi u Tuzli nikada nije usfalilo. Ni danas, Bit će da je to. Ali - prenuh se - džaba ti sve, već se smrkava, valja meni razbacano smeće pokupiti. Vidim, niko od komšija nije se nakanio, a smrad je već osjetan. Dižem se, othukujem i izlazim iz kuće da obavim još jednu sizifovsku besmislicu.

*

Koncem osamdesetih godina otišao sam u London. Pobjegao, zapravo. Prije no što ću otputovati - uvidjevši da je moja odluka koliko tvrda toliko i naivna - otac me je posadio pred sebe i slikovito pokušao razuvjeriti i odgovoriti od tog, po njemu, besmislenog bijega.

"Vidi , reče mi tada, "kada je Austrija okupirala Bosnu, Bošnjaci su masovno počeli iseljavati u Tursku bježeći od, kako su govorili, kaurskog cara Franje Josifa koji će ih pokrstiti i pretvoriti u roblje. I komšija mog djeda spremao se za iseljavanje u Tursku. Djed ga je pitao zašto to čini. - 'Ne znam, veli, svi idu, pa, eto, i ja...' 'Slušaj, reče mu djed, 'ptica mukotrpno gradi svoje gnijezdo, grančicu po grančicu, a kada ga uneredi, reći ćemo usere, ponovo s istom mukom gradi novo! Pa, bolje ti je da ne ideš nego lijepo da očistiš svoje gnijezdo, ovo u Bosni, jer u Tursku ćeš i svoju guzicu ponijeti! I tamo ćeš zasrati!"

- Znam, stari, ali gušim se ovdje! Moram da idem! - rekoh tada.
- Zar baš! Dotle je došlo?
- Jest!
- Dobro, onda. I čuvaj se. Tamo u tom Londonu.

I otišao sam. I vratio se. Brže no što sam mislio. Otac je bio u pravu. Stražnjicu, onu mentalnu, uvijek sa sobom nosimo. Shvatio sam to i kad sam otišao u Teheran, godinu-dvije nakon svršetka rata. I evo me, tu sam, ne mičem nikuda, gradim svoje gnijezdo, čistim ga, šutim i trpim. Dokle, ne znam.

Jutros sam, tako, bio na intervjuu za posao profesora u Arslanpašinoj medresi. Predsjednik tročlane komisije bivši je SDB-ovski žbir i denuncijant, a sada magistar islamskih nauka i jedan od profesora u medresi. Poznajemo se dugo. On zna da ja znam ono što on ne bi volio da se sazna o njemu. Podozrivo me gleda, vidim nije mu milo što sam i ja aplicirao za posao. I prije nego što sam sjeo bilo mi je jasno da od mog posla u medresi neće biti ništa. Ipak sjedam da vidim i čujem šta je smislio kako da me se riješi.

- Kako si? - pita me žbir i kiselo se smješka.
- Hvala, dobro!
- Reference su ti dobre! Ali, treba da znaš da mi pažljivo biramo članove našeg kolektiva!
- Shvatam!
- Znaš, ovo je elitna škola i profesorski kadar biramo vrlo pažljivo!
- Ponavljate se, gospodine! Ima li za mene posla ili ne?
- Na žalost, ne! Profesorski kadar ovdje.
- Da, da! Pažljivo birate profesorski kadar! I bilo bi od vas vrlo nepažljivo dati meni profesorsko mjesto! To, čini mi se, želite reći?! A zašto, mogu li znati? Jesam li ja alkoholičar, narkoman, kriminalac, peder?! Ili, još vjerovat - nije, možda je već neko dobio ovaj posao, neki vaš rođak, prijatelj, a ja bez veze ovdje razglabam s vama?!
- Nisam to rekao! - procijedi žbir.
- Znam da ti nije drago što sam ovdje! - rekoh. - I znam da je ovaj posao već neko dobio! Ali, to što radiš ima i svoje ime! Zove se - klerikalni apartheid! Pa, vi, hodže, čovječe, više ni nemate ambiciju da budete duhovni lideri vlastitog naroda! Zatvoreni ste, herme-

tizirani unutar vaše kaste, uhljebljujete u ovu i slične institucije vašu djecu, rodbinu i prijatelje, živite lagodno, neopterećeno, sa realnošću, onom ubistveno surovom, nemate nikakvog doticaja, siti ste i obijesni, ne saosjećate sa patnjama ojađenih ljudi kojima u džamijama pričate prežvakane priče o moralu, čestitosti, altruizmu.! Ko ste vi, zapravo?! I kome ste potrebni?! Nikome! Kada bi sutra zatvorili ovu vašu "elitnu" školu niko to ne bi ni primijetio! Dovukli ste se u Tuzlu iz kojekakvih vukojebina, pobjegli od krava i njiva, pa sada polupismeni, osiljeni i bešćutni za nevolje drugih, pažljivo birate članove vašeg kolektiva! Fuj! I samo da znaš, žbiru komunistički, narod si možda prevario, ali Boga nisi, a, vala, ni mene!

Ni žbir ni ostala dva člana komisije nisu izustili ni riječ. Šutili su oborenih glava i čekali da odem.

Izašao sam vani, lijepo je i sunčano jutro bilo; na trenutak sam zastao i pogledao zgradu medrese. Krasno zdanje. Šteta što ovakvi ljudi rade u njemu – pomislih - i, najednom, bi mi drago što nisam dobio posao. Gledam u zdanje i stresoh se od pomisli da bih, možda, vremenom postao isti kao i oni.

*

Kasno je popodne. Pišem tekst o pjesništvu Muhameda Dželila Sadikovića, teorijsko-kritički prikaz za časopis Osvit.

O pjesniku se gotovo ništa ne zna (što, kako već rekoh, ne čudi, balije ne vole njegovati vlastitu tradiciju) čak ni kada ni gdje je rođen, tek šturi podatak da je objavio poetsku zbirku Sevdah i suze i povremeno, između dva svjetska rata, objavljivao liriku u časopisu Novi Behar. Mučim se. Poezija mu je trivijalna: jeftine lirske slike, nevješte metafore, nategnuta rima, tugaljiva opća mjesta o žalu za prohujalom mladošću i neostvarenom ljubavlju, prepuna patetičnih romantičarskih proplamsaja, anahronih i stilski potpuno izolovanih od u to vrijeme izrazito snažnih modernističkih strujanja u južnoslavenskim književnostima. Mučim se i dvojim se: masakrirati ga ili biti dobronamjeran.

Čitam:
Ti me možeš lijepa čedo Kol'ko hoćeš milovati,
Ali srca-srca svoga
Ne mogu ti nikad dati.

To sam srce davno dao
Jednoj crnki, prvoj koni, Zbog čega me crni udes
I dan-danas kruto goni.

Zbog čega mi pelin-suza
Blijedo lice uvijek rosi,
Zbog čega je tako rano
Palo inje po ovoj kosi.

Čitam i odlučujem: bit ću dobronamjeran - oprezno, uvijeno, neodređeno, bez ukusa i mirisa, jer – razmišljam - ni on, jadan, nije od sile napisao ove bezvezarije, ko zna kakva li je njega muka natjerala da zabludi u pjesništvo i lati se pera. Tekst završavam brzo i šaljem ga uredniku. Eto! Nit' sam ga naružio nit' pohvalio, bolje nije moglo. Prelazim na drugi posao: romantizirani životopis nekog narcisoidnog pustolova iz Gračanice. Mjesecima navaljivao na mene da ovjekovječim i ukoričim njegov, kako kaže, nesvakidašnje zanimljiv život. Ja se nećkao, pa na koncu popustio. A dobra mušterija, ne pita šta košta. Čitao je već neke dijelove teksta i oduševljen je. Kaže, ni sam ne bi bolje opisao svoj život. I još reče - ako tako bude do kraja, udvostručit će mi honorar. U redu - velim - bit će! Brzo i lako pišem, a nije mi to svojstveno. Valjda je lako pisati o budalaštinama. Čitam njegov rukom pisani predložak i od fekalija pokušavam praviti pitu.

". i onda ja dođem u Beč i otvorim kafanu. I onda krene poso al slabo nekako vidim ja hoće narod pjevaljku. I onda ja iz Cazina dovedem pjevaljku dobra je crnka bila al slabo pjeva al koga briga narod samo zbog nje dolazi. Joj kad poso navali. Para ko šaše. I onda u neka doba dođoše neki mafijaši Rusi su bili kažu oni meni ti ćeš nam davat deset posto od pazara a mi ćemo tebi čuvat kafanu. Vidim ja opasni tipovi nema labavo s njima pa im kažem dobro večeras kad sravnim pazar daću vam pare. I onda dam im ja te pare i iste noći pozovem neke moje jalijaše iz Minhena da sutra dođu u Beč i da razvale tu mafiju. I dođoše ovi moji. Dođoše i Rusi hoće pare. Kažem ja njima ne dam pare a i ovi moji nadigoše hampu na njih i izbi tuča ne zna se ko koga mlati. Dođe i policija napravi zapisnik objašnjavam ja da su me Rusi reketirali al džaba ti sve zatvoriše mi kafanu. I onda šta ću pobjegnem u Grac bojim se ubiće me oni ruski mafijaši.

Sutradan javlja mi jaran eno zapalili ti Rusi kafanu.

Dođem ja u Beč i imam šta i vidit samo ugarci ostali. Srećom osiguro sam kafanu i naplatim dobro osiguranje pa kontam nije se s njima igrat i nije mi tu provrela nafaka pa se spakujem i odem u Štutgart. I onda u Štutgartu otvorim piceriju..."

Ostavljam rukopis, dosta je za danas. Malo mi je i muka, otvaram prozor, udišem reski jesenji vazduh, gledam kako se sa zapada, iz pravca Ozrena, malo-pomalo, valja i usput narasta ogromni crni oblak-za petnaest minuta nad Tuzlom će se otvoriti nebo.

Odlazim u kupatilo i brijem se. Vidim, desna bora -smijalica duža je i oštrija. I sitne, mrežaste bore oko očiju izraženije su na desnoj strani lica. Ima nekakvo medicinsko objašnjenje za tu pojavu; valjda, koliko se sjećam, pročitao sam to negdje, desna strana lica brže stari, a ja se, opet, sjetih Jasne, moje nekadašnje djevojke, koja mi je svojedobno preporučivala facijalne vježbe za preveniranje nastanka bora. "Svakog jutra, govorila je, "izgovori dvadeset puta: o-x i koža će ti biti elastična i zategnuta !"

Bila mi je tada dvadeset i koja godina, bore nisam ni imao, pa sam njen savjet i čuo i ne čuo, ali, eto, sada dok gledam u ogledalo, u lice sredovječnog čovjeka, sjetih se Jasne i njene preporuke za preveniranje nastanka bora. Nikada nisam radio takve facijalne vježbe niti sam uzimao svježi pivski kvasac, svakog jutra, natašte, što mi je također preporučivala, kosu na vrijeme da sačuvam, pa mi danas sitne, mrežaste bore oko očiju, duža i oštrija desna bora-smijalica i vidno prorijeđena kosa. Umivam se, utrljavam losion u lice i

dok slušam kako kiša vani tutnji i pljoštimice udara u prozore, sinu mi misao kako u krajnjem sve to uopće nije ni važno: kada dotrajemo, sa borama ili bez njih, ugasimo se i budemo posluženi kao gozba za crve, ostat će za nama samo eho naše egzistencije, najprije snažan, potom sve slabiji, dok na koncu sasvim ne utihne i zgasne u zaboravu. Gledam se u ogledalu, smijem se i bi mi nekako lakše. I svejedno.

*

Ibrahim je moj drug i boluje od PTSP-a. Za neupućene, skraćenica je to za Post-traumatsko-stresni-poremećaj, iliti, još preciznije, bosansku inačicu Vijetnamskog sindroma.

A hrabar je ratnik bio Ibrahim. Kada bi srpski tenkovi projektilima razvalili linije naše odbrane, tumbe isprevrtali rovove komadajući tijela bosanskih vojnika u njima i kada bi se kroz kovitlac prašine i dima prosuli jezoviti krici ranjenih i urlajuće komande oficira za povlačenje, izlazio bi Ibrahim naoružan zoljom na spaljenu čistinu, oči u oči sa tenkom T-72, mirno podešavao daljinomjer, nišanio, okidao i onesposobljavao ga, a potom još mirnije odlazio, nogu pred nogu, bez da se osvrne i pogleda u gvozdenu grdosiju koju je razbucao.

Gledali to visoki bosanski oficiri sa pristojne i bezbijedne udaljenosti, pa pomislili kako Ibrahim nije samo hrabar nego i lud i da tu nesvakidašnju hrabru ludost treba njegovati, pohvalama i obećanjima podgrijavati i u svakoj zgodnoj prilici iskoristiti. “Ako skineš još pet tenkova dobit ćeš odličje Zlatni ljiljan!”- reče mu jedan. “Ako skineš osam tenkova dobit ćeš stan!”- reče mu drugi. “Ako skineš deset tenkova dobit ćeš sve pobrojano i još pride besplatan odlazak na Hadždž, Božiju kuću da vidiš!”- reče mu treći. Ibrahim je šutio, odbijao dimove ljutog duhanskog korijena umotanog u toalet papir i na koncu rekao: “Moje je da ratujem, a vaše da dajete prazna obećanja! Zlatni ljiljan mi ne treba, stan imam, a Božija kuća je u mojim prsima!”

Ljutnuše se, kao, oficiri, pobojaše se da su pretjerali, da ih je Ibrahim prozreo, da i nije baš tako lud kakvim se čini, pa ga udvorno ponudiše paklicom Marlbora, pa štekom Marlbora, dakako mu rekoše - puši ono što i dolikuje istinskom gaziji, pravi, najbolji duhan, a ne taj smrad umotan u tariguz papir.

Ali, nije skinuo Ibrahim deset tenkova. Nije ni osam. Ni pet. Ni šteku Marlbora nije dokusurio. Narednog jutra, dok se brijao ispred rova, osjetio je jedva čujan fijuk i tup udarac u zemlju koja, učini mu se, muklo zastenja, a zatim krajičkom oka spazi zlatnožuti bljesak koji ga prekri, istog časa podiže visoko u zrak, zakovitla kao perce među krošnjama crnih borova i naglo stropošta na ogoljelu ledinu.

Pronašli su ga bez svijesti, polomljenih rebara i udova.

Rat koji se ionako primicao kraju, za Ibrahima je bio završen. Nakon liječenja otišao je u firmu u kojoj je nekoć radio.

Njegovo mjesto, posao komercijaliste, zauzeo je neko drugi.

- Žao mi je, Ibrahime! - reče mu direktor firme. - Nije te bilo, pa eto!
- Šta, eto?
- Kažem ti, nije te bilo, a firma mora da radi! Žao mi je, ali situacija je takva, šta mogu!
- Znaš li ti gdje sam ja bio?
- Znam, znam! - unezgođeno će direktor.
- Pa, kad znaš daj mi moj posao!
- Ama, ne mogu, čovječe! Vidi! Nije to više kao prije! Politika sada upravlja firmama! Da, da, politika! I onoga na tvom mjestu zaposlila je politika, ne ja! Ako mu dam otkaz i ja letim vani!
- Pa, leti, ko ti brani! I ja sam letio! Uhuhu, da ti samo znaš kako sam ja letio, pa evo me tu pred tobom, ništa mi ne fali!
- Ne mogu, zaista ne mogu! Nego, navrati ti ovako, s vremena na vrijeme, zanimaj se, pa kada se politika promijeni, kada dođe neka druga, možda i nađemo štogod za tebe! A, šta kažeš?

Ibrahim je grizao donju usnu i kolebljivo se premišljao da li da ga nokautira, pljune ili jednostavno ode. Šutio je, gledao ga, othuknuo, izustio jedno kratko i prigušeno - jah, okrenuo se i bez riječi otišao.

Insan snuje, Allah određuje - vele naši stari, pa je tako i Ibrahim, sasvim neplanirano, otišao u kamiondžije. Budzašto je kupio rashodovani kamion marke FAP, vješt za mnogo štošta svojim rukama ga popravio, ofarbao i kao kamiondžijski free lancer prevozio sve i svašta, ugalj i građevinski materijal ponajčešće. I sve bi dobro i potaman: porodica zbrinuta i zadovoljna, a ratne rane zacijeljene, zaboravljene, kao da ih nije ni bilo.

I tako godinama.

Jesenje jutro je bilo kada je vozio ugalj za Gradačac; divno jutro, bistro, svježe, mladim suncem okupano. A i on, raspoložen i svjež, zviždukao je zajedno sa pjesmom koja se čula sa radija. U Vučkovcima, nadomak Gradačca, sasvim nenadano, kao gromom pogođen, osjeti odnekuda prigušen fijuk i tup udarac u zemlju koja, učinu mu se, muklo zastenja, a potom krajičkom oka spazi zlatnožuti bljesak koji ga prekri, istog časa podiže u zrak i zakovitla kao perce.

Snagom za koju nije ni znao da je posjeduje, odupro je se prividu, zaustavio kamion, polako ga parkirao na prvo cestovno proširenje, spustio glavu na volan i zaplakao kao dijete. Znao je da je bolestan.

Rano je prijepodne, sjedimo u bašti kafea Intermezzo i pričamo o književnosti. Ibrahim voli perzijske pjesnike, Nizamijevu poemu Medžnun i Lejla osobito.

Govori kako su likovi Medžnuna i Lejle depersonalizirani, nestvarni i kako zapravo simboliziraju nešto sasvim drugo: čežnju duše za praiskonom, za pradomovinom iz koje je izgnana i za kojom žudi dok čeka na povratak zatočena u ovom privremenom i tegobnom staništu. Upitno me gleda, a ja kažem kako bih se mogao složiti s njim. Velim da naizgled definisani identiteti u perzijskom pjesništvu najčešće to nisu i da takvih stilskih postupaka ima mnogo i kod Rumija, Hafiza, Džamija.

- Spavaš li? - pita me iznenada.
- Slabo!
- Kad si zadnji put spavao noću?
- Ne sjećam se ! Prošlog mjeseca, valjda!

- A sabran si i blistaš, koliko vidim !?
- Ne znam, baš?
- Blistaš, blistaš! A znaš li zašto?
- Ne!
- Usljed djelovanja zvijezde Sirijus! Noću je njeno djelovanje iluminirajuće! Noćobdijama se otvara svijet ideja, svijet onostranog. Zato si i napisao nekoliko dobrih knjiga! Zato i blistaš!
- Dobro, hajde, de! - prekidam oprezno dalju priču o tome.

Srkućemo vreo čaj, zabavljeni svako svojim mislima. Na malom trgu ispred nas žubori Fontana ukrašena krasnim mozaicima raznih boja i oblika, djelo vještih ruku čuvenih majstora iz Ravene. Koji metar iza fontane uzdiže se barokno zdanje bivšeg kina " Centar ". Nekada reprezentativna zgrada već godinama je zapuštena, oronula, poluruševna, zamaskirana ogromnim, kišama ispranim jumbo plakatom i reklamom za parfem na njemu. Kontrast je snažan i otužan. Kao kada bi neko odjenuo skupocjeno odijelo i obuo opanke.

- Ipak je ovo velika selendra! - reče Ibrahim pokazujući rukom ka fontani i zgradi.
- I mučilište! - dodadoh.
- I te kakvo, moj brate!

*

"Niko nije zadovoljan svojom srećom i nezadovoljan svojim razumom!", pade mi na pamet Galsworthyeva misao dok na lokalnoj televiziji gledam intervju sa Elbisom Čunić, direktoricom Kantonalne biblioteke u Tuzli. Povod za razgovor je nekakav izbor za najuspješniju ženu godine, a gošća je jedna od nominiranih. Servilna voditeljica obasipa Elbisu komplimentima i glupavim pitanjima. Šta za vas predstavlja ovaj izbor? Da li su muškarci i žene ravnopravni? Ko su vaši omiljeni pisci? Kako provodite slobodno vrijeme? Elbisa zadovoljno cvrkuće, koketno pući usne dok sluša novo pitanje i daje jednako glupave odgovore. Ova beskrupulozna i hiperambiciozna koferuša iz Busovače, u Tuzli poznata kao Aleksandra Lukašenko, već dvije decenije obnaša direktorsku funkciju, tiranizira svoje podređene, upošljava u biblioteku užu i širu rodbinu, uz potporu lokalnih balijskih moćnika uspješno odolijeva silama zakona, još uspješnije ruši sve protukandidate i troši peti, po svakom osnovu nezakoniti direktorski mandat. Osim vlasti, Elbisa Čunić voli i putovanja. Dakako, na račun poreskih obveznika. I pod krinkom uspostavljanja plodonosnih kulturalno-poslovnih odnosa sa sličnim institucijama u svijetu. Nedavno je, tako, boravila u Tokiju. Po povratku, obznanila je saradnicima kako je, šarmom i sugestivnim nastupom, očarala domaćine, uspostavila prisnu saradnju sa japanskim ministrom kulture i kako, u okviru Kantonalne biblioteke, namjerava otvoriti bibliotečki odjel na japanskom jeziku. Konsternirani saradnici oprezno su joj natuknuli kako takvo što i nije baš najbolja ideja, jer, koliko znaju, u Tuzli, a i šire, niko ne govori japanski jezik. "Pojma vi nemate!" - odbrusi Elbisa. "Tuzla je puna Kineza i upravo zbog njih takva ideja bila bi i opravdana i ekonomski isplativa!"

- "Direktorice, Kinezi govore mandarinski jezik, a Japanci - japanski! To su različiti jezici!" - bojažljivo progovori neko.

- "Pa, neka uče! Ako su uspjeli naučiti naš jezik, mogu i japanski!" - zaključi Elbisa i bibliotečki odjel na japanskom jeziku ubrzo bi otvoren.

Isključujem televizor i izlazim vani. U marketu kupujem cigarete, voće, čokoladu, mlijeko, sok i novine. Sjedam u taksi i vozim se u Psihijatrijsku kliniku. Tamo odnedavno leži moja prijateljica Azra i liječi se od akutne depresije. Ne baš uspješno, koliko sam mogao zaključiti iz prethodna dva posjeta i razgovora s njom. Azra je historičarka umjetnosti, zaljubljenik u helensko-rimsku umjetničku epohu, poliglota i gimnazijska profesorica teorije umjetnosti. Poznajemo se dugo, još iz osnovne škole, u isti razred smo išli, a potom, osim nekoliko sporadičnih susreta na ulici, tridesetak godina o njoj ništa nisam znao niti je viđao. Sve do neki dan kada sam od zajedničkog prijatelja doznao da je živjela u Zagrebu, još od završetka studija, tamo se i udala, a nakon razvoda vratila se u Tuzlu, kratko radila u gimnaziji i zaglavila u bolnici. Zbog čega, nije znao reći.

Ulazim u bolnicu, a Azra stoji na stepeništu i dočekuje me širokim osmijehom. Vidjela me je, veli, kroz prozor bolesničke sobe kada sam ulazio u zgradu.

- Hvala ti! Osim, tebe, niko me ne posjećuje! - reče dok sjedamo za sto u čistoj i svijetloj prostoriji za posjete.
- Žao mi je što je tako! Kako si danas?
- Bolje! Mada, lijekovi me blokiraju! Pokušala sam jutros nešto pisati, ali ne ide, misli mi bježe! Nego, još me nisi pitao zašto sam ovdje?
- Ne, nisam! Učinilo mi se neumjesnim!
- Pažljiv i obziran, kao i uvijek! I kao dječak bio si takav! A dobro ti se učinilo! Ne bih o tome ! Ne ljutiš se?!
- Ma, ne! Zašto bih?

Šutimo i pijemo instant kafu iz automata. Gledam je, mršava je i blijeda, ali tragovi nekadašnje ljepote još uvijek su vidljivi. Azra je bila najljepša djevojčica u razredu, toliko lijepa da smo se svi mi dječaci zazorno skanjivali pred njenom zasljepljujućom ljepotom, ne usuđujući se iskazati joj ni najmanju emotivnu naklonost, čak ni u šali. Gledam je i razmišljam nije li, možda, još tada u njoj začeta klica buduće nesreće, jer dok smo u to vrijeme kriomice štipkali i ljubakali ostale djevojčice, ona je godinama ostajala po strani, nedodirljiva u svojoj ljepoti.

- Imao si najljepše oči u cijeloj školi! - reče iznenada.
- Znam! To su mi svi govorili!
- Da, da, najljepše oči...! I tako! Evo nas ponovo u Tuzli! Ti nisi volio Tuzlu, koliko se sjećam?!
- Ni tada ni danas! Ali, eto, tu sam! Znaš ono: jesmo li to što jesmo ili ono što mislimo da bi trebali biti! Isto je i sa Tuzlom! Očito, ovdje nisam bez razloga, svidjelo mi se to ili ne! Usud, šta li?
- Da, usud! Ni ja nisam vjerovala da ću se ikada vratiti! Vidi, malo bih prilegla sada! Umorna sam i pospana! Nećeš mi zamjeriti?!
- Sve je u redu! Vidimo se!

Izlazim iz bolnice, zastajem ispred ulaza i palim cigaretu. Razmišljam o Azri, o njenoj nevidljivoj bolesti, o tome kako je tanka

linija između razuma i bezumlja - jedan pogrešan korak, jedan stres, trauma, gorko razočaranje i već smo na drugoj strani, obilježeni i upisani u bezumnike. Teško dobrim dušama. A i meni s njima.

U povratku, ničim izazvan, taksista se raspričao o fudbalu i svako malo, sugestivnog dojma radi, unosi mi se u lice. Neraspoložen sam, nije mi do razgovora, rado bih ga otresao, ali suzdržavam se, i slušam ga i ne slušam, na koncu ipak popuštam, uključujem se u nametnutu temu i začudih se sam sebi kada onako muški udarismo u palamudanje o sinoć odigranoj utakmici Barcelona - Real.

I najednom, osjetih slatkastu ugodu od tog meni nesvojstvenog presipanja iz šupljeg u prazno, težak nekakav teret kao da spade sa mene. A ne ljubim fudbal. Zapravo, pojma o fudbalu nemam. Ne znam ništa ni o utakmici Barcelona - Real. Ni gledao je nisam.

*

Derviš sam nakšibendijskog tarikata. Malo ljudi zna za to: ne nosim dervišku odjeću, o vjeri pričam samo kada moram, ne posjećujem tekije, a derviški vird i druge obligatne obaveze koje sam poodavno dobrovoljno preuzeo od mog plemenitog šejha Ahmeda Nuruddina, obavljam kod kuće, noću, u praskozorje, kada sve spava, miruje, a vrata Božije milosti širom se otvaraju onome ko na njih kuca. Katkad, tokom obavljanja virda, ali smo na časak, vidim neobične boje i osjetim neobične mirise. Takvih boja i mirisa na ovom svijetu nema, pa tada znam da su se vrata Istinitoga otškrinula i da se po meni prosuo zračak božanskog ozarenja. Ne pridajem važnost tome, niti se time hvastam, svjestan da sam iz beskrajnog obilja Božije milosti dobio tačno onoliko koliko kao bogougodnik vrijedim.

Ponekad, u ovoj ili onoj prilici, odslušam pokoje predavanje o dervišima i sufizmu, uglavnom od onih koji nisu derviši i o dervišluku ne znaju mnogo ili ništa. Pažljivo slušam kako valjaju gomile gluposti, a katkad, onako kao usput, polijem ih malo hladnom vodom.

- Šta znači riječ derviš? - pitam.
- Derviš znači - pobožan čovjek! - dobijem odgovor.
- To je tačno, ali pobožni su i oni koji nisu derviši!
- Šta želiš da kažeš?
- Ništa! Ti pričaš o dervišima, a ne ja!
- A znaš li ti nešto o dervišima?
- Malo!
- Pa, šta znači riječ derviš?
- Perzijskog je porijekla, prevodi se kao - siromah, ali ne u doslovnom smislu nego u odnosu na obilje i bogatstvo Uzvišenog Boga! Isto tako, riječ derviš je složenica čiji semantički sadržaj simbolizira put ka približavanju Bogu! Der ili dar znači - vrata, a viš - prag! Da bi se otvorila vrata Božijeg zadovoljstva i ušlo u predvorje Njegove milosti potrebno je prekoračiti prag, a u sufijskoj terminologiji prag simbolizira ovaj svijet i sve njegove izazove i opasnosti. Derviši su, dakle, putnici ka Bogu koji se na ovom svijetu čiste od pokuđenih svojstava i spremaju se za prelazak tog imaginarnog praga! Otprilike, to je to!
- Odakle to znaš?
- Pročitao sam negdje!
- Hm!

Derviši su duhovno-intelektualna elita u islamu. Izvanredno su obrazovani, oštroumni, a uslijed potpune predanosti i pokornosti Bogu, nerijetko darovani nadnaravnim osobinama poput predviđanja budućih događaja, pronicanja u skrivene teološke poruke ili čitanja misli. Dervišima se ne može lagati. Osim pet osnovnih posjeduju i pet unutrašnjih čula. Poput skenera savršeno jasno detektiraju duhovno stanje osobe sa kojom razgovaraju: njene vrline, mane, tajne, skrivene misli i namjere. Sve ovo vrijedi samo za prave, istinske derviše, a takvih je malo. Mnogo je više onih lažnih, patvorenih, upregnutih u đavolje dizgine, čije naoko slatke riječi nisu ništa drugo do čisti otrov. Treba ih se čuvati. I bježati što dalje od njih. Prepoznati ih nije teško: slatkorječivi su, pretjerano srdačni, mnogo govore, ljudima prilaze napadno nasmijani, raširenih ruku, vole se grliti. Pravi derviši, pak, malo govore a više slušaju, rijetko se smiju, neupadljivi su i nenametljivi, darežljivi, drže do obećanja, u ophođenju su umjereni, bez osobite srdačnosti.

Za većinu laika dervišluk je izazovan, egzotičan , a snažna nota mističnosti u njemu naročito je privlačna. No, taj laički entuzijazam brzo splasne kada kušaju derviški život. Ne dopadne im se baš tako odveć krut i zahtjevan režim: strogo pridržavanje šerijata, ustajanje u zoru, obligatne i dobrovoljne molitve, teški fizički poslovi u tekiji, malo odmora i sna, zauzdavanje libida ukoliko nisu oženjeni, briga o starima i nemoćnima kojima je pomoć neophodna. Brzo se ohlade i povuku. Sve mi to prolazi kroz glavu dok sjedim i razgovaram sa poznanikom, pjesnikom iz Bihaća, tipičnim laičkim zaljubljenikom u dervišluk. Dobar je, bezazlen, ali napukline u njegovom duhovnom biću više su nego vidljive. Gledam ga i procjenjujem da u tekiji ne bi izdržao više od sedam dana. A gorko razočaranje nakon kraha romantiziranih iluzija trajalo bi mnogo duže.

- Nije to za tebe!- kažem mu.
- A zašto nije?- ljutnu se.
- Eto, znaš za Boga! Klanjaš, postiš, darežljiv si, pristojan! Sasvim dovoljno!
- Nisam to očekivao od tebe! - reče sada već vidljivo ljut.

Htjedoh mu reći da osim književne ili medicinske postoji i derviška semiotika, da je pametnom čovjeku i jedan znak dovoljan, da bi morao prepoznati znakove koje mu dajem, da derviši, zapravo, tako i uče, pažljivim posmatranjem znakova u sebi i oko sebe, da svako lično, neposredno iskustvo nije nužno, da možemo mnogo, ako ne i više, naučiti iz postupaka drugih, ali rekoh samo:" Velik je i Plemenit dragi Bog!", a pjesnik to shvati kao podršku, pa se ozari, poruči nove kafe, ponudi me cigaretom i nastavi zažareno citirati i tumačiti stihove iz Rumijeve Mesnevije. Slušam ga, zapljusnu me njegova egzaltirana energija, naivna koliko i njegovo tumačenje Mesnevije, i pomislih kako bih se ovako umoran i skršen od tegobne zbilje rado, vrlo rado mijenjao s njim.

*

"Zaplešimo - Let's dance!" - piše na plakatima izlijepljenim po cijelom gradu. I elektronski mediji svakodnevno obznanjuju novu ingenioznu nakanu općinskog načelnika - obaranje Guinnessovog rekorda u masovnom plesanju valcera. Mjesto održavanja - novoizgrađeni Trg slobode. Nekoliko godina ranije, sličnu i još veću stupidariju - obaranje Guinnessovog rekorda u masovnom i najdužem poljupcu, također je inicirao ingeniozni općinski načelnik. Na prostoru parkirališta bivšeg Gradskog saobraćajnog preduzeća, na prašnjavoj i rupama izlokanoj ledini, okupilo se tada deset-jedanaest hiljada ljubitelja masovnog žvaljenja i rekord zaista bi oboren, a ime Tuzle sklone ljubavi i ljubljenju proču se diljem planete. Rekoh li - stupidarija? I pripisah li je načelniku? Greška! Pardon! Naprotiv, načelnik je vanredno inteligentan i to što radi naprosto je promišljeno eksploatisanje neizmjerno bogatog resursa ljudske gluposti u ovom gradu.

Dok se ljube, dok plešu, dok se raduju besmislenom i nikome potrebnom rekordu, dok ekstatično lebde u kolektivnom imaginariju, nikome od tih žaljenja vrijednih ljudi ni na kraj pameti nije da su izmanipulisani, prevareni i da papreno skupu budalaštinu koju tako zdušno podupiru plaćaju iz vlastitog džepa. Kako god, zgodba "Zaplešimo - Let's dance" bi održana. "Tuzla je večeras centar svijeta! Neka se večeras nešto lijepo desi! Neka se desi ljubav, jer ljubav je kosmička energija" - bulazni načelnik u mikrofone i kamere uoči održavanja nove stupidarije i novog crpljenja prebogatih resursa ljudske gluposti u ovom gradu. Dakako, nisam nazočio tom raspamećenom happeningu, ali čuh negdje usput da je rekord oboren i da se, onako svenarodno, slavilo do duboko u noć.

Kojih dvjestotinjak metara dalje, u nekada prestižnom restoranu "Express" a danas sjedištu narodne kuhinje "Imaret", u vrijeme "dešavanja nečeg lijepog", rijetku i posnu čorbu od krompira večerala je slobodarska tuzlanska sirotinja.

Prolazeći pored restorana, ugledah kroz muzgava prozorska stakla na desetine šutljivih, ispaćenih lica, starih i onemoćalih, kako halapljivo gutaju besplatni i za mnoge od njih jedini dnevni obrok. Među njima vidjeh i Jadranku B., moju nastavnicu geografije. U nevjerici, pridoh staklu i pogledah bolje. Jest, ona je. Jede polako, gotovo nepomično, oborene glave i pogleda uprtog u tanjur. Osupnut, prešao sam na drugu stranu ulice i čekao. Desetak minuta kasnije ljudi su počeli izlaziti iz restorana, među zadnjima Jadranka B. Zastade kratko na vratima, osvrnu se lijevo-desno i zagrabi žurno niz ulicu. Krenuo sam za njom, pustio je da zamakne iza ugla i uđe u Turalibegovu ulicu, a potom sam pružio korak i sustigao je.

- Dobro veče, gospođo Jadranka!
- Dobro veče! - zbunjeno otpozdravi.
- Ne prepoznajete me?!
- Iskreno, ne! A vi ste?!
- Prije svega, oprostite što vam prilazim ovako, na ulici! Zovem se Sadik Ibrahimović i bio sam vaš učenik u osnovnoj školi! Doduše, davno je to bilo, pa ne čudi što me se ne sjećate! Možda vam pomogne ako vas podsjetim da sam kod vas uvijek imao peticu, a imati peticu kod vas nije bilo tako jednostavno!
- Ah, da! Sada se sjećam! Znao si sve rijeke i planine u Indiji, Kini i Japanu!
- I jezera, pustinje, klimatske i biotičke areale, geološke sastave tla! - dodadoh.
- Pa, da! Sadik! Visok, ljepuškast, mršav, šutljiv! Da, da, kod mene si zaista imao peticu! Pa, kako si? Tu si? U Tuzli?
- Da, tu sam! Nego, bilo bi mi zadovoljstvo popiti kafu s vama, naravno ako to želite i imate vremena?!
- Kafu?! Pa, da ti kažem upravo sam bila na kafi sa prijateljicom i krenula sam kući, ali kada smo se već ovako nenadano ugodno sreli može, zašto da ne!

Nestvarno je bila lijepa Jadranka B. Onovremena Monica Bellucci. Svi smo bili zaljubljeni u nju, čak i neke djevojčice, a nastavnici su slinili kada bi sa dnevnikom pod rukom pronijela hodnikom svoje zamamno tijelo, lijepu, poluoborenu glavu i dugu, crnu kosu koja je jedva primjetno poskakivala i rasipala se po ramenima. Kada bi pisala na tabli, lagano bi se gibala u bokovima, a nama bi tada ispadale olovke iz ruku, zurili bismo netremice u njenu pozadinu i prepuštali se svako svojoj fantaziji. Silno sam želio da me primijeti i da joj se dopadnem, pa sam kao mahnit učio geografiju iz svojih udžbenika, iz srednjoškolskih udžbenika mojih sestara, iz očevih enciklopedija, atlasa, geografskih karata.

Sve što znam o geografiji naučio sam tada.

Sjedimo, pijemo kafu, a Jadranka me, što kurtoazno, što tipično ženski radoznalo, potanko propituje i pažljivo sluša.

Zatim, kada je, valjda, dobila željene informacije, a njena radoznalost splasnula, in medias res počinje pričati o svom životu, o tegobnim staračkim danima, o usamljenosti, o mizernoj penziji dostatnoj tek za plaćanje računa i kupovinu najnužnijih lijekova, o nedavnoj smrti svog muža,

O sinu koji živi u Americi i jedanaest godina ne dolazi niti joj se javlja...

Slušam je, klimam glavom i, najednom, bi mi dosadno. Kao i kod drugih ljepotica, i u ovoj nekada izvanredno lijepoj ženi otkrih obilje profanosti, banalnosti i ordinarnih misaonih konstrukcija. I gotovo da zažalih što sam joj prišao. Kada sam već u mislima odlutao daleko i slušao samo žubor njenih riječi, Jadranka prekida ispovijest, s naporom ustaje, ispričava se i odlazi u toalet. Ispod oka gledam uokolo. Osim konobara, u kafiću samo dva mlada zaljubljena para - šapuću, smijulje se, ne obraćaju pažnju na mene. Naginjem se preko stola, otvaram Jadrankinu torbu, stavljam nešto novaca unutra i ponovo je zatvaram.

- I tako! Mučilište, kažeš?! - reče sjedajući za sto.
- Da! Premda, katkad mi se učini da je naslov pregrub i pomalo pretenciozan!
- Zašto? Upravo suprotno! Snažan je, asocijativan i zorno odslikava vrijeme beščašća u kome živimo! Uostalom, to je tvoje pravo, tvoja licencia poetica!
- Valjda je tako!
- Koliko ti je godina? - pita me.
- Četrdeset sedam!

- Kada sam vam predavala bila sam petnaestak godina mlađa nego ti sada! Eto, šta ti je život! Ja bih sada trebala poći! Hoćemo li?

- Da, naravno!

Pozdravljamo se ispred kafića, razmjenjujemo učtivosti i lijepe želje. Jadranka mi pruža ruku i ljubi me u obraz.

- Dao bih sve na svijetu da ste me ovako poljubili prije trideset pet godina! - rekoh nepromišljeno i ugrizoh se za jezik.

- Znam, ali bio si dijete, Sadik! Doviđenja!

- Doviđenja!

*

Sjedim u dnevnoj sobi Fahrinog stana i radoznalo razgledam zanimljiv enterijer, njegovih majstorskih ruku djelo. Gledam i zavidim mu. Naizgled, sve je jednostavno: boje, forme, ornamenti, diskretni ukrasi. Ništa naročito neobično. Ali, dok pažljivo mjerkam njegovu majstoriju, sinu mi misao kako je, poput slavnog kipara Rodina, Fahro zapravo samo odstranio svaki višak, čak i najmanji detalj koji bi mogao zamirisati na kič, a ono što je preostalo čista je umjetnost. Kažem, zavidim mu, jer osim istančanog osjećaja za estetiku jednostavnosti, uviđam da posjeduje i kvalitet koji meni bolno nedostaje: jasnu viziju cjeline i prije no što počne raditi na njoj. Dok slušam kako u kuhinji zvecka pripremajući posluženje, razmišljam kako me je ovaj klasični barbarogenije, neakademske erudicije i tek sa diplomom završene srednje škole, oduvijek zbunjivao svojim enormnim intelektualnim opsegom. Tim više jer je ljubitelj dobre kapljice i veći dio života kuću je zamjenjivao kafanom. “Kada si uspio sve to naučiti” - pitao sam ga jednom. - “U pauzama!”- reče mi. “Dok jedem ili pijem kafu - čitam! Eto, tako!”

Odavno se poznajemo. Od vremena kada je on bio zgodan, markantan frajer, uvijek okružen lijepim ženama, a ja stidljivi klinac presretan što uopće mogu biti u njegovoj blizini. Zašto mi je to dozvolio, ne znam. Kako god, žedno sam učio od njega, a Fahro je zaista podosta znao. O mnogo čemu. Naučio me je kako slušati King Crimson, kako čitati Andrića, kako popraviti ovaj ili onaj kvar na automobilu... Osobito je volio rusku književnost. Tolstoja je smatrao najvećim, a Dostojevskog najlošijim ruskim klasikom. Nešto kasnije, kao student, identičnu klasifikaciju naći ću u malo poznatom, ali iznimno lucidnom eseju Vladimira Nabokova o ruskoj književnosti.

“Dostojevski kao pripovjedač balansira između detektivskog romana i romana toka svijesti! Roman toka svijesti mu je bliži, a detektivski, opet, nametao se kao nužnost, zarad populističkog i komercijalnog efekta! Tako podijeljen, jadan, ne zna da l’ je poš‘o il’ je doš‘o! Raslojeva uspostavljenu fabulu, nijansira nebitne a zanemaruje bitne likove, a počesto već oformljeni lik neobjašnjivo nestaje i do kraja priče više ga nema! Kažem ti, Dostojevski je sasvim prosječan pisac!” - govorio mi je Fahro prije gotovo trideset godina u vrijeme kada su, i to baš ovim redosljedom, Dos-tojevski, Hesse, Kafka, Camus i Salinger bili trade mark moje generacije. Sjećam se da sam tada žustro reagovao na ovako neprimjereno minimiziranje književne vrijednosti meni omiljenog pisca, a Fahro je samo odmahnuo rukom i rekao: “Ti si kao mlado vino! Treba da odstojiš!”

- Pa? Kako ti se čini? - pita dok ulazi u sobu i stavlja posluženje na sto.

- Impresivno! Čisti artizam!

- A, jesi li vidio ono? - reče pokazujući na zid iza mojih leđa.

Okrećem se i gledam uramljene, fotokopirane korice mojih knjiga i posvete koje sam napisao poklanjajući mu ih. Iznenada, kao da struja prođe kroz mene, a želudac mi se sveza u bolan čvor.

- Šta bi? Jesi li dobro? - pita me.

- Hvala ti! Dirnuo si me! Zbog takvih kao što si ti živjeti u ovom gradu i nije tako besmisleno!

- Nemoj tako! Nije loša Tuzla! Samo se treba naviknuti na nju, kao na loš duhan ili rakiju! A kada smo već kod rakije, hajde da nazdravimo sa ovim šerbetom! Nikada ne pijem kada mi derviši zabasaju u kuću!

- Živjeli!

“ Sa nama u sretnije sutra!” - prvo je što sam ugledao kada sam izašao iz Fahrine zgrade: veliki reklamni plakat, jeftini slogan i nasmiješeni političar ispod njega, ruralne fizionomije, proročki zagledan u plavetni nebosklon i nekakvo samo njemu znano sretnije sutra. Noć je prohladna, pa odustajem od planirane šetnje do kuće; zaustavljam taksi, a unutra ugodno, toplo i Stingova pjesma “Desert rose”. Računam da će vožnja potrajati sedam-osam minuta, udobno se namještam u sjedište, slušam pjesmu i gladno kradem rijetke trenutke spokoja.

*

Danas je godišnjica očeve smrti. Sedamnaesta po redu. Dan je leden, vjetrovit, baš kao i onaj januara 1994. kada smo ga sahranjivali, otužno brzo, u kratkoj pauzi između dva žestoka granatiranja grada. Prilazim očevom grobu, nazivam selam, učim Fatihu, spuštam se u čučanj i šutim. “Pričajte, ljudi, pričajte dok možete jer na groblju se tako mnogo šuti!” - sjetih se Sijarićeve rečenice i vilica mi zadrhta. A nismo bogzna kako i koliko pričali. Otac i ja. Mogli smo, a nismo. Godine i godine protraćili smo u jalovim natezanjima, nadmudrivanjima, igri mačke i miša. I šta je preostalo? Ništa. Hladan, nijem grob, ledeni vjetar i graktanje vrana nad mojom glavom. I šutnja. Vadim iz džepa sveščicu i kur’ansku suru Jasin u njoj. Svjetlost je i hrana, kažu, učenje sure Jasin onima u grobu. Znam to, pa, evo, učim. Poklanjam suru Jasin očevoj izmučenoj duši, potirem lice, dižem se i odlazim. Dok se oprezno spuštam zaleđenom stazom ka izlazu iz groblja, zastajkujem i čitam imena na nadgrobnim spomenicima. Ime, ime oca, prezime, godina rođenja i smrti. I to je sve. Eto u šta stane ljudski život, u pet osnovnih podataka. Čitam imena, meni uglavnom nepoznata, i pitam se ko je od njih bio tlačitelj, a ko potlačeni: ko je bio silnik, a ko bogougodnik: ko je za Boga znao, a ko mu se u bezumnoj obijesti prkosno opirao. Ne znam. Meni su svi isti. Ni dobri ni loši, naprosto mrtvi. Neodlučno stojim na izlazu iz groblja. Kući mi se ne ide, bar ne odmah. I tamo me čeka šutnja. Okrećem prema čaršiji, spuštam se niz Mosnik i na Mejdanu susrećem Ibrahima; drago mu je što smo se nenadano sreli, vraća

se, veli, iz posjete bolesnom prijatelju. Dok šetamo, neobavezno razgovaramo i mjerkamo gdje bismo mogli zasjesti i u miru kafenisati, Ibrahim me gurka i šapuće: "Vidi ga! Eno Džanića!" Osvrćem se i vidim stvarno Džanić, naš ratni komandant bataljona. Osim nešto više sijedih na glavi nije se mnogo promijenio: isti seljačko-arogantni izraz lica, gegutavi hod i spljošteni, bokserski nos, napravljen takvim za jedan Bajram, ramazanski ili kurbanski, ne sjećam se baš... Ali Džanića se dobro sjećam, imena ne, ime sam mu zaboravio, a nije ni šteta takvoj hablešini zaboraviti ime; poštar, kažu, bio prije rata, pa rat došao, pa to neuko seljanče, Džanić taj, došao na svoje - da bojeve bije i da komanduje. A duša mu bilo komandovati, naročito kada se skupimo u kasarni, pa kamione čekamo da nas na Majevicu voze, da ratujemo i državu branimo. A vojska k'o vojska - neko puši, neko sjedi, neko zalegao ispod stabla i drijema, pa se to hablešini Džaniću nikako ne sviđa, mislim nered taj, pa sve više: "Zbor, zbor, u vrstu, brzo, brzo!" Vojska gunđa, kenjka, i hoće i neće, na kraju ipak hoće, ko će se sa takvim ahmakom naduravati, i stane vojska u vrstu, ali nekako lijeno, otromboljeno, pa se ni to Džaniću ne dopada, pa opet više: "Poravnavaj, poravnavaj! Taaako, još malo, taaako... Mirno! Na mjestu voljno!" A bio Bajram tog jednog dana kada smo u kasarni čekali da nas kamioni na Majevicu voze. Ramazanski ili kurbanski, ne sjećam se, ali Bajram je bio i Džanić nas postrojio Bajram valjda da nam čestita. Stoji tako, žmirka, a nigdje sunca, oblačan dan nekakav bio; pa gleda lijevo, desno, žmirka, glasa ne pušta, dramsku napetost stvara, a vala i uspijeva - zuri vojska u budaletinu, meškolji se, kašljuca i čeka hoće li Džanić napokon bilo šta progovoriti.

- Sretan Bajram, vojsko! - dreknu konačno.
- Ne kaže se tako! - nekakav će glas iz vrste.
- Nego kako? - kao pomirljivo pita Džanić, a sve unezvijereno isteže vrat i mjerka odakle li je došao taj glas, pa ponavlja pitanje ne bi li se drznik razotkrio, pa da takvog na najgore mjesto na ratištu stavi, da ga tjera rovove za tenkove da kopa, da ga u pritvor na hljeb i vodu šalje.
- Kaže se: Bajram mubarek olsun! - opet će onaj glas, a Džanić se ceri i klima glavom, kao da želi reći: Aha, vidio sam te, sad si moj, dečko!
- Nije ti ovo Arabija nego Bosna, i mi ovdje ne govorimo arapskim nego bosanskim jezikom, pa tako i naše blagdane čestitamo na našem, bosanskom jeziku! - reče Džanić, zadovoljan sobom i svojim mudrovanjem, pa se okrenu pomoćniku komandanta bataljona, provjereno ljigavijem od Džanića samog, koji ga potapša po ramenu, k'o biva: Aferim, ta ti je dobra, tako treba!

Ali onaj već identifikovani glas još ne odustaje, navro k'o vlah u džehenem, pa će opet:

- Nije, bolan, Bajram blagdan - kršćani blagdane imaju, a čestitka na arapskom adet je među svim muslimanima na svijetu! Bar bi toliko treb'o znat' o svojoj vjeri, mamlaze nepismeni!

Odjednom tajac. Tihi žamor zamrije, niko, haman, ni ne diše, samo sipljivi Junuz udario u kašalj, razliježe se pistom Junuzov hroptavi kašalj, čini se, s dušom se čovjek rastavlja.

Navikli smo na Junuza i na njegov kašalj, ali sada, u ovoj mukloj tišini, učini nam se nekako strašnijim, pa svi nakratko okrenuše glave prema njemu, valjda tek tada svjesni da je čovjek zaista bolestan i da mu je mjesto u bolnici, a ne na Majevici gdje se ratuje i država brani.

A vojska se ukočila, gleda ponovo pravo, stoji mirno, baš onako kako bi komandant Džanić vazda volio da bude, a bi onda kada je najmanje trebalo.

- Šta reče? - poluglasno će nekadašnji poštar.
- Pametnom se dva puta ne ponavlja! - odgovara onaj glas.
- Istupi iz stroja!
- Evo me, Džaniću, meni dva puta ne moraš ponavljat'! - reče glas i iz stroja istupi čovječuljak, malo veći od puške koju nosi; maskirna jakna mu do koljena, pantalone tri puta duže i šire, naborane od članaka do ruba jakne, oko vrata obmotao veliki pleteni šal, pa sve to liči na kakvu zgužvanu dronju iz koje viri sitna, prosijeda glava i grubo, dubokim borama izbrazdano lice, prerano ostarjelo od teškog rada, bijede i brige.

Kako istupi, tako i sasvim blizu priđe komandantu bataljona, isprsi se diže glavu, u oči ga gleda.

- Evo mene, Džaniću, mamlaze nepismeni! - reče mirno kao da raport podnosi. - Evo mene, a evo i vojske, pa pošto si mi dobro dokurčio, a ginuti se mora - jal ovdje, jal na Majevici - red je da te pitam: hoćeš li u pas ili u kost?
- Šta? Šta kažeš? - istinski je šokiran Džanić.
- Hoćeš li da se pohrvamo ili pošaketamo, to te pitam, konju blentavi!
- Sejo, Avdo, vodite ga i... - zausti Džanić, ali ga čovječuljak istog trena sastavi štosom posred nosa: ču se sasvim jasno kako nosna kost kvrcnu, a tamo-crvena krv šiknu kao iz česme.

Pritrča vojska, smiruju čovječuljka kobajagi, a ovaj miran, sabran, kao da je upravo sadaku u turbe ubacio; smiruju ga i ispotiha grde, a najradije bi ga na rukama pronosali.

Eheeej, nije šala Džaniću labrnju razvaliti, nema ga ko to bar jednom nije poželio, nema ga ko mu, da je smio, u lice sve po spisku ne bi sasuo, a , eto, i to se desi.

Džanića odnesoše, a na mjestu na kome je bio i sa koga se do maloprije šepurio, žmirkao i izigravao vojskovođu, ostade samo lokva tamno-crvene krvi.

- Rano je krv pala, ljudi! Ovo nije dobro! - zabrunda duboki glas odnekuda iz pozadine, ali niko ne reče ništa.

Nije se imalo šta reći.

- Džaniću! - zovnu ga Ibrahim.

Nekadašnji poštar, pa komandant bataljona, a danas uposlenik Ministarstva odbrane, zastade i zbunjeno nas pogleda.

- Sretan Bajram, mamlaze nepismeni!- podviknu Ibrahim, a Džanić se prenu, razrogači oči, vidjelo se bi mu jasno ko smo, pa promrmlja nešto u bradu, psovku valjda, još jednom nas ljutito pogleda, okrenu se i žurno ode. Zastali smo još sekund-dva i ispratili ga pogledom. Kretenoidna spodoba osvrćući se odgega niz ulicu i hitro zađe za prvi ugao. Nije nam više bilo do druženja. Nijemo smo se rukovali i okrenuli svako na svoju stranu.

*

Ponovo sam u tekiji nakon mnogo godina. Pozvao me mostarski šejh Bekir da se vidimo, porazgovaramo i dogovorimo oko jezične obrade etnološkog rječnika, voluminoznog teksta od tridesetak hiljada riječi na kome je godinama radio. Brzo smo se dogovorili, bez suvišne priče, tek o metodologiji rada i roku završetka obrade teksta. Sve u pet-šest riječi. Ništa više. Tako derviši rade. Vidim, nije se promijenio od našeg zadnjeg susreta, a ima tome i desetak godina. Ista prosijeda brada, blago lice i crne, krupne oči, vazda vedre i nasmiješene. Drago mu je što sam u Mostaru, što se, živi i zdravi, susrećemo nakon toliko godina. Sve me nutka posluženjem i povremeno lupka koščatom rukom po koljenu, k'o biva: neka te, neka, dobro mi došao.

Bekir je derviš od djetinjstva, od dvanaeste godine. U toj dobi, usnio je ruju, istinit san, u kome mu je naređeno da se uputi ka Srednjoj Bosni i pronađe šejha koji će ga terbijetiti, odnosno odgajati u dervišluku, dovesti do stepena šejha, i odrediti ga za svog nasljednika. U snu mu nije rečeno ko je taj šejh, pa se uputio u Sarajevo, načuvši da tamo ima tekija i šejhova u njima. Po dolasku u Sarajevo, neki dobronamjeran čovjek - koga je Bekir pitao gdje može naći tekiju i šejha - posjeo ga je u tramvaj, kupio mu kartu i objasnio gdje da siđe i koga da traži - Hadži-Sinanovu tekiju i čuvenog šejha Fejzullah ef. Hadžibajrića. Kada je konačno našao tekiju i šejha i ispričao svoj san, mudri šejh Fejzullah odmah je shvatio koga dječak traži, a nije mu promakla ni dječakova nesvakidašnja inteligencija: na sva šejhova pitanja, i otvorena i skrivena, dječak je odgovarao jasno, tačno i bez kolebanja. "Nisam, sine, ja taj koga tražiš! Tvoj šejh se zove Behauddin ef. Hadžimejlić i šejh je tekije u Živčićima, malom planinskom selu između Fojnice i Busovače! Tamo treba da ideš! Tvoj šejh te čeka!" - reče šejh Fejzullah, dade mu nešto novaca i naredi jednom od derviša da dječaka odvede na autobusnu stanicu, kupi mu kartu, hranu za put i objasni mu kako da dođe do Živčića.

Bekir je doputovao do Fojnice - autobus dalje nije išao - i onako kako ga je derviš obavijestio, zaputio se uz planinu prema selu Živčići. Ali, iscrpljen od cjelodnevnog putovanja i tumaranja Sarajevom, sve tromije hodajući šumskim putem koji je vodio visoko u planinu i ka tekiji koja se nalazila duboko unutar nje, zastao je da se odmori, naslonio se na stablo prastarog hrasta, sklopio oči i istog trena zaspao. Probudili su ga neki ljudi koji su također išli u tekiju. Saznavši da je i on krenuo u Živčiće i da traži šejha, onako poluusnulog stavili su ga na konja, u veliki pleteni sepet u kome su prevozili drveni ugalj, i nakon sat i pol truckanja po neravnom putu, izbili su na mali plato i ugledali neveliko selo i tekiju unutar njega.

Ispred tekije okupilo se mnogo ljudi; Mevlud je bio, dan rođenja Muhammeda a.s., mubarek dan koji se u Živčićkoj tekiji, i tada i danas, obilježava svake godine, zadnje subote u mjesecu avgustu.

Bekir se osvrtao i svuda naokolo pogledom tražio šejha Behauddina, ali svi ti ljudi bili su mu isti - odjeveni u zelene kijafete i sa tadžovima na glavi - pa je hodao od jednog do drugog, nazivao selam i bojažljivo pitao: "Jesi li ti moj šejh?"

Svi su odgovarali odrično, dok mu, na koncu, nije prišao jedan od njih, ništa drukčiji od ostalih, i pitao ga koga traži.

- Tražim mog šejha! - reče Bekir.
- I ja tražim šejha!
- Onda mi ne možeš pomoći!
- Možda i mogu! Dođi! - reče taj i povede ga u tekiju. U semahani, derviškoj odaji gdje se obavlja obred zikra, pred nekolicinom starijih murida, nepoznati derviš skide sa glave šejhovski tadž i stavi ga na Bekirovu glavu.
- Tebe čekam! Dobro nam došao! - reče mu derviš, a Bekiru bi jasno da stoji pred šejhom Behauddinom. Od tada pa sve do smrti šejha Behauddina, Bekir je bio njegov najbistriji i najdraži učenik, te njegov nasljednik u čije je grudi prenio svjetlo svog znanja i "obukao" ga u zvanje šejha podarivši mu hilafetnamu, šejhovsku diplomu, svitak hartije dug pet metara na kome je ispisana silsila, duhovni rodoslov svih prethodnih plemenitih šejhova, od Bekira na kraju, pa unazad, kroz decenije i stoljeća, sve do Učitelja svih učitelja, Muhammeda alejhisselam.

Sjedimo u toploj i ugodnoj tekiji, pijemo čaj i razgovaramo:

Bekir mi pojašnjava unutrašnje, batinsko, značenje sure Ihlas - jednostavno, jasno, zanimljivo, onako kako on to zna, pa naglo zastaje, napola rečenice, upitno me gleda i pita:

- Šta sanjaš?
- Svašta, a putovanja najviše!
- A, je li? To je dobro!
- Da! Putovanja već godinama sanjam! Zapravo, nisu to putovanja u pravom smislu riječi! Nema onog putničkog procesa, uobičajenog kretanja od tačke A do tačke B, usputnih impresija, pamćenja likova, događaja i predjela kroz koje putujem! Ničega takvog nema!

Naprosto se kao bačen nađem u određenoj državi, gradu, selu, osluškujem kakvim jezikom ljudi govore, ako ljudi ima, pa tako i doznajem gdje sam doputovao. Eto, tako. Nego, ima još nešto... Samo, malo mi je, znaš, neugodno. Bojim se pomislit ćeš kako sam, daleko bilo, s pameti skrenuo. Ali, hajde, de: ja ti, šejh Bekire, često i budan sanjam!

- Kako to?
- Evo kako! Hodam tako ulicom, naletim na kakvog uticajnog i dobrostojećeg baliju, rado bih ga izbjegao, ali teško, ne uspijeva mi; ipak, katkad i pokušam, pa, kao, razgledam izloge ili listam novine na trafici, ali džaba - ne da se prevariti balija, sve me tapše teškom rukom po ramenu, ja hinim iznenađenost, on razvlači kez od uha do uha, selam naziva, ruku mi pruža, za zdravlje me pita i za kućnu čeljad pita, kako su i kako u školi uče, a zanima ga i radim li negdje i nešto...

Kada kažem da ne radim nigdje i ništa i da posao bilo kakav tražim, osupne se balija, usahne mu i onaj kez od uha do uha, zamisli se, napući usne, klima glavom, rekao bi neko ko balije ne poznaje - Aha, evo ga, napregnuto razmišlja gdje da me uhljebi, sad će mobitel izvaditi, samo što nije, pa će nazvati kakvog Muju, Hasu, Sulju i reći mu: Slušaj, evo mi jednog jarana kod mene, pametan, dobar, obrazovan, čovjek o sebi pri sebi, lijepo mjesto kakvo da mu nađeš, ali ne bilo šta, kažem ti, obrazovan je i fin čovjek, eto, tako,

za pola sata je kod tebe, pa se dogovorite.

Eto, to bi pomislio onaj ko balije ne poznaje.

Ali, ja ih znam u dušu i znam da se iza napućenih usana i napregnutog razmišljanja krije nešto sasvim drugo - bez sumnje kur'anski ajet ili hadis o iskušenjima i strpljivosti kojom se iskušenja nadvladavaju. No, muka je što ne zna balija mnogo o Kur'anu, a da mu je snažan dojam ostaviti, eto zašto pući usne i napregnuto razmišlja; nije njemu ni do mene ni do mog uhljebljenja, nego napreže se, jadan, ne bi li se prikladnog ajeta dosjetio, ili hadisa, ili mudrosti nekakve, bilo čega, jer zna balija da mudrosti ne obavezuju niti šta koštaju, a pozivom mobitelom ipak je obaveza, trošak, napor, žrtva. A neće takva pogana sorta nikakvog napora i žrtve, pa kad se tako smišljajući odgovarajuću mudrost namuči, naklima glavom i ničega pametnog ne dosjeti, razvuče ponovo kez od uha do uha, potapše me po ramenu, drago mu je, bezbeli, što me je vidio, gleda u sat, podvikne - Uh, kasnim! - i onako već poluokrenut govori kako će i mene dragi Bog obradovati, u Njega je milost i opskrba, bit će, ako Bog da, posla i za mene, samo se još malo moram strpjeti. Strpljenje je ključ! - već odlazeći savjetuje me balija, najmudrije što može i dodaje kako na podne namaz žuri.

A, recimo, i ja nakastio podne namaz u džamiji da klanjam. Pa krenem, ali ne žurim - u džamiju samo balije žure, da ih svijet vidi kako smjerno i pobožno na mjesto sastanka s Bogom hrle.

Ja, opet, polako, nogu pred nogu, usput još i zastajkujem, ako naiđem na prijatelja ili kakvog poznanika, jer u džamiju se zakasniti ne može, zato i postoji ezan, pa dok mujezin u one dvije-tri minute koliko ezan traje, pozove vjernike na molitvu i spas, ja sam već cipele izuo, u džamiju ušao i u ćošak sjeo - šutim i čekam da mujezin pozove sunet prvo da se klanja.

Nakon obavljene molitve, oni koji nisu balije, a takvih je malo, odmah idu ka izlaznim vratima, uzimaju obuću sa police, tiho razmijene pokoju riječ, nijemo se rukuju i nijemo razilaze.

Ali balije - jok! Prvo hodži prilaze, rukuju se s njim, grle ga, ljube, za zdravlje ga pitaju, za djecu, unuke.

Pa kad unezgođenog hodžu izgrle i izbalave, navale jedni na druge i ponovo sve isto, ali nekako prisnije, srdačnije.

Ko ih sa strane gleda pomislio bi: Bože, kakvi divni ljudi! Kakva bratska ljubav, u ime vjere, u ime Boga! Krasno, prekrasno!

Eto, to bi pomislio neko ko ih sa strane gleda i ko balije ne poznaje.

Nekada te pokvarenjake i sam sa strane gledam; oni me, pak, ne vide, ne prilaze mi, ne grle me i ne balave, kao da nas nevidljiva zavjesa dijeli; eto, tako ih nekada gledam, zgrožen, zgađen i, kao što rekoh, budan taj košmarni san sanjam.

I vjeruj mi, šejh Bekire, da mi nije ove pameti u glavi; da mi nije ovog od Boga darovanog ilhama u prsima; da mi nije svijesti o tome da se u džamiju ide radi Boga i Božijeg raziluka, a ne zbog balija i baliluka - vjeruj mi, Boga mi Jedinog i Istinitog, nikada džamijski prag ne bih prekoračio i u isti saf sa tom nesortom stao!

- Halvet je lijek za takve snove! - reče šejh Bekir.

- Halvet, kažeš?! Osama, izolacija, šutnja?! Pa, dobro, to bar nije teško, moj život je ionako nekakav poluhalvet, makar to nije teško!

- Jest, teško je, dragi si moj! - progovori promuklim glasom šejh Bekir. - Halvet je za odabrane, garibluk je za odabrane, islam je počeo kao garib i završit će kao garib, pa blago li se takvim garibima, davno je to rečeno i gola je istina! I ostavi se balija i baliluka! To je Allahova jurisdikcija! Eto, i tebi je, koliko vidim, otpečatio unutrašnja čula, da vidiš, čuješ i osjetiš kako je ovaj dunjaluk ništa drugo do smrdljiva lešina čiji smrad, htjeli-ne htjeli, moramo podnositi! I dobro ti je rekao taj što ga balijom zoveš!

Strpljenje je zaista ključ i lijek za mnogo štošta! A i čudim ti se malo! Na tvom mjestu ne bih se toliko jedio!

- A život? Šta je sa životom? Kuća, djeca, računi, sekiracije, belaji?!

Može li strpljivost s tim u vezi štogod pripomoći?!

- Treba biti hrabar da bi se živjelo! Tu nema pomoći! I, de, živ bio, napravi nam drugi čaj, ovaj je k'o prehladikovina, ništa ne valja!

Ustadoh novi čaj da skuham, u pravu je, ovaj je stvarno k'o prehladikovina, slabu sam mjeru odmjerio kada sam vodu čajem zasipao, u tekiji se jaki čajevi piju, tri supene kašike na litar vode idu, dvije su malo a četiri puno: bezbeli sam dvije kašike stavio kada sam onaj čaj pravio, a sada, evo, tri kašike na ključalu vodu stavljam, pa najednom krasno zamirisa novi čaj, a meni sinu misao kako sve hoće i ima svoju mjeru da bi ičemu valjalo i koristilo: ničega previše i ničega premalo u životu ne bi trebalo biti! - bljesnu mi misao, naoko banalna, a, Boga mi, osjetih itekako poduboka, pa hoću i šejh Bekiru isto da kažem, a on mi onim svojim promuklim glasom iz mejdan odaje dovikuje:

- E, taj ti je dobar! Pravu si mjeru potrefio!

*

Koliko li patnje može stati u ljudski život? Mnogo? Malo?

I postoji li ikakva granica, zadnja kap u čaši, zadnji trzaj damara, zadnji otpor u nejakom biću prije negoli takav zatetura, zaglavinja, prihvati usud kao neminovnost, kao izlaz, rješenje, oslobođenje, pa onako raspamećen, bez straha, zakuca se u kakav imaginarni zid, dođe do kraja, svog kraja, i kaže: "To je to! Gotovo je! Nema dalje! Ne mogu više!", pitam se i ne nalazim odgovora dok slušam Sejfudinovu strašnu ispovijest.

A blag, vedar čovjek taj Sejfudin. I pročišćen. Tiho priča, pažljivo bira riječi, nikoga ne krivi - ni svoje mučitelje ni Boga ni sebe, nego naprosto veli: "Eto, desilo se! Nije me moglo mimoići!"

Tokom rata sin mu je bio na liječenju u Njemačkoj, zadnju je paru dao za njegovu operaciju, pa rasklimanim autobusom, na jedvite jade, kroz kontrolne punktove i barikade, kroz poniženja, uvrede i otimačinu, uspio skupa sa ostalim saputnicima, uglavnom pobjeguljama od rata i mobilizacije, dokopati se Zagreba s početka maja 1993., sina da dočeka i kući ga dovede.

Došao je porano, autobus iz Minhena stizao je tek popodne, pa je kratio vrijeme šetajući, gladan, umoran, i došetao do džamije.

Karte za povratak u Tuzlu je imao, ali ne i novaca-opljačkan je u Grudama do zadnjeg novčića, kao i ostali putnici - pa se ponadao da će u džamiji nakon molitve, nešto pojesti i možda iskamčiti koju

mrvicu za sina. Ali, ništa. Na meniju je bila samo duhovna hrana. Na izlazu iz džamije ugledao je špalir bojovnika.

Nasumice su, uz poneku ćušku i psovku, probrali dvadeset i pet mladih i zdravih Bosanaca, među njima i Sejfudina, vezali ih žicom, potrpali u kamione i krenuli. Začudo, veli mi, niko nije plakao, molio, vapio, niko nije pitao, ni sebe ni druge, zašto i kuda nas vode. Samo šutnja. I pomirenost.

Predvečer su stigli u Mostar. Na ulazu u logor Dretelj novi špalir: letve, lanci, željezne šipke. Od udaraca neki su odmah pali, onesviješteni ili mrtvi, Sejfudin nije znao. On je udaren letvom u lice, tik ispod nosa, i doslovno progutao zube, izbijene i stjerane u ždrijelo od siline udarca. Ni ispljunuti ih nije stigao.

Potom samica bez prozora, svjetla, kreveta i toaleta. Hranu i vodu dobivao je rijetko, batine češće, u nepravilnim razmacima: katkad, desetak minuta nakon divljačkog cipelarenja dolazili bi ponovo i još krvoločnije ga prebijali, a katkad bi bivao pošteđen, dan ili dva. Na smrad vlastitih izlučevina brzo se navikao: osjetilo mirisa nije više funkcioniralo. I tako tačno devedeset dana. Po izlasku iz samice nije mogao hodati i bio je slijep. Zajedno sa ostalima, koji su uspjeli preživjeti, u blizini Jablanice razmijenjen je za grupu hrvatskih zarobljenika. Kaže da nije osjetio ni radost ni olakšanje. Samo strašan umor i želju da spava, danima, zauvijek.

U Tuzli se liječio dugo i sporo. Ponovo je progledao. I prvo što je vidio bilo je pismo njegove žene, kratko i šokirajuće.

"Sejfudine, ne znam da li si živ. Javili su mi da si uhapšen u Zagrebu i odveden u neki logor. Nijaz mi je to javio kada je sa Edinom došao u Minhen. Da njega nije bilo ko zna šta bi bilo sa djetetom. Čim sam to saznala odmah sam otputovala u Njemačku.

Znam da ti nisi kriv. Ali, da ti to kažem, bio mrtav ili ne, ja sam se udala. Nisi se javljao, pričalo se da si ubijen, pa mi ništa drugo nije preostalo. Neko mora brinuti u tuđem svijetu o meni i djetetu. Ako si živ, nemoj me tražiti, a ako nisi rahmet ti duši."

Enisa

Zgužvao je pismo, bacio ga u kantu, doteturao do prozora, otvorio ga i zakoračio da se surva u ambis. Jedva su ga spriječili, premjestili u drugu prostoriju i stavili pod pojačan nadzor.

Krajem ljeta, na vlastiti zahtjev, neoporavljen, napustio je bolnicu, otišao do porodične kuće u prigradskom naselju Slavinovići i zatekao zgarište: samo je odžak ostao i limeni pijetao na njemu, klatio se škriputavo na vjetru lijevo-desno.

Kod sestre je boravio nepune dvije godine, oporavljao se, radio i pomagao koliko je mogao, a u proljeće 1996., prve poratne godine, rano ujutro, za kafom, rekao joj je:

- Idem ja sad!
- Gdje!
- U Sarajevo!
- Ama, gdje, kome?!
- Ne znam!

Spakovao je svu garderobu koju je imao, nakon upornog sestrinog ubjeđivanja uzeo je dvjesto maraka, posljednji novac koji je imala, pozdravio se s njom i otišao.

Sarajevo je bilo u ruševinama i posao je lako našao. Ali, preslab za teške fizičke poslove brzo se umarao, posustajao je za drugima i brzo dobivao otkaze. Zatim se okušao u trgovini, uličnoj, na improviziranom štandu. Prodavao je šta je stigao: cigarete, kafu, rabljenu odjeću, obuću, majice, gaće, čarape... Išlo je nekako.

Dovoljno za stan i hranu. Sve do dana kada je gonjen nuždom odjurio u toalet kafane Sirano i po povratku zatekao praznu tezgu. Sve su mu pokrali. Nekom tipu s Mejtaša, za koga je radio, uzalud se pravdao: ovaj je psovao, bjesnio, pjenio, prijetio da će ga zgaziti, ubiti... "Hajde, živ bio, osevapio bi se! Hajde, udri, bodi, pucaj, kolji! Halal ti bilo na obadva svijeta!", reče mu Sejfudin gotovo molećivo, a čovjek ga iznenađeno pogleda, pljucnu gadljivo na stranu, opsova mu majku i žurno ode.

Istog popodneva, golim rukama, od motki, šiblja i kartonskih kutija, na obali Miljacke, na malom sprudu, ispod mosta Drvenija, napravio je sklonište, svoj novi dom u kome će provesti cijelo ljeto.

U Miljacki se kupao, brijao, prao odjeću, a hranio se, jednom dnevno, u narodnoj kuhinji. I uvijek bio uredan, čist, izbrijan i namirisan.

"Bio sam atipičan beskućnik, sumnjam da bi iko tada povjerovao da spavam ispod mosta.", veli mi. Jedne noći sanjao je starijeg čovjeka, blagog lica i krupnih očiju. Ništa više. Koju nedjelju kasnije, otišao je na džumu u Carevu džamiju, sjeo u ćošak i oborene glave slušao hutbu imama sa mimbera. Zapravo, nije ga ni slušao. Zurio je netremice u šare na ćilimu i u mislima se opraštao sa dragim bićima. Odlučio je ubiti se. Odmah nakon džume. Začudio se lakoći svoje odluke. Učinilo mu se posve normalnim, prirodnim da otklanja džumu, učini dovu, zamoli oproštenje za svoj grešni naum i onako čist i namirisan namakne omču oko vrata.

Ipak, samo na trenutak podigao je pogled sa ćilima i taj kratki pogled na mimber i imama koji je vazio sa njega, spasit će mu život i zauvijek ga promijeniti. Imam je bio čovjek iz njegovog sna. Nakon džume, probijajući se do imama kroz gomilu tjelesa, prišao mu je, pružio mu ruku, čvrsto je stisnuo i uspio uzbuđeno promucati: "Efendum, ja sam vas sanjao!" Imam Careve džamije, poštovani hafiz Halid ef. Hadžimulić, zagrlio ga je i šapnuo na uho: "Nećeš više spavati ispod mosta! Od danas si moj musafir!"

Šest mjeseci proveo je Sejfudin u kući i blagoslovljenoj blizini časnog hafiza, šejha, mesnevihana i evlijullaha Halida ef. Hadžimulića, čovjeka za kojeg se tvrdilo da poznaje tajne života i smrti. Služio je s ljubavlju ostarjelog hafiza, smjerno, ponizno, učio se šutnji i blagosti i osjećao da se dramatično mijenja, da postaje novi Sejfudin, smiren, krotak, spokojan, pomiren sa sobom, ljudima i Božijom odredbom. Kada bi našao vremena, volio je šetati padinskim dijelovima grada, umiti se i napiti vode na nekoj česmi, sjesti i posmatrati Sarajevo ušuškano među brdima kao kakvo pažljivo građeno ptičije gnijezdo.

Klanjao je gdje je stigao i gdje bi ga koji vakat zatekao.

Tako je jednom, nakon uobičajene šetnje, klanjao podne namaz u džamiji na Soukbunaru. Oko džamije prostirao se ogroman mezaristan, zapušten i pretrpan smećem. Onako, kao usput, da ne uvrijedi džamijskog imama, pitao ga je može li neko, može li, eto, on, pomalo, kad stigne, čistiti i uređivati mezaristan.

- Možeš, ali veliki je to posao, a ni platiti ti ne možemo, para

nemamo!

- Ne tražim pare, samo dopuštenje!
- U redu! Počni kad god želiš!

Četrdeset pet dana čistio je Sejfudin mezaristan, skupljao na gomile tone i tone smeća, uz pomoć nekog dobrohotnog mahaljana, džematlije iz rečene džamije, njegovim kamionom odvozio smeće na otpad, a potom kosio visoku, suncem osušenu travu, slagao je u naviljke i palio. Grobove obrasle u travu, njih, prema vlastitim riječima, više od dvije i pol hiljade, čistio je rukama, među njima naročito brižljivo jedan mali dječiji grob. Kada je bio pri kraju posla, dva-tri dana prije završetka čišćenja, ugledao je krupnog, debeljuškastog čovjeka kako se tromo i s naporom približava uskom, pošljunčanom stazom. Povremeno bi zastao, brisao oznojeno lice, a njegov tamni, orošeni ten presijavao se na suncu.

Arap ili Turčin, pomisli Sejfudin. Čovjek priđe Sejfudinu, othuknu, obrisa maramicom lice, čelo i vrat, nazva selam i upita:

- Ti se zove Sejfudin?
- Da!
- Ovo mali grob! Moj sin grob! Umro u ratu! Ja bio u ratu, humanitarna pomoć, sa porodica bio u Sarajevo! Moj sin pade granata, geler i umro! Ja iz Jordan došo, vidi grob! I gleda grob, čisto grob, hvala tebe, puno hvala tebe! Dođe, Sejfudin! Hajde, dođe! - reče debeljuškasti i pozva ga da krene za njim.

Jordanac iz automobila izvadi novo teget odijelo (Sejfudin veli da je bilo kao krojeno za njega), pruži mu ga, stisnu u zagrljaj, poljubi, uđe u auto i nestade niz strmu ulicu.

Kada je stigao kući, otpakovao je odijelo iz plastificirane vreće i odmah osjetio nabreklinu u unutrašnjem džepu sakoa.

Izvukao je bijeli koverat i novac u njemu. Četiri hiljade dolara, prebrojao je. Noge su mu se odsjekle. Od novca se gotovo odvikao i nije znao šta da radi s njim. I odijelo i novac pokazao je hafizu.

- Eto, sada možeš ići kući! Vrijeme ti je! U tim parama mnogo je bereketa i za tebe i za druge! Neka ti je hairli! - reče mu.

Sejfudin je zaplakao. Nije mu se odlazilo od dobrog hafiza.

I odijelo i novac i više od toga dao bi prvom prolazniku na ulici, sve bi dao samo da ostane uz njega, bude mu na usluzi, pere, čisti, da s jutra, ranom zorom, nakon sabaha, pije kafu s njim, šutke, u potpunoj tišini, žudno uzdiše spokoj i grije na blagosti i dobroti kojom je isijavao taj plemeniti čovjek.

Hafiz se nasmiješi i reče da ga ne tjera od sebe, da je, naprosto, njegov odlazak novi početak, kismet, odredba, nova i ljepša faza u njegovom životu. Sejfudin je snuždeno slušao, nije vjerovao da mu se od života sa hafizom išta ljepše može desiti, jer znao je šta ga u Tuzli čeka: srušena kuća, bol zbog rasturene porodice, samoća i četiri hiljade dolara sa kojima nije znao šta bi učinio.

Ipak, pribrao se, počeo uviđati da hafiz jasno zna i vidi ono što on ni naslutiti ne može, pa je obrisao suze, poljubio ga tri puta u ruku, zahvalio na svemu, spakovao stvari i otišao.

Ono što slijedi dalo bi se sažeti u nekoliko rečenica: na nagovor sestre kod koje se ponovo uselio, kupio je plastenik za uzgoj povrća, smontirao ga na svom posjedu pored razrušene kuće, vrijedno radio, prodavao sve što je proizveo, potom od zarađenog novca kupio još jedan, zaposlio tri radnika, pa još tri, kupci su mu dolazili na noge, nije mogao proizvesti koliko je mogao prodati, a novac, kao blagorodna kiša, pristizao je sa svih strana...

Na temeljima stare, napravio je veću i ljepšu kuću, oženio se i dobio kćerku.

- Strašno! Ipak, eto, dobro se svršilo, Bogu hvala! - kažem mu.
- Da, da... - A ti? Ništa od posla?!
- Ništa! Još uvijek smo pod okupacijom! Ali, bit će bolje!
- Kakvom okupacijom?
- Svakakvom! Političkom, ekonomskom, sociološkom, kulturološkom.
- Vrijeme je da se otpočne sa pokretom otpora!
- Kakav pokret? Borba? Revolucija?
- Ma, kakvi! Ovo je ahir zeman, zadnje vrijeme zadnjeg vremena, vrijeme etičke erozije i preobrazbe svega normalnog u umobolno!

Nezaustavljiv je to proces! Brana je pukla i suludo je zapušavati je tijelima! Potpuno se povući, jedini je mogući vid otpora! Kakva korist govoriti lupežima da su lupeži?! Odmahnut će rukom, luciferski sažaljivo reći - ma pusti ga, nije, jadan, sav svoj, i nastaviti po starom: prodavati muda za bubrege plitkoumnoj svjetini! A nije mnogo preostalo od života! Ni meni ni njima!

Sve će to zemlja gladno progutati! A kada stanemo pred Boga, a hoćemo, možda će nas - tebe, mene, nama slične - isti ti lupeži vući za rukav, ako rukave budemo imali, i preklinjati da se založimo za njih, da kažemo barem jednu lijepu riječ Uzvišenom u njihovu korist, onda kada će takva lijepa riječ biti vrjednija od dunjaluka i svega na njemu! O takvom pokretu otpora govorim, o ilegali u koju valja ići!

- Dobro veliš! Znaš šta?! U Sarajevu kada sam spavao ispod Drvenije, kada sam polugladan i očajan lijegao i ustajao, kada sam šetao gradom bez dinara u džepu, gledao prepune bašte i ljude u njima kako uživaju u divnom majskom danu, piju kafu, smiju se i ne obraćaju pažnju na mene, čak niti jednim pogledom, zadovoljni sobom i ravnodušni spram patnje drugih - a ja sam bio hodajuća patnja koja je tim slijepcima svakodnevno prolazila ispred nosa - shvatio sam da ljudi nisu ništa drugo do samoživa govna, a život, moj život među njima, bio je veća i gora strahota od one u Dretelju! Gledao sam ih i uviđao da je život čistih duša među takvim ljudima zapravo istinska kazna, teška robija, a uspjeti ga odrobijati, taj i takav život, strpljivo i časno, pobjeda je nad svim pobjedama! - Tačno! Veće nema!

*

"Neshvaćen sam. Dobitnik sam više domaćih i međunarodnih književnih nagrada, obogatio sam našu kulturnu baštinu, a i vrijeme u kome živim i stvaram, nazivaju me majstorom pripovijedanja, a ovdje niko ni hvala da mi kaže. U nacionalnoj penziji koju sam svojim umjetničkim opusom nesumnjivo zavrijedio, ili bar o statusu slobodnog umjetnika, nema ni govora. Kažu - nema takvog zakona, a

neće ga ni biti u dogledno vrijeme. Zašto? Eto, zato, teška su vremena, kažu mi. I šta mi je sad činiti? Nisam ja birao književnost, ona je izabrala mene. Ništa drugo ne znam da radim, a i u nezgodnim sam godinama, četrdeseta mi je, znaš ono: još uvijek mlad da bih imao želja, a suviše star da ih ostvarujem. A nemam nekih želja. Želim samo da pišem, u tome sam najbolji, zapravo genijalan, katkad samog sebe iznenadim briljantnom idejom, a odakle to dolazi, mislim te ideje, i zašto sam baš ja izabran da ih pretočim u riječi, u tekst, u vrhunsku literaturu, zaista ne znam.

Rekoh, neshvaćen sam, nadrastao sam ovu sredinu i u tome je moj jad.

A ti?! Pišeš li šta?" - kao usput, nakon teškog narcisoidnog napada, pita me Fuad Kršlak, polupismeni zgubidan i samoproglašeni književni genij dok koračamo holom BKC-a i razgledamo izložene uratke slikara Albina Temima.

Kršlak ne čeka moj odgovor, hvata dah i obasipa se novim hvalospjevima, povremeno me, snažnijeg dojma radi, vuče za rukav ili lupa šakom po ramenu, a ja šutim, ne slušam ga, gledam u Temimove apstrahirano-erotizirane brljotine, bijesno grizem donju usnu ljut na sebe što sam uopće došao u BKC i bezrazložno se izložio dvostrukom nasilju: Kršlakovom samoobožavanju i tričavim Temimovim slikarijama. I sve zbog Alme, bivše mi djevojke i novinarske koleginice. A nje nigdje. Kasni već sat i nešto, a ni na mobitel se ne javlja. Došla je jučer iz Sarajeva nakratko, nekim poslom, nazvala me i predložila da se vidimo na Temimovoj izložbi, a kasnije odemo negdje na piće i u miru se ispričamo.

Kršlak me se svezao i ne odustaje, i dalje tupi o nečemu, o svojoj genijalnosti valjda; osvrćem se lijevo-desno, gledam preko zbijenih, načičkanih glava, ne vidim Almu, ali vidim Temima - čaša vina mu u jednoj ruci, upaljena cigareta u drugoj, kosa razbarušena, nokti na rukama nalakirani, svaki drugom bojom, oči buljave, nos veliki, rupičast, crven i natečen od silnog alkohola.

Pored njega, vidno zbunjena, stoji lijepa, crnokosa djevojka zaogrnuta bijelom plahtom, bojažljivo gleda uokolo, kiselo se smješka, očito unezgođena zbog onoga što će tek uslijediti.

"Dame i gospodo, dobro veče i dobro došli! Imam rijetku čast i privilegiju da, ovaj, večeras predstavim glasovitog umjetnika Albina Temima koji po prvi put izlaže u našem gradu što je, je li, ovaj, prvorazredni kulturni događaj, jer, ovaj, riječ je o umjetniku osobene poetike i zavidne internacionalne umjetničke reputacije koji, ovaj, kao što sam već rekao, po prvi put izlaže u našem gradu, pa, ovaj, da ne dužim, proglašavam izložbu njegovih radova otvorenom, a sada bih zamolio autora da nam se, ovaj, obrati! Izvolite, gospodine Temim!" - na jedvite jade izmuca pozdravnu riječ neki meni nepoznat tip - visok, uštogljen, ruralnog naglaska - i servilno aplaudirajući ustupi mjesto ispred mikrofona polupijanom Temimu. Posrćući, Temim se s mukom uspe na mali podij, skide mikrofon, poput stondiranog rok pjevača nasloni se na stalak sa čašom vina u ruci, otpi kratak gutljaj, obliznu se i reče:

"Heh, dragi moji Tuzlaci! Evo nas napokon zajedno! Pozdravljam vas! Neko je rekao da treba voljeti umjetnost u sebi, a ne sebe u umjetnosti, što meni, heh, nikada nije bilo baš najjasnije, a ni logično, jer, da vam kažem, šta će mi umjetnost u meni ako je ne mogu podijeliti sa vama?! Prema tome, da je tako, a u mom slučaju nije, ni ove izložbe večeras ne bi bilo, ni mene kao umjetnika, ni vas kao publike, a ni umjetnosti generalno! Stoga, heh, neka živi umjetnost u nama, izvan nas, a i mi u njoj i od nje, jer od nečega se, heh, mora živjeti, je li tako?! Hvala vam! I živi bili! A sada, heh, rokenrol!" - završi Temim prigodno obraćanje, priđe djevojci zaogrnutoj u bijelu plahtu, povede je ka stolu ispod podija, položi na nj, u dva-tri poteza znalački je razotkri i na opće iznenađenje i odobravanje muškog dijela publike, ukaza se golo golcato djevojčino tijelo. "Ju, ovo je nečuveno! Skandal, bruka!" - potciknu tik ispred mene napirlitana postarija gospođa, osvrćući se oko sebe i tražeći pogledom podršku, pa kako je ne nađe, jer bi grubo ušutkana, i sama se prope na prste i znatiželjno se zagleda u obnaženu djevojku i Temima koji je tromo i zamišljeno šetkao oko stola, namiještao djevojčinu glavu, ruke i noge u željenu pozu, a zatim, kada je, valjda, vidno posramljenu djevojku raskrečio po svom ukusu, dohvatio se štafelaja i brzim potezima počeo brljati po njenom tijelu. Vidim i Kršlak sa zanimanjem prati Temimov performans, češka se po bradi i ne trepće. Upravo kada je Temim završio bojadisanje lijeve djevojčine dojke, naslikavši na njoj zastavu Evropske unije, Alma me potapša po leđima.

- Sram te bilo! Mator čovjek a gleda bezobrazluke! - reče kroz smijeh.

- Krasno! Kasniš samo dva sata! Gdje si do sada?

- Duga priča! Ispričat ću ti usput! Hajdemo odavde! Alminu dugu priču - ispriku nisam slušao.

Tek najvažnije - kako je popodne zaspala, telefon isključila da je ne uznemiravaju, probudila se kasno i onako u žurbi, nenašminkana, dojurila u BKC na dogovoreni susret sa mnom. Ostalo me nije zanimalo, šta više, dok je pričala, dok mi se unosila u lice, a ja klimajući glavom odobravao ni sam ne znajući šta, razmišljao sam o nečemu drugom - O tekstu koji nisam završio a trebao bih najkasnije do sutra ujutro, o računu za struju koji nisam platio, a i o osobitoj potrebi i sklonosti ženskoj ka temeljitoj, dubinskoj naraciji, ka minucioznom osvjetljavanju sijaset detalja, partikularnih sličica, cijelih mini portreta određenog trenutka ili osjećaja, o, naprosto, neutaživoj i muškarcima teško shvatljivoj potrebi ženskog bića da se sa mnogo, premnogo govora kaže ono što se sasvim lijepo da reći u nekoliko riječi.

- Ljutiš li se? - pita me nakon desetominutnog monologa.

- Ne, mada nije mi jasno zašto si predložila da se vidimo na ovoj izložbi?! Ne volim takve skupove, a slikar je priča za sebe, nemaštovit, artificijelan, a ni kleptomanija mu nije strana - doslovno je pođonio motive sa Klimtovih i Matisseovih slika! O onom moleraju na djevojci da i ne govorim! Otužno! Ali, hajde, de! Kako si? Koliko vidim, promijenila si se od našeg zadnjeg susreta!

Blistaš, proljepšala si se!

- Pretjeruješ! Ipak, hvala ti! Izvini zbog Temima! Nije on loš, samo je, eto, takav, šašav, luckast; mislila sam da će te to oraspoložiti! Očito nije! Nego, u telefonskom razgovoru rekla sam ti da sam u Tuzlu došla važnim poslom!

- Da?

- U stvari, došla sam zbog tebe! Dobila sam posao u Francuskoj, u gradu Lillu! Možeš sa mnom, ako želiš! Na tamošnjem univerzitetu mogao bi raditi kao lektor, imaju odsjek za slavistiku! Djecu bi, naravno, poveo! Eto, šta kažeš?

- Uh, zatekla si me! Ne znam šta bih rekao! To je tako neočekivano!

- Još uvijek te volim, Sadik!

- Hm!

- To je sve što imaš reći?

- Ma, vidi, zbunjen sam, zaboga! Ovo je baš onako, nenadano, sasvim nenadano! I Francuska i univerzitet i tvoja izjava, sve me to, znaš?!

- Ne dopadam ti se?

- Ne, nije to! Lijepa si, draga, pristojna.

- Tako! A da li ti se dopadam kao žena?

- Ne!

- Onda crkni u ovoj selendri, budalo! - prosikta Alma, lice joj se iskrivi u ružnu masku, oči se ludački zacakliše, odmjeri me pogledom punim jezovite mržnje, opsova nešto, tiho i nerazgovijetno, ili kletvu možda izreče, ne znam, reče još jednom da sam kreten, okrenu se i ode.

Gledao sam ukočeno za njom sve dok nije ušla u taksi i nestala.

Othuknuo sam, potrao lice ovlaženim dlanovima, u glavi mi je bučalo, znao sam da sam ispravno postupio, Alma je prevrtljiva i nepredvidiva i veza s njom, prije ili kasnije, obila bi mi se o glavu, ali ipak - dvojim se dok opustjelom ulicom koračam ka kući - nisam li, možda, mogao postupiti drukčije, blaže, mekše? Reći joj - da, volim i ja tebe, a ideja o odlasku u Francusku je sjajna! Pa potom lagati, petljati, odugovlačiti, odlagati ono neumitno i na koncu postupiti isto i ko bi znao s kakvim posljedicama, mnogo težim svakako.

Ne, to bi bilo još kvarnije i licemjernije, a ovako je bolje: u samom početku vidjeti kraj takvog puta i muški prelomiti preko koljena - ona će otići u Lille, ja ću čamiti u ovoj selendri, vrijeme će, mic po mic, pregaziti i mene i nju, a tada će sve biti izblijedjelo, zaboravljeno i nevažno. Jest, tako je najbolje.

Neira me je dočekala kod kuće. Stavila mačku Cicku u krilo i gleda tursku seriju 1001 noć.

- Kako si, tata?

- Dobro!

- Ne izgledaš mi baš dobro?!

- Čini ti se, dobro sam!

- U redu, ako ti tako kažeš!

*

Tri je i trideset, gluho doba noći, ne mogu da spavam, ležim i gledam dokumentarni film o Pablu Picassu.

Jedna od njegovih bezbrojnih žena kaže kako je prezirao dobrotu i mediokritetstvo. I smrt, također. Čak i u devetoj deceniji života manijakalno je radio, po cijeli dan, što je, veli bivša mu žena, bio njegov osebujan način borbe protiv starosti i smrti. Teško ga je pogodio, veli dalje, i gubitak seksualne moći, te da ga se nije moglo uvjeriti kako je u devedeset drugoj godini, koliko ih je Picasso nagurao, gašenje libida posve normalno. Picassova posljednja žena - stanovita Jacqueline, pedesetak godina mlađa od njega - silno se trudila, veli dalje narator, da pomiri nepomirljivo: Picassovu neutaživu želju i impotenciju. Kako nije uspjela, slavni je slikar, sukladno svojoj zlobnoj naravi, pred kraj života naslikao cijeli serijal opscenih grafika i nemoćnih muškaraca na njima - prestravljenih lica i mlohavih falusa. I ostavio čovječanstvu neprocjenjivo umjetničko blago iliti opredmećenje vlastite frustracije - matore i užasnute muškarce smežuranih spolovila. Blago nama. No, ništa novo, historija umjetnosti vrvi ovakvim, pa i izopačenijim likovima. Baudelaire se, vele, naslađivao mirisima javnih toaleta; Burroughs je neprekidno bio na teškim drogama; Bukowski je hodao naokolo usran i upišan; Andy Warholl, pak, preferirao je sado-mazo homoseksualne perverzije...

Ipak, pod krinkom artizma, na stotine, na hiljade ovih čistokrvih ludaka ušlo je na velika vrata u naše živote kroz školske udžbenike, fakultetske nastavne programe, pozorišta, bioskope, galerije, filmove, televiziju, a ne poznavati ih ili, još gore, ne priznavati njihov umjetnički genij, neoprostiv je i prezren čin kulturalnog primitivizma.

Upravo takvim, primitivcem, nazvao me je u osnovnoj školi nastavnik likovnog odgoja kada sam na času teorije umjetnosti rekao kako me Picassove slike, nedotjerane i asimetrične, podsjećaju na neuspjele stripove.

"Znaš li ti da je ovaj genijalni čovjek bio i komunista?"-pitao me je ljutito nastavnik, imbecil - " Znam, naslikao je i Guernicu, ali kakve veze ima komunizam sa njegovom umjetnošću?" - odgovorio sam naivnim kontra pitanjem na šta je nastavnik imbecil potpuno pobjesnio, povukao me za uho, nizom uvreda doveo u pitanje moj zdrav razum, da bi potom, gledano iz mog ugla, iz čista mira uslijedile posjete direktoru i školskom pedagogu-psihologu gdje bivam podvrgnut temeljitom tretmanu ispiranja mozga, nakon čega, uplašen i na rubu plača, revidiram svoje zabludjele stavove, priznajem greške i spremno potvrđujem Picassovu umjetničku genijalnost i ogroman doprinos svekolikom komunističkom pokretu. Tako, u trinaestoj godini, ovo moje prvo i izrazito traumatično suočavanje sa rigidnom totalitarnom sviješću, trajno će me dezideologizirati, porodit će u meni snažan animozitet prema bilo kakvom obliku ideološke, političke i institucionalne pripadnosti, adolescentsko doba provest ću u zavjetrini, osami, uz knjige i ploče, što mi, pokazat će se, i nije osobito pomoglo, pa ću, tako, na pragu dvadesete godine, u Vršcu, gdje sam robijao vojni rok, uz pomoć prijatelja i četnog evidentičara Save Jovetića krišom doći u privremeni posjed nevelikog dossiera, mog ideološko-sociološko-psihološkog portreta u kome je - osim o porodičnim prilikama, mentalnim karakteristikama i stepenu obrazovanja - pisalo i ovo: "U osnovnoj školi pedagoški tretiran zbog nediscipline i negiranja vrijednosti umjetnika pripadnika komunističkog pokreta. Nedugo zatim, odbio dužnost predsjednika opštinskog Saveza gorana, iako je jednoglasno izabran. Nije iskazivao zanimanje za aktivnim učešćem u radu omladinskih organizacija, kao ni u školskim sekcijama. Na nagovor starijeg brata otišao na omladinsku radnu akciju "Palić 1978", ali je zbog nedisciplinovanog ponašanja izbačen.

Ideološki zapušten i neosviješćen i, pod majčinim uticajem, pokazuje sklonost ka religiji.

Nije hapšen niti osuđivan. Nema kriminalni dosje. Imajući u vidu navedeno, bilo bi korisno, nakon osnovne vojne obuke, uputiti lice na kurs za komandira voda i aktivnije uključiti u rad SSOJ-a u vašoj v.p."

Do tog dana Službu državne bezbijednosti zamišljao sam kao sveznajuću organizaciju orvelovskog tipa, ogromnu obavještajno-operativnu hobotnicu koja svojim pipcima neprimijetno ulazi u naše živote, njuška po njima i doznaje šta radimo, šta pričamo, gdje se krećemo, s kim se družimo, koga volimo, ali nakon iščitavanja mog dossiera, prepunog paušalnih ocjena, poluistina i izmišljotina (bio sam primjeran i radoznao učenik, a ne problematičan; nisam bio na radnoj akciji "Palić 1978"; osim simpatija prema dervišima, u tim godinama nisam pokazivao nikakvu sklonost ka religiji, premda bih volio da jesam etc.), više razočaran nego povrijeđen onim što sam pročitao, shvatio sam da sistem koji se revnosno bavi onima koji "negiraju vrijednost umjetnika pripadnika komunističkog pokreta" nemam budućnost i da stoji na staklenim nogama, što se desetak godina kasnije, rastakanjem Jugoslavije, pokazalo tačnim, na žalost ili na sreću, ovisno o tome iz čije se perspektive, nacionalne dakako, na taj proces gleda.

U zadnjem kadru dokumentarnog filma o Pablu Picassu ostarjeli slikar sjedi na krevetu, ruku nemoćno položenih u krilo i pogleda uprtog u objektiv. Gledam u zamrznuti kadar, u čovjeka koji je, ni kriv ni dužan, uzrokovao moj prvi konflikt sa sistemom, u krupne, hipnotičke oči u kojima, začudo, nije bilo ni trunke straha niti prezira prema smrti, ništa od onog dominirajućeg osjećanja kog su mu pripisivale njegove žene, tek raskriljen, strašan umor potrošenog ljudskog bića, pomirenost sa izvjesnošću i spremnost za odlazak. Gledam u Picassove oči i bi mi drago što je uspio, što se izmirio sa sobom.

Pred zoru sam nakratko zaspao. I usnio oca. Visok, vitak, mladolik, u tamnoplavom odijelu, širokog osmijeha i blistavih zuba, baš onakav kakvog ga se iz djetinjstva sjećam. Stoji na suprotnoj strani ulice, vedar, lijep, i govori mi: "Ne brini, sve će biti dobro! I hvala ti što me nisi zaboravio!" Prelazim ulicu, širim ruke, hoću da ga zagrlim, i on širi ruke, korača ka meni, smije se...

Na samo korak od zagrljaja s ocem, kao prasak granate, trgnula me zvonjava telefona. Stresoh se, jeza prođe kroz mene i u hipu se razbudih - u ovo nevakat doba zvonjava telefona ne sluti na dobro. Javljam se, a sa druge strane izdavač i knjižar iz Sarajeva, sitni šaner koji mi duguje velike pare.

Pet-šest mjeseci zivka me jednom sedmično, uvijek iz drugog grada, kao na putu je, vrda, petlja, laže, obećava da će dug isplatiti čim prije, koliko sutra, ja šutim, ne oponiram mu niti potežem teške riječi, svjestan da pare od lupeža neću dobiti i da mi preostaju dva izbora: zgaziti gmaza ili hladno pustiti da i on i pare idu bestraga.

- Jesam te li probudio?
- Jesi!
- Izvini!
- U redu je!
- Evo me u Zenici, a u Tuzli sam za tri sata!
- Zašto meni to govoriš?
- Pa, zbog lekture!
- Kakve lekture?
- One koju si radio za mene!
- Dobro! I?
- Ako me nešto ne spriječi, dolazim da ti isplatim honorar!
- Nisi mi ništa dužan!
- Kako?
- Eto, tako! Nemoj mi se više javljati!

Ustajem, sasvim razbuđen, stavljam na ringlu vodu za kafu, odlazim u kupatilo i dugo se pljuskam hladnom vodom. Bolje mi je, osvježen sam, otvaram prozor, slušam horski cvrkut ptica i gledam kako se nad Ilinčicom pomalja tanka plavičasta pruga, malo-pomalo rasijeca tminu i navještava novi dan.

Sjedim u polumraku, palim prvu jutarnju cigaretu i razmišljam o snu, o očevim riječima: "Ne brini, sve će biti dobro! I hvala ti što me nisi zaboravio!"

Znaju li to mrtvi što će biti sa živima? Tješi li me to otac tek tako, očinski, brižno, onako kao što se tješe djeca uplašena od mraka i nevidljivih utvara u njemu? Ili zna ono što ja ne znam, a što će tek uslijediti? Možda! Njemu su obznanjene tajne oba svijeta! Moje neizvjesno sutra za njega je kristalno jasno - danas! Jest, tako je, otac zna da će sve biti dobro! Uzdrhtah. Preplaši me vrludava, iracionalna misao. Ali samo na tren. Odmah potom pomislih kako živima ne mogu vjerovati, a mrtvi nemaju razlog da me lažu, naročito ne moj otac. Tako je, otac zasigurno zna zbog čega mi to govori. I vjerujem mu. Nisu to i ne mogu biti utješne, prazne riječi. Nema razloga da brinem. Baš nikakvog. Sve će biti dobro. Šta god to bilo i značilo.

O piscu

Sadik Ibrahimović rođen je u Tuzli 1964. godine. Filozofski fakultet završio je u Tuzli. Osim spisateljstvom, bavio se i novinarstvom i objavljivao tekstove u svim značajnijim listovima i časopisima u Bosni i Hercegovini. Dvije godine boravio je u Teheranu i radio na Međunarodnoj radio-televiziji u svojstvu urednika programa na jezicima naroda BiH. Dobitnik je više književnih nagrada za roman, kratku priču i radio-dramu.

Objavio je *Antologiju tuzlanske muzičke scene* (1996.), zbirku kratkih priča *Sasvim obični dani* (2003.), romane *Molitva u Reyu* (2006.) i *Ruski dnevnik* (2010.). Živi u Tuzli.

ENES KIŠEVIĆ

Božji rob

Abdulrahman, Abdulahmad,
Abdulasad, Abdulazam –
Abdulhak – Dželaludin:
Ala, Ala, Aladin!

Abduldžafer, Abduldžehver,
Abdulramiz, Abdulaziz –
Abdulhak – Dželaludin:
Ala, Ala, Aladin!

Abdulfaruk, Abdulhurman,
Abdulorhan, Abdulburhan –
Abdulhak – Dželaludin:
Ala, Ala, Aladin!

Abdulilham, Abdulselim,
Abdulkadir, Abdulkerim –
Abdulhak – Dželaludin:
Ala, Ala, Aladin!

Abdulsiradž, Abdulnedžib,
Abdulmerdžan, Abdulredžib –
Abdulhak – Dželaludin:
Ala, Ala, Aladin!

Abduldžennet, Abduldževdet,
Abdulmedžid, Abdulsedžih –
Abdulhak – Dželaludin:
Ala, Ala, Aladin!

U pjesmi *Božji rob* svako ime ima svoje značenje. Prevedemo li ih na hrvatski jezik, dobivamo:

Božji sam rob, nositelj dobre vijesti: istiniti Božji sluga koji veliča uzvišenost Njegovu. Rob sam Božji, snažan u svojoj vjeri jer veličam ime Njegovo. Rob sam male rijeke, visokoga glasa. Božji sam glasnik, moćan i poštovan jer pronosim uzvišenost vjere Njegove. Car sam utvrde. Jasan znak. Razlikujem istinu od neistine jer pronosim ime Njegovo. Nadahnut sam. Dobroćudan. Darežljiv moćnim mirom jer pronosim istinitost Njegovu. Rob sam nade. Sitni biser svjetla. Dobrodušan jer pronosim milost Njegovu. Sjenka sam rajska Njegove blage naravi i kreposti – svjetiljka koja pronosi svjetlo Njegovo.

ISSN 1330-5182